



Кабінет  
Міністрів України

2030

**Аудит  
економіки  
України 2030**



Автори:



# ЗМІСТ

1. ВСТУП

3

2. НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

19

3. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

44

4. ПОТОЧНИЙ СТАН ЕКОНОМІКИ

58

5. ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

80

6. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНИ В ПОРІВНЯННІ З КРАЇНАМИ РЕГІОНУ

93

7. КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ АУДИТУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

114

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

119



# 1

## ВСТУП

**НАСЛІДКИ** 30 РОКІВ  
НЕПОСЛІДОВНОЇ ПОЛІТИКИ,  
ПОТОЧНИЙ РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОГО  
І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ  
ТА **МОЖЛИВОСТІ** ДЛЯ ЗРОСТАННЯ



# Преамбула

Аудит української економіки є відправною точкою при прийнятті рішень щодо довгострокового розвитку держави та першим кроком у розробці Національної економічної стратегії до 2030 року. В рамках своєї діяльності основні органи аудиту – Державна аудиторська служба України та Рахункова палата України активно аналізують функціонування суб'єктів господарювання і результати впровадження державної політики в різних сферах.

- Державна аудиторська служба протягом 2019 року та січня – вересня 2020 року провела 2103 ревізії фінансово-господарської діяльності, 223 перевірки закупівель, 16010 моніторингові закупівель, 617 державних фінансових аудитів, у тому числі 321 аудит діяльності суб'єктів господарювання та 119 аудитів виконання місцевих бюджетів.
- Результатом діяльності Рахункової палати стали більше ніж 20 комплексних аудитів ефективності використання бюджетних коштів.

Проведені перевірки виявили фінансові порушення та недоліки на загальну суму 625,1 млрд грн. Але для того щоб робити висновки про майже 30-річний період управління економікою, потрібно бачити ширшу картину.

Наскільки реалізованим виявився український потенціал? Як зростали успішні країни регіону та як з ними можна порівняти українські досягнення? Які причинно-наслідкові зв'язки мали прийняті рішення та рівень добробуту українців і врешті-решт якою є ціна ефективності управління за майже 30 років?

Тож Урядом України було проведено комплексний аудит економіки України із залученням представників влади, бізнесу та експертного середовища, проведено комплексну оцінку економічного потенціалу, який не був використаний за майже 30 років незалежності України.

Головні питання, які порушувалися перед проведенням аудиту:

- Скільки недоотримала українська економіка через відсутність реформ та неефективне управління?
- Скільки кожен українець втратив через відсутність таких реформ за 30 років?
- Які кроки та в яких галузях необхідно реалізувати, аби повною мірою розкрити економічний потенціал?

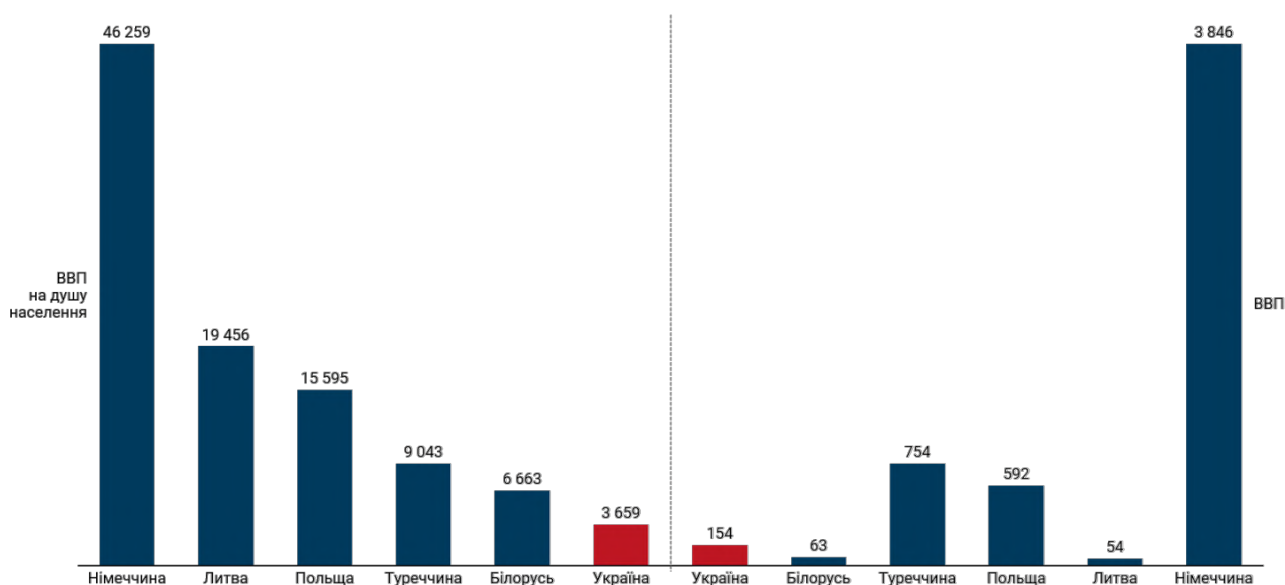
Цей документ має на меті дати відповіді на ці запитання і нарешті чітко окреслити наш потенціал та те, як ми його можемо використати для забезпечення економічного зростання в майбутньому.



# 1.1 КЛЮЧОВІ ФАКТИ ПРО РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Україна є однією з найбільших за територією та кількістю населення країн Європи, проте одночасно й однією з найбідніших країн регіону. Попри те, що ми займаємо 56 місце у світі за розміром ВВП в абсолютному вимірі, за ВВП на одну особу Україна посідає лише 119 позицію.

**Рисунок 1.1 – Номінальний ВВП на одну особу (дол. США) та ВВП (млрд дол. США) у 2019 році**



Джерело: World Bank

Після здобуття незалежності Україна перебувала у подібних умовах з країнами Східної та Центральної Європи, багато з яких також почали переходити до ринкової економіки. На близьких позиціях було і ВВП цих країн на одну особу.

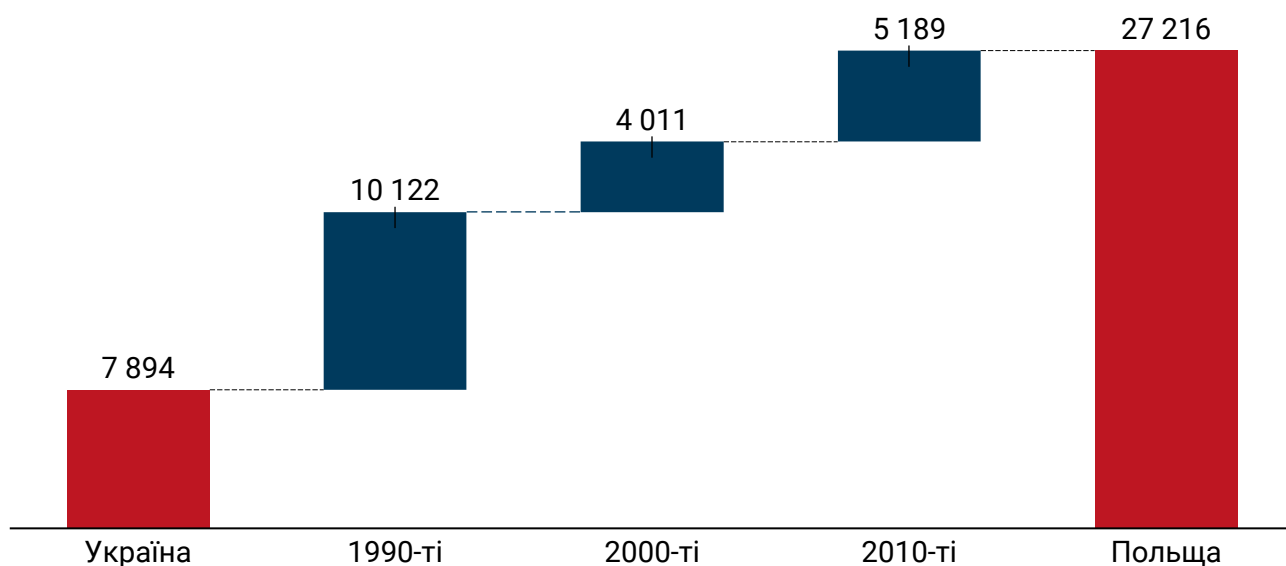
На відміну від України таким країнам, як Польща, Литва та Чехія, вдалося пройти постсоціалістичну трансформацію, швидко та відносно успішно провести ряд ключових реформ, зокрема цінову та торговельну лібералізацію, ефективну приватизацію, податкові реформи та реформи ринку праці, створити систему верховенства права та антикорупційні інституції. Влада цих країн визначила чітку стратегію розвитку вже на початку 1990-х років, зокрема, у Туреччині був створений відповідальний орган, а основи економічної стратегії Польщі були напрацьовані ще до падіння комуністичного режиму. Порівняно з цими країнами в Україні реформи відбувались або із значним запізненням, або не починались взагалі, що не дозволило швидко пройти період трансформації в ефективну ринкову економіку. І головне, Україна так і не змогла забезпечити беззаперечне верховенство права, провести повноцінну дерегуляцію, створити сприятливі умови для інвестицій та ведення бізнесу.

Важливу роль також відіграли не лише сам список та характер реформ, а і їх послідовна підтримка з боку влади. Як приклад, у Польщі ключові реформи зазвичай не скасовувались у випадку зміни влади, а європейський вибір не підлягав сумніву. Натомість в Україні кожна зміна влади часто призводила до зміни пріоритетів, гальмування попередніх реформ і спроб розпочати нові, які зі свого боку не доводила до кінця наступна влада. Зрештою ця непослідовність та нехтування правилами створення позитивного бізнес-клімату призвели до виродження промислового та енергетичного комплексу, зносу інфраструктури, до низького рівня продуктивності праці та загальної неефективності більшої частини економічних і політичних інститутів. Як наслідок, реальний ВВП в Україні сьогодні нижчий, ніж 30 років тому.



Економічне відставання, на жаль, накопичувалося у кожний відрізок часу, а не в якийсь окремий політичний цикл. Показовим є порівняння України з іншим постсоціалістичним сусідом. Станом на сьогодні дохід на одну особу України за паритетом купівельної спроможності майже в 4 рази менший порівняно з аналогічним польським показником. Найбільше Польща відірвалася від України за перші 10 років трансформації, коли країна запроваджувала перші ринкові реформи та заклала макроекономічну основу подальших змін. У свою чергу, Україна або не здійснила, або надовго відтермінувала структурні реформи, що не лише сповільнило зростання в 90-ті, але й встановило межу можливого зростання в подальші роки.

**Рисунок 1.2 – Зростання економічного розриву між Україною та Польщею, дохід на одну особу за ПКС, дол. США**



Джерело: World Bank

Унаслідок непослідовної державної політики Україна не змогла повністю використати свій потенціал, як природний, так і географічний, людський та технологічний.

(1) Україна володіє 28% світового чорнозему, який займає понад 40% української території. Однак існування мораторію на продаж землі призвело до 5-кратного зниження ціни на українську землю, яка входить до найродючішого земельного фонду світу.

(2) Україна розробляє лише 36% розвіданих родовищ корисних копалин, тоді як є європейським лідером за запасами відносно рідкісних і затребуваних металів (наприклад, літій, титану). Нарощення видобування корисних копалин дозволило б знизити імпортозалежність на 10 млрд дол. США.

(3) Україна не повністю використовує вже наявні лісові площі, які становлять 16–19% від загальної площі країни. Україна експортує переважно продукцію первинної деревообробки. Меблева промисловість, що створює високу додану вартість, має відносно низькі показники виробництва порівняно з країнами Європи. Україна недовикористовує наявний потенціал та не стимулює виробників лісової промисловості, що створюють високу додану вартість.

(4) Україна використовує лише 25% аквакультурного та 62% гідроенергетичного потенціалу водойм, а через занепад системи зрошення та погане водозабезпечення 2/3 території України аграрний потенціал використовується менш ніж на третину.



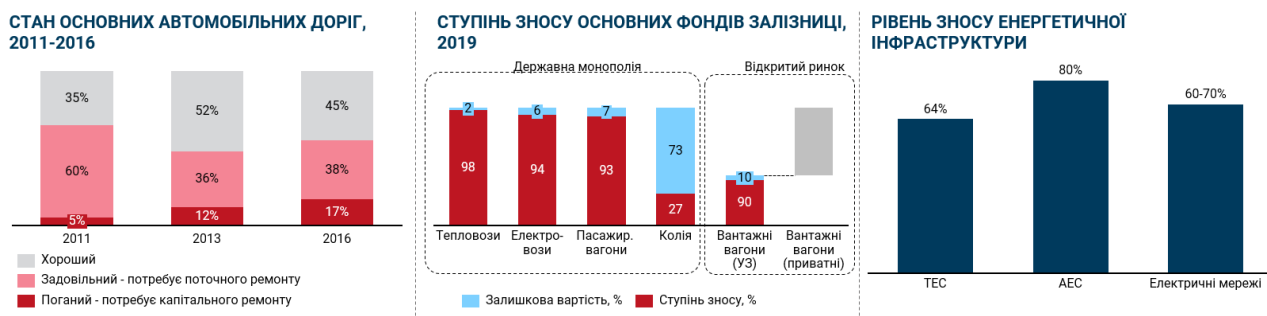
Україна отримала значні стартові можливості та ресурси після розпаду СРСР і здобуття незалежності. На початку 90-их в Україні був сформований комплексний промисловий сектор з великими добувними та металургійними підприємствами, розвиненим машинобудівним, хімічним виробництвом, а також комплексом галузей з виготовлення широкого асортименту продовольчих і непродовольчих споживчих товарів. Транспортна та енергетична інфраструктура повністю відповідала потребам високорозвиненого на той час промислового сектору.

(1) Аудит показав, що частка основних доріг, що потребують капітального ремонту, зросла більш ніж удвічі за 2011–2016 роки. Однак основні дороги протяжністю 23 572 км становлять лише 14% від сукупної протяжності доріг; у зношеному стані перебувають 90% доріг загального користування.

(2) Більшість активів залізниці є критично зношеними: в деяких випадках зношеними є майже 100% інфраструктури. Це негативно впливає на вартість, якість, швидкість та безпечність перевезень.

(3) Енергетична інфраструктура також перебуває в критичному стані. Близько 64% енергоблоків ТЕС на межі граничного ресурсу та фізичного зносу (170 та 200 тис. годин). Більше того, 92% енергоблоків відпрацювали свій розрахунковий ресурс (100 тис. годин). За оцінками, 15 реакторів чотирьох АЕС зношені на 80%. Через відсутність стимулів до модернізації в занедбаному стані також знаходиться розподільна мережа, рівень зносу електричних мереж обленерго становить 60–70%.

**Рисунок 1.3 – Ступінь зношеності транспортної та енергетичної інфраструктури**

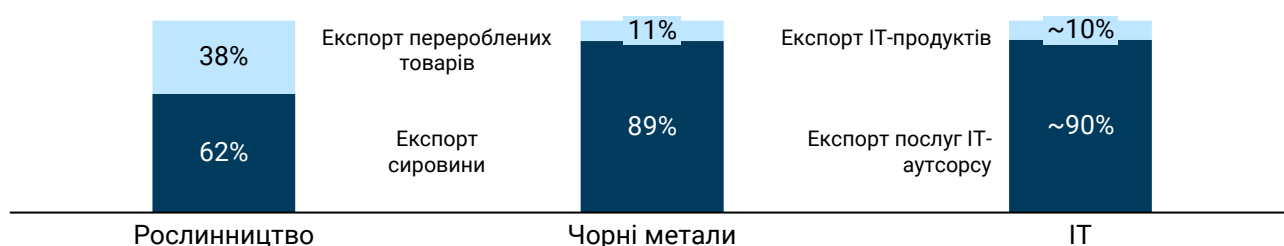


Джерело: Державна служба статистики, Укрзалізниця, КМУ, Український інститут майбутнього, Українська асоціація відновлюваної енергетики, Центр економічного відновлення

Експорт України на 54% складається з товарів із низькою доданою вартістю, незважаючи на наявний потенціал вироблення високотехнологічних товарів. У 2019 році 61% експорту становили продукти рослинництва (з продуктами переробки), чорні метали та вироби з них. Серед них переважають неперероблені продукти: 62% у рослинництві та 89% у чорних металах. Ключові галузі (металургія, мінеральні продукти, агро) переважно виготовляють продукцію з низьким ступенем переробки, що також свідчить про лише частковий рівень реалізації їхнього потенціалу.

У той самий час Україна має необхідні природні, технічні та людські ресурси для того, аби підвищити технологічність вітчизняного виробництва.

**Рисунок 1.4 – Структура експорту України за окремими категоріями товарів**



Джерело: ITC Trade Map, IT Ukraine Association



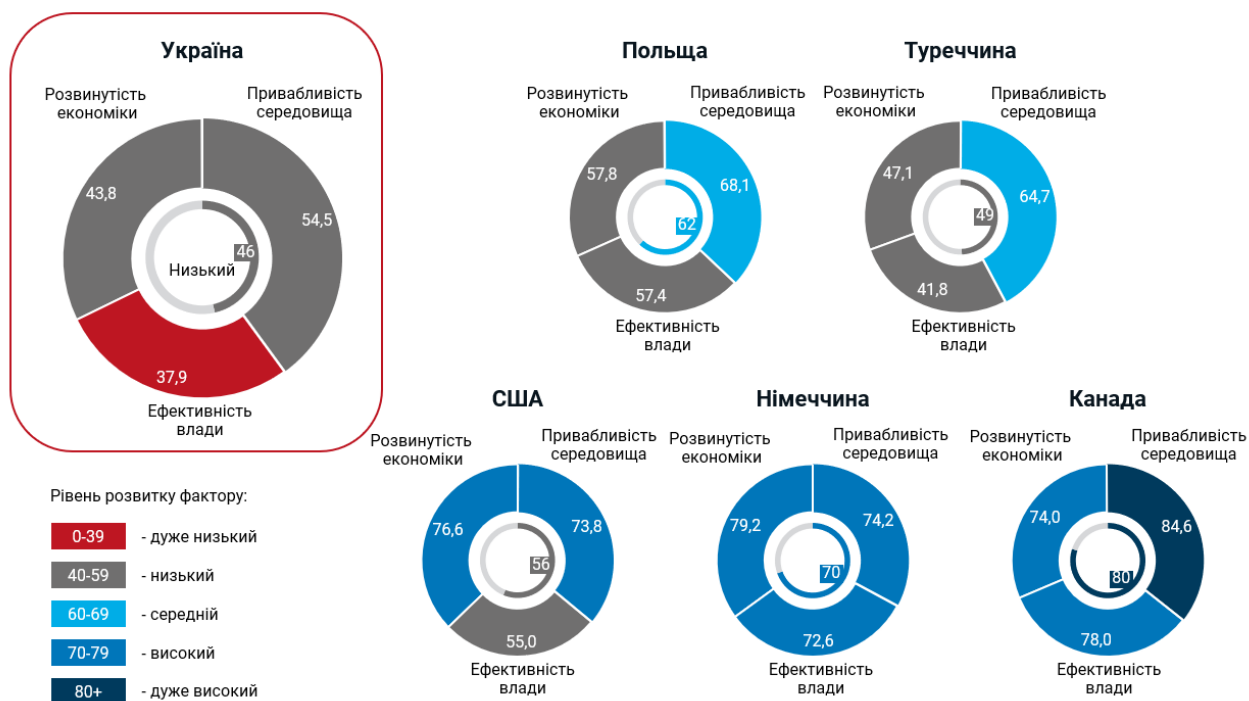


Проте навіть за наявної товарної структури Україна реалізує експортний потенціал не повною мірою. За даними International Trade Center, нереалізований потенціал товарного експорту України в 2019 році становив 24 млрд дол. США. Найбільшим неосвоєним ринком для України є Китай. Експорт до цієї держави можна наростити на 1,9 млрд дол. США. Основною перешкодою для нарощування експорту в Китай є дискримінаційні умови до багатьох українських груп товарів, які мають середню чи високу додану вартість. Також до країн з найбільш нереалізованим експортним потенціалом України належать Німеччина, Туреччина, Італія, Польща, Індія та Єгипет.

Станом на сьогодні Україна використовує лише 25–30% свого транзитного потенціалу. Українські аеропорти поступаються аеропортам Катару та Туреччини в якості транзитних хабів між Азією та Європою, тоді як українська транспортна мережа не інтегрована повною мірою у регіональні транспортні проекти (Пан'європейська транспортна мережа та Новий шовковий шлях). Проблеми в реалізації транзитного потенціалу ще до початку агресії Російської Федерації не дали можливості Україні стати вигідним та зручним виробничим майданчиком, який скоротив би час і вартість логістики до основних ринків збуту. У результаті це обмежує можливості залучення інвестицій та створення робочих місць.

Аудит також показав, що Україна традиційно мало інвестує в розбудову двосторонніх міжнародних відносин із країнами світу, що характеризується відсутністю стратегічної політики щодо окремих регіонів (наприклад, Азії та Африки), відсутністю представництв умовного «Українського інституту» за кордоном, низькими інвестиціями в іномовлення (у 5 разів менше за Польщу та у 12 разів – за Німеччину), відсутністю візитів президентів України (що зазвичай підсумовують працю дипломатів у підготовці економічних угод) у більшість країн світу (0 візитів до країн Південної Америки, Африки та окремих країн Азії за останні 6 років). Як результат, Україна програє репутаційно та займає другорядні ролі в регіональних об'єднаннях, втрачає можливість реалізовувати власне стратегічне бачення.

**Рисунок 1.5 – Рівень репутації України порівняно з іншими країнами**



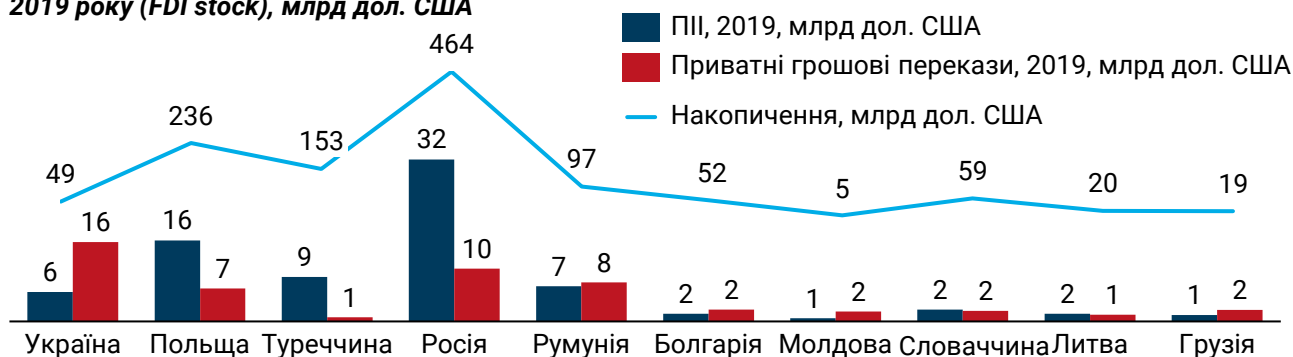
Джерело: RepTrak Company



В Україні не створено середовища, що було б привабливим для іноземних інвесторів та дозволило б виграти боротьбу за капітал на міжнародному ринку. В 2019 році Україна залучила 5,8 мільярда доларів прямих іноземних інвестицій – майже втричі менше, ніж сусідня Польща.

Водночас саме низький рівень життя населення, що був сформований в Україні, став причиною появи ключового інвестора для України на сьогодні – трудових мігрантів. Глибину деградації української економіки добре ілюструє той факт, що в 2019 році прямі іноземні інвестиції в Україну були в 5 разів нижчі за приватні грошові перекази. Попри те, що регіон у цілому є привабливим для інвестицій, за останні майже 30 років Україна накопичила значно менше інвестицій, ніж інші країни регіону, особливо якщо зважувати цей показник на розмір економіки держави.

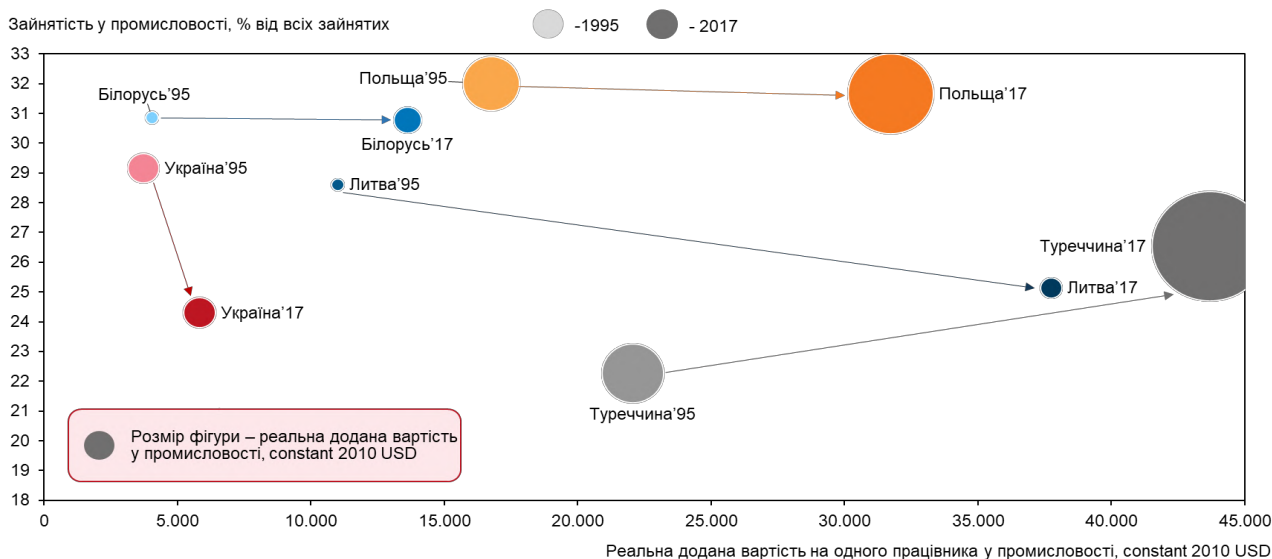
**Рисунок 1.6 – ПІІ та приватні грошові перекази, 2019 рік, та сукупні ПІІ в країну з 1991 до 2019 року (FDI stock), млрд дол. США**



Джерело: Світовий Банк, розрахунки Центру економічного відновлення, IMF

Якщо зробити декомпозицію економіки на сектори, можна побачити глибокі трансформації. Україна, порівняно з іншими країнами, відставала і продовжує відставати у розвитку з точки зору продуктивності праці, в тому числі в галузі, що сплачує значну частину податків та створює високу додану вартість – у промисловості. Відсоток зайнятих у промисловості України знизився значно суттєвіше, ніж в інших країнах, де спостерігалось незначне зменшення чи навіть зростання (Туреччина). А загальний рівень доданої вартості у промисловості зріс лише на 4% у порівнянні з Литвою, Чехією та Туреччиною, яким вдалося збільшити цей показник на 185%, 91% та 248%, відповідно. Причинами такої стагнації є відсутність інвестицій, поступове зношення та відсутність модернізації обладнання, повільні темпи запозичення передових технологій та інновацій у виробництві.

**Рисунок 1.7 – Зайнятість та додана вартість у промисловості в Україні та країнах Центрально-Східної Європи**

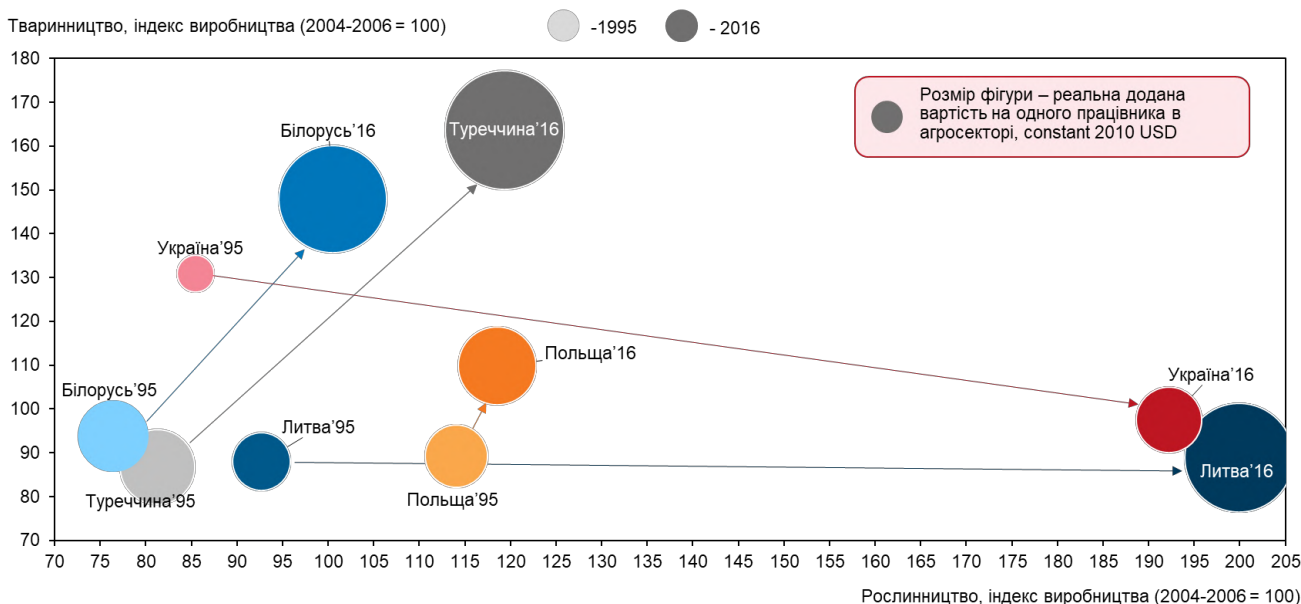


Джерело: Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення



В аграрному секторі, на перший погляд, прослідковуються позитивні тенденції. Однак потрібно звернути увагу на те, що тваринництво в Україні суттєво деградувало – на відміну від Польщі, Туреччини, Білорусі індекс виробництва знизився на 26%. Попри зростання рослинництва, Україна помітно поступається продуктивністю в секторі. Продуктивність праці в аграрному секторі в 3 рази нижча, ніж у Білорусії, Литві та Туреччині.

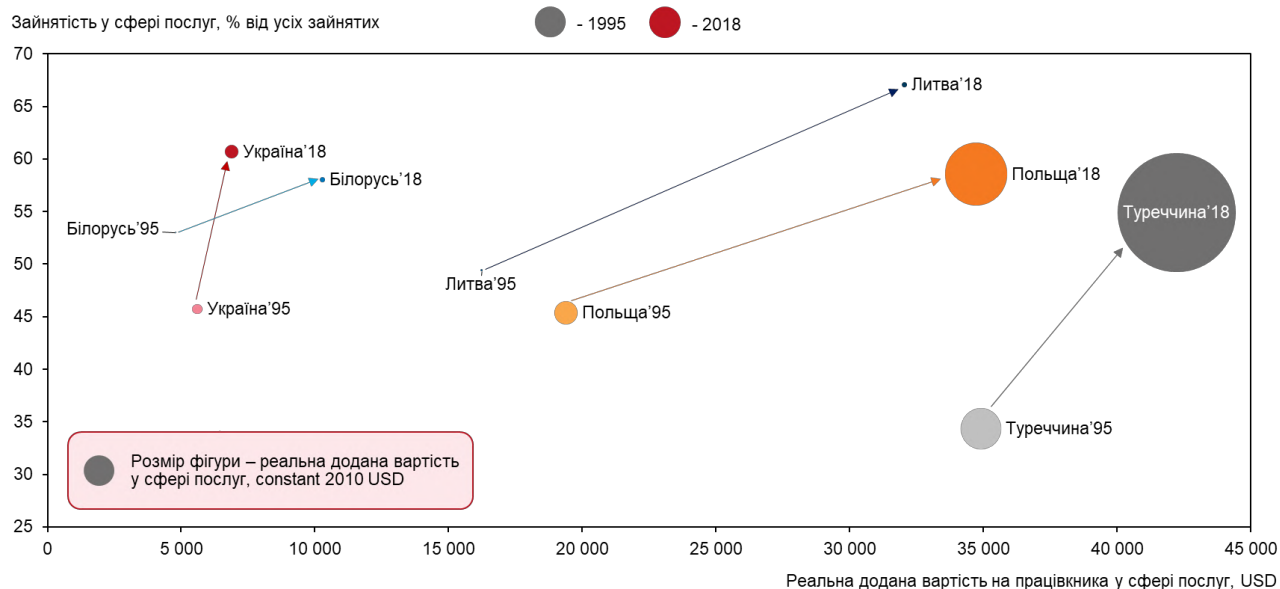
**Рисунок 1.8 – Індекси виробництва сільськогосподарської продукції та додана вартість на одного працівника в Україні та країнах Центрально-Східної Європи**



Джерело: Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення

У сфері послуг, попри зростання частки зайнятих, додана вартість майже не зросла на відміну від інших досліджуваних країн. Точніше, зростання становило лише 1 284 дол. США на працівника; для порівняння, додана вартість на працівника зросла на 12 565 дол. США в Чехії, 15 339 дол. США в Польщі та 15 823 дол. США в Литві. Навіть з урахуванням потенційно високого ступеня тіні в секторі відрив критичний.

**Рисунок 1.9 – Зайнятість та додана вартість у сфері послуг в Україні та країнах Центрально-Східної Європи**

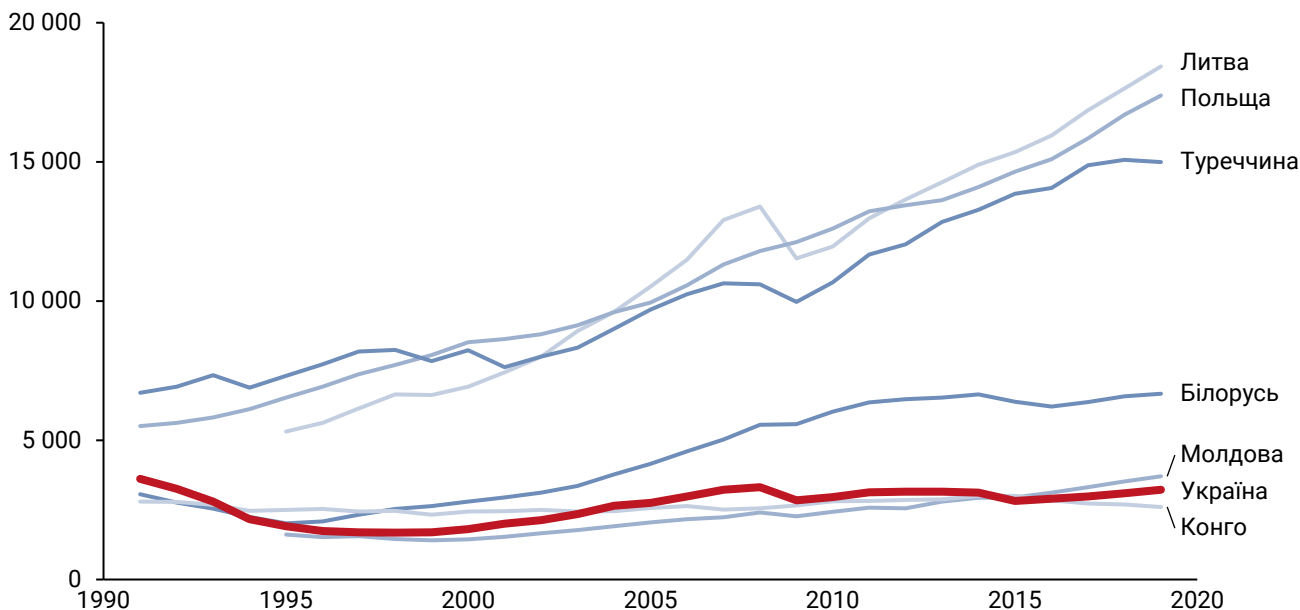


Джерело: Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення



Усі зазначені вище фактори стали причиною того, що за роки незалежності рівень розвитку української економіки в цілому фактично не змінився, при тому що інші країни динамічно зростали.

**Рисунок 1.10 – Динаміка реального ВВП на одну особу, дол. США (constant 2010), 1991–2019**

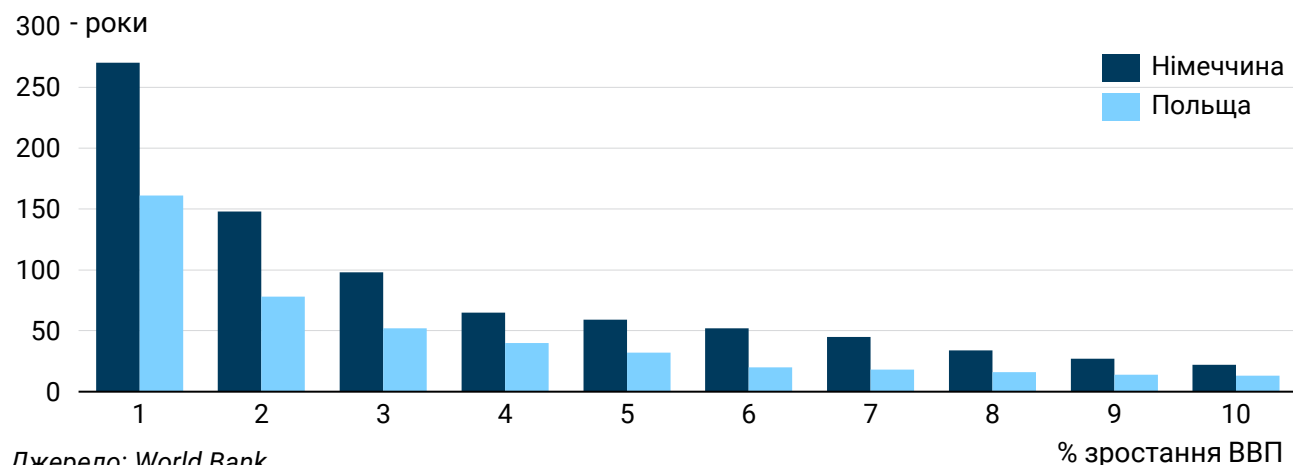


Джерело: World Bank

Якщо зростання ВВП України залишиться на нинішньому рівні (близько 3%), то досягнення поточного показника ВВП на одну особу Польщі займе 50 років, а Німеччини – майже 100.

Але ж і ці країни не планують стояти на місці. Для того щоб досягти поточного рівня Польщі до 2030-го, Україна має зростати на 16% щорічно. Якщо ж економіка Польщі зростатиме нинішніми темпами, Україна має зростати на 20% щорічно, щоб вийти на рівень польської економіки до 2030-го, що навряд чи можливо. Висновок для України доволі очевидний – для того щоб досягти європейського рівня добробуту, потрібно закладати такі засади розвитку економіки, що забезпечать принаймні півтора-два десятиліття прискореного зростання і дозволять надолужити втрачене.

**Рисунок 1.11 – Кількість років для України задля досягнення рівня ВВП Німеччини та Польщі залежно від темпів зростання**



Джерело: World Bank

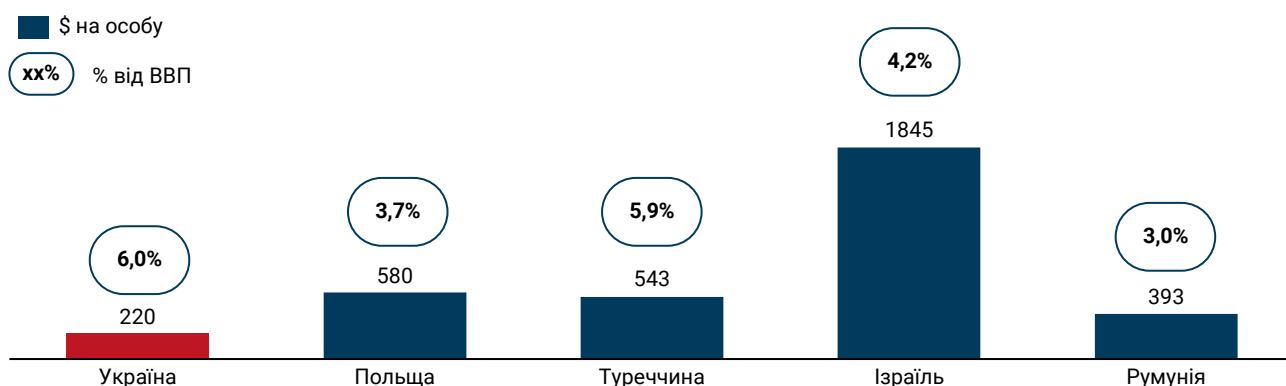


## 1.2 КЛЮЧОВІ ФАКТИ ПРО ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ТА РІВЕНЬ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

Слабкий розвиток економіки призвів до слабкого людського розвитку та низького рівня якості життя населення України. Попри високу частку соціальних видатків відносно ВВП, якість функціонування цих сфер покращується повільно. В розрахунку на одну особу Україна витрачає набагато менше на збройні сили, освіту, медицину, пенсійне забезпечення, ніж успішні країни. У підсумку – українці в цілому мають низькі соціальні стандарти.

Освіта. Витрати на освіту в Україні за 2019 рік становили близько 6% від ВВП країни, що більше, ніж в усіх порівнюваних країнах. Але в абсолютних величинах у розрахунку на одну особу в 2019 році Україна витратила на освіту лише близько 220 дол. США, в той час як в інших країнах світу ці витрати є значно вищими. В Польщі та Ізраїлі державні витрати на одну особу в 2 та 8 разів, відповідно, перевищили показники України.

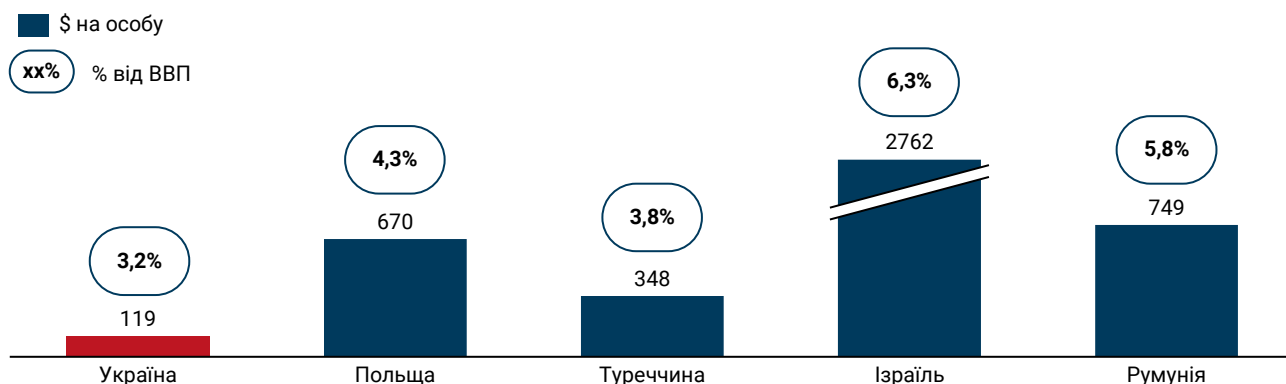
**Рисунок 1.13 – Витрати на освіту в 2019 році, дол. США на особу та % від ВВП**



Джерело: Державна казначейська служба, Державна служба статистики, статистичні ресурси країн

Охорона здоров'я. Україна витрачає близько 3,2% від ВВП на медицину з бюджету, що менше, ніж у порівнюваних країнах. Більше того, в перерахунку на одного мешканця Україна витрачає близько 120 дол. США на громадянина на забезпечення надання медичних послуг, що в 5 разів менше, ніж Польща, і більш ніж в 23 рази менше за Ізраїль.

**Рисунок 1.12 – Державні витрати на охорону здоров'я у 2019 році, дол. США на особу та % від ВВП**



Джерело: Державна казначейська служба, Державна служба статистики, статистичні ресурси країн



Екологія. Витрати на охорону довкілля в Україні в 2018 році становили 34,3 млрд грн, однак з цих коштів лише 4,5 млрд грн, або 13% було витрачено бюджетних коштів, а решта – 29,8 млрд грн були власними коштами підприємств, організацій та установ. Сумарні витрати на охорону довкілля в Україні менше в 15 разів, ніж в Іспанії, в 7 разів, ніж у Польщі, та майже в 5,5 раза, ніж у Туреччині. В результаті за комплексним індексом Environmental performance Index 2018 Україна зайняла 109 місце.

На сьогодні ризиком і водночас можливістю є Європейський зелений курс (The European Green Deal). Це набір політичних ініціатив, висунутих Європейською Комісією із загальною метою зробити клімат Європи нейтральним до 2050 року, зокрема, збільшивши ціль ЄС щодо скорочення викидів парникових газів до 2030 року (на 1 етапі) мінімум на 50% порівняно з рівнем 1990 року. Підписання Зеленого Курсу передбачатиме нові зобов'язання України в переході до зеленої циркулярної економіки, а ігнорування вимог щодо екологічності (зокрема в питаннях модернізації виробництва) може призвести до втрат української економіки у зв'язку з плановим введенням «вуглецевого мита».

Окремим пунктом можна виділити той факт, що українські екологічні податки формально є одними з найвищих у світі відносно ВВП, проте їх нецільове використання ставить під сумнів їхню ефективність у цілому.

**Рисунок 1.14 – Національні витрати на охорону довкілля, млн дол. США та % від ВВП**

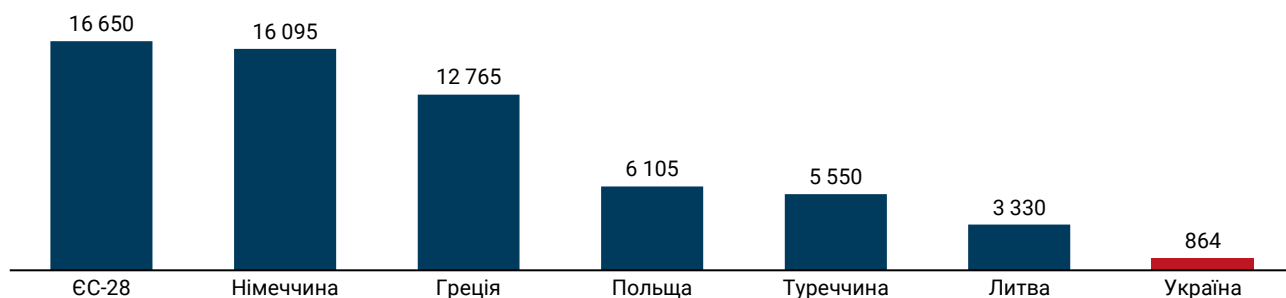


Джерело: Державна служба статистики, OECD

Пенсійне забезпечення. Державні витрати на соціальні трансферти в Україні є одними з пропорційно найвищих серед країн, що розвиваються. В 2010 році виплати пенсій в Україні становили 17,8% від ВВП. Це рекордний показник для Східної Європи; навіть Греція у 2015 році, маючи найвищий показник у всій Європі, досягла лише 16,9%. Проте початок проведення пенсійної реформи в 2017 році дозволив Україні зменшити державні витрати на пенсії. Вже в 2019 році вони становили 11% від загального ВВП країни, що відповідає рівню виплат у Німеччині та Польщі.

Але зважаючи на розмір економік цих країн, розмір річної середньої пенсії в Україні дуже незначний: 16 650 дол. США в середньому в ЄС, 6 105 дол. США в Польщі і 864 дол. США в Україні.

**Рисунок 1.15 – Середня річна пенсія у 2015 році, дол. США**

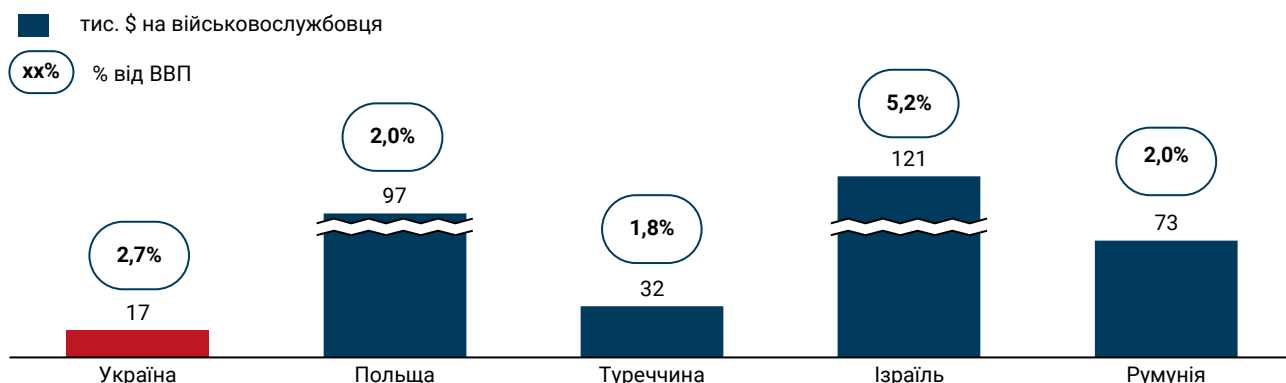


Джерело: Eurostat, Пенсійний фонд



Збройні сили. У відносних вимірах (% від ВВП) Україна витрачає на підтримку збройних сил більше, ніж сусідні країни та більше за середньоєвропейський показник (2,7% проти 1,7%). При цьому в абсолютних вимірах витрати на підтримку збройних сил значно менші, ніж у сусідніх країн: витрати на одного військовослужбовця відрізняються вдвічі порівняно з Туреччиною і більш ніж у 7 разів порівняно з Ізраїлем. Розмір економіки має вирішальне значення для військової могутності та, як наслідок, здатності країни захищати себе від агресії.

**Рисунок 1.16 – Витрати на збройні сили у 2019 році, дол. США на військовослужбовця та % від ВВП**



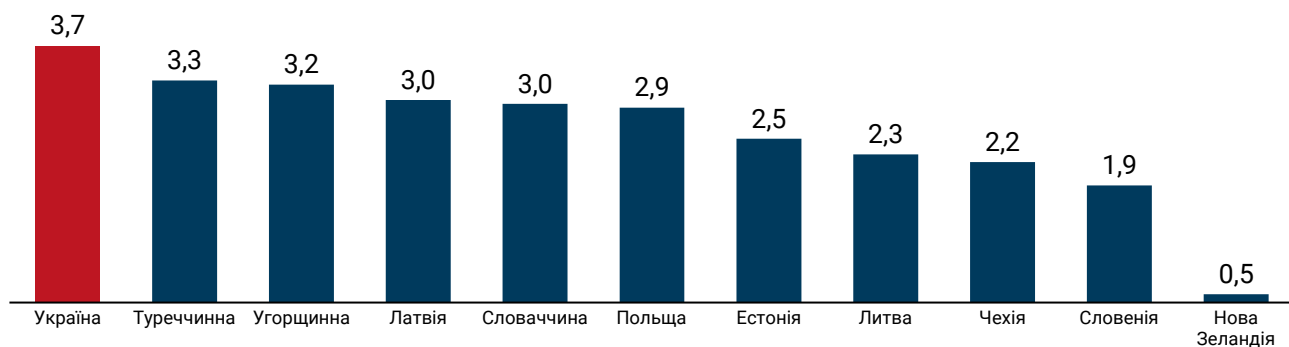
Джерело: Державна казначейська служба, Державна служба статистики, SIPRI FACT SHEET, статистичні ресурси країн

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває вже понад 6 років, спричинила тимчасову окупацію 7% території нашої держави, на якій проживало 13% населення України (2 млн осіб на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополь і близько 4 млн осіб на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях), а також формувалося 13,7% валового внутрішнього продукту. Крім того, це означає прямі збитки у вигляді втрат активів, заподіяних тимчасовою окупацією, а ринкова вартість незаконно захопленої державою-агресором матеріально-сировинної бази в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь для України є дуже суттєвою.

У цілому збройна агресія Російської Федерації проти України та тимчасова окупація частини її території поглибила розрив у рівнях розвитку регіонів, спричинила масовий відплив працездатного населення та капіталу з територій, прилеглих до тимчасово окупованих, а також посилила міграційне навантаження регіонів унаслідок вимушеного внутрішнього переміщення населення; підвищила підприємницькі та інвестиційні ризики на територіях, віддалених від зони відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації.

Однак не тільки збройна агресія та тимчасова окупація території викликають внутрішню міграцію населення. Незважаючи на завершений процес децентралізації, добре організовані ОМС, ми досі демонструємо чи не найвищий рівень дисбалансу економічного регіонального розвитку серед порівнюваних країн. Для виміру дисбалансу у світовій практиці використовують Індекс регіональних диспропорцій. Він розраховується відношенням середнього Валового регіонального продукту (ВРП) на особу областей, на які припадає 20% найбагатшого населення та 20% найбіднішого населення, відповідно. Через слабо розвинені навички визначення конкурентних точок росту та їх ефективного використання в регіонах в Україні це співвідношення становить 3,7, в той час як у наших сусідів показник майже вдвічі менше: Словенія 1,9, Литва 2,3, Естонія 2,5, тобто регіональний розвиток є більш збалансованим. В Україні ж фактично існує певна «інформаційна бульбашка», коли столиця та найбільші міста справляють позитивне враження міст з європейським рівнем доходу на одну особу, в той час як недорозвиненість регіонів може залишатися поза фокусом повсякденної уваги влади, медіа та інших джерел впливу.

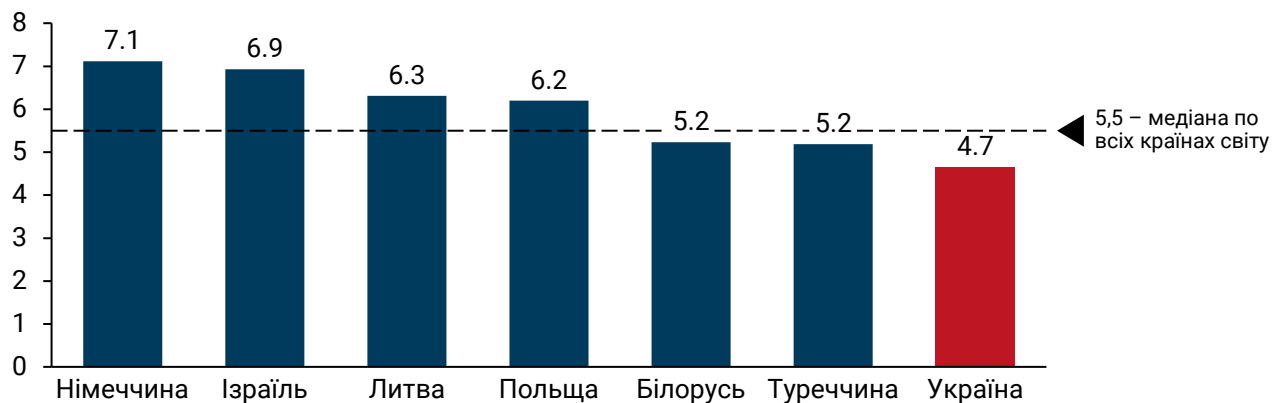
**Рисунок 1.17 – Індекс регіональних диспропорцій (ВРП на 1 особу найбагатших 20% / ВРП на 1 особу найбідніших 20% населення)**



Джерело: OECD [74], Державна служба статистики, розрахунки Центру економічного відновлення

Сукупність усіх зазначених вище факторів спричиняє те, що українці не відчувають щастя. На рівень індексу задоволеності життям прямо пропорційно впливає рівень доходів громадян, тривалість життя та рівень ментального здоров'я. Україна посідає найнижче місце за індексом задоволеності життя в Європі. Рівень щастя в Україні в 2018 році становить 4,7, що є нижчим також за середньосвітовий рівень.

**Рисунок 1.18 – Індекс щастя та задоволеності життям**



Джерело: World Happiness Report



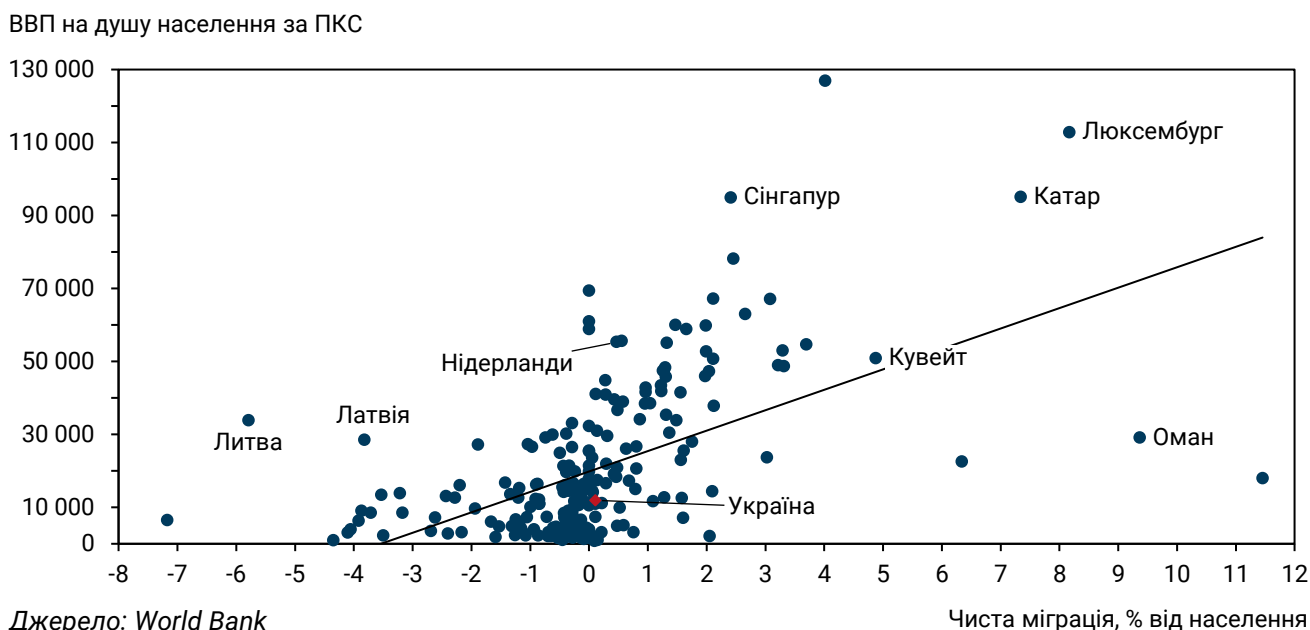
## 1.3 ВПЛИВ СТАНУ ЕКОНОМІКИ НА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ

Починаючи з 1991 року, населення держави скоротилося більш ніж на 10 млн осіб. Основними чинниками демографічної кризи є перевищення смертності над народжуваністю та міграція населення з України.

Саме слабкий економічний та соціальний розвиток призводить до того, що багато українців за останні роки вирішили покинути країну. Як наслідок, сьогодні ці українці отримали кращі умови життя за кордоном та створюють додану вартість в інших країнах. Відповідно до ЕВА основними причинами трудової міграції українців є саме низький рівень заробітних плат, невідповідність кваліфікації вимогам ринку праці, незадоволеність системою охорони здоров'я, а також станом безпеки.

Міграція спричинена низьким рівнем економічного розвитку і, як наслідок, неможливістю забезпечити високий рівень життя населення – це поширене явище не тільки в Україні, але у всьому світі: спостерігається пряма залежність між рівнем ВВП на одну особу та чистою міграцією.

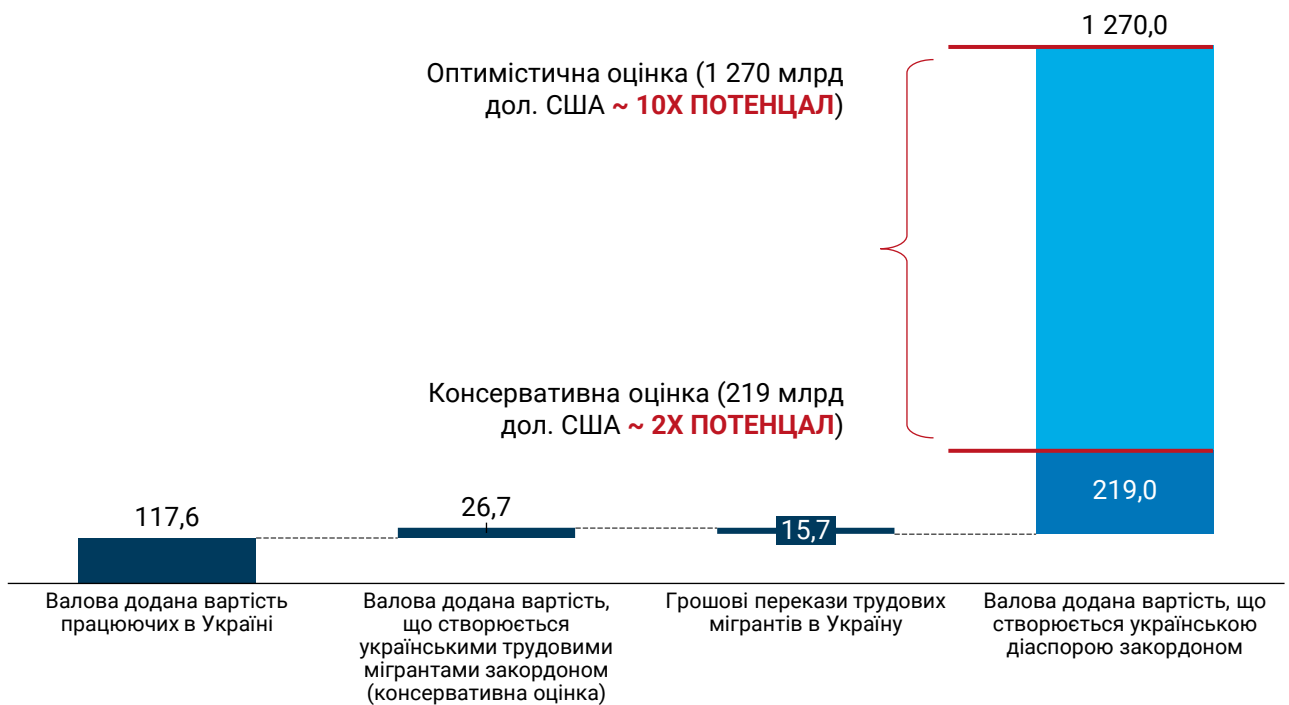
**Рисунок 1.19 – Залежність між ВВП на одну особу за ПКС та чистою міграцією, % від населення, 2017**



У цьому замкненому колі трудова міграція українців за кордон призводить до втрат економіки України. Трудові мігранти створюють за кордоном як мінімум 27 млрд дол. США валової доданої вартості. Частина цих коштів повертається у вигляді грошових переказів, які становлять 15,68 млрд дол. США в 2019 році.

Гарною ілюстрацією потенціалу людського капіталу України є українська діаспора. Згідно з дослідженням Міжнародної організації міграції переважна частина тих, хто залишає Україну, це люди молодого віку з високим рівнем освіченості. Навіть за консервативними оцінками, українці, що залишили Україну за роки незалежності (та їх нащадки), генерують валової доданої вартості за кордоном на 219 млрд дол., що майже в два рази перевищує валову додану вартість, яка створюється в Україні. За максимальними оцінками валова додана вартість, створена представниками української діаспори, може становити до 1,27 трлн доларів – у 10 разів більше за всю валову додану вартість, що створюється щорічно в Україні. Причина такого відриву – значно вища продуктивність праці в тих країнах, куди емігрують українці.

Рисунок 1.20 – Оцінка реальної та потенційної валової доданої вартості в Україні, млрд дол. США



Джерела: Державна служба статистики, ЕВА, розрахунки Центру економічного відновлення

Можна лише уявити, як би виглядав ВВП України, якби в країні була така ж продуктивність праці, як в інших успішних країнах регіону, а відтік талантів був менший хоча б на 50%. Вірогідно, що це була б країна з принаймні вдвічі вищим рівнем добробуту, ніж зараз.

Демографічна криза в перспективі матиме негативний вплив на економічну сферу через зменшення обсягу внутрішнього ринку та чисельності робочої сили. Неприятливі демографічні зміни призводять до трансформацій на ринку праці, змін у структурі економіки. Старіння населення спричиняє збільшення частки витрат у галузі охорони здоров'я та соціального обслуговування.

Відтік молодих, добре освічених людей до великих агломерацій або за межі держави вже спричиняє зменшення людських ресурсів та втрату інтелектуального потенціалу деякими регіонами, що призводить до зменшення можливостей їх розвитку.

## 1.4 МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ЗРОСТАННЯ

Сьогодні Україна знаходиться в черговій точці вибору. При збереженні тих рис управління, що були притаманні Україні останні три десятиліття, економіка може розраховувати на зростання помірними темпами, але меншими за регіональні. В перспективі це призведе до подальшого збільшення розриву в рівні добробуту із сусідами.

Цю ситуацію можна змінити, адже Україна все ще має суттєвий невикористаний потенціал.

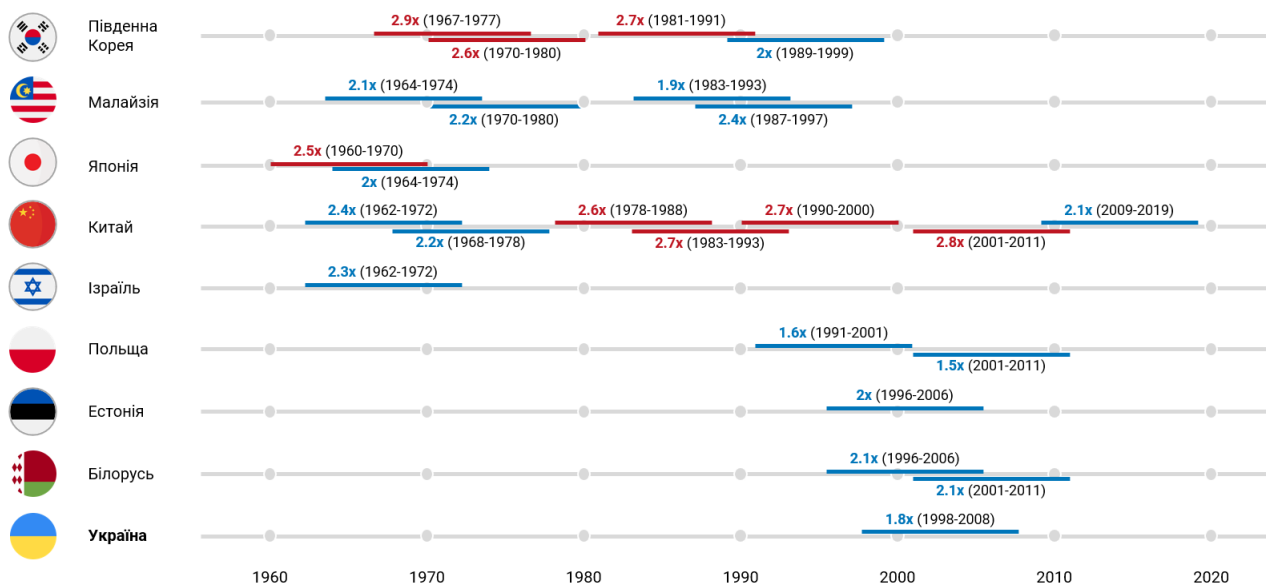
Послідовна державна політика, європейський та євроатлантичний курс, побудова відносин з новими, азійськими та близькосхідними центрами тяжіння, створення сприятливого бізнес-клімату, розвиток підприємництва та підтримка експорту, залучення інвестицій, розвиток внутрішнього споживання та інші механізми дозволять посилити позицію країни як регіонального суб'єкта, допоможуть у боротьбі з російською збройною агресією та стануть драйверами зростання економіки. У свою чергу забезпечення інноваційного випереджаючого економічного зростання дозволить сприяти людському розвитку через відповідну якість освіти, науки, медицини, культури та навколишнього середовища.



Аудит економіки доводить, що Україна має ставити амбітні цілі подвоєння економіки за наступне десятиліття та потроєння у більш тривалій перспективі, безумовно, за умов створення відповідних активаторів / enablers з боку держави.

Розвинені країни світу не раз демонстрували подвоєння економіки за десятиріччя. Країни-сусіди і навіть свого часу Україна досягали збільшення економіки в рази за десятиліття.

**Рисунок 1.21 – Приріст реального ВВП у країнах світу за 10 років (окремі відрізки часу)**



Джерело: World Bank, Центр економічного відновлення

Саме сильна економіка – це передумова для підвищення добробуту населення, що підтверджується історично: наприклад, подвоєння ВВП країн порівняння свого часу принесло мінімум подвоєння показників, що характеризують рівень соціального розвитку. Подібний результат можна очікувати й за умови зростання українського ВВП.

**Рисунок 1.22 – Зміна показників соціального розвитку внаслідок подвоєння реального ВВП в Естонії та можливі наслідки для України**

Показник	Країни порівняння	УКРАЇНА	
		2020	2030f
Середня з/п (дол.)	2,2x	406	890
Базова пенсія (дол.)	3x	96	288
Витрати на медицину (млн дол.)	2,7x	4 952	13 124
Витрати на освіту (млн дол.)	2,7x	9 209	33 835
Витрати на оборону (млн дол.)	3,7x	4 101	10 934

Джерело: Державна служба статистики, Державна казначейська служба, Statistics Estonia, Eurosusteeem, Центр економічного відновлення

Таким чином, за умови послідовних системних дій Україна має шанси забезпечити економічне зростання та, як наслідок, сприяти соціальному розвитку. Про це піде мова в наступних розділах.



# 2

# НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

УКРАЇНА МАЄ ТРИ  
НЕРЕАЛІЗОВАНИХ ПОТЕНЦІАЛИ  
У ПРИРОДНИХ РЕСУРСАХ,  
ГЕОГРАФІЧНОМУ ПОЛОЖЕННІ  
ТА ЛЮДСЬКОМУ КАПІТАЛІ

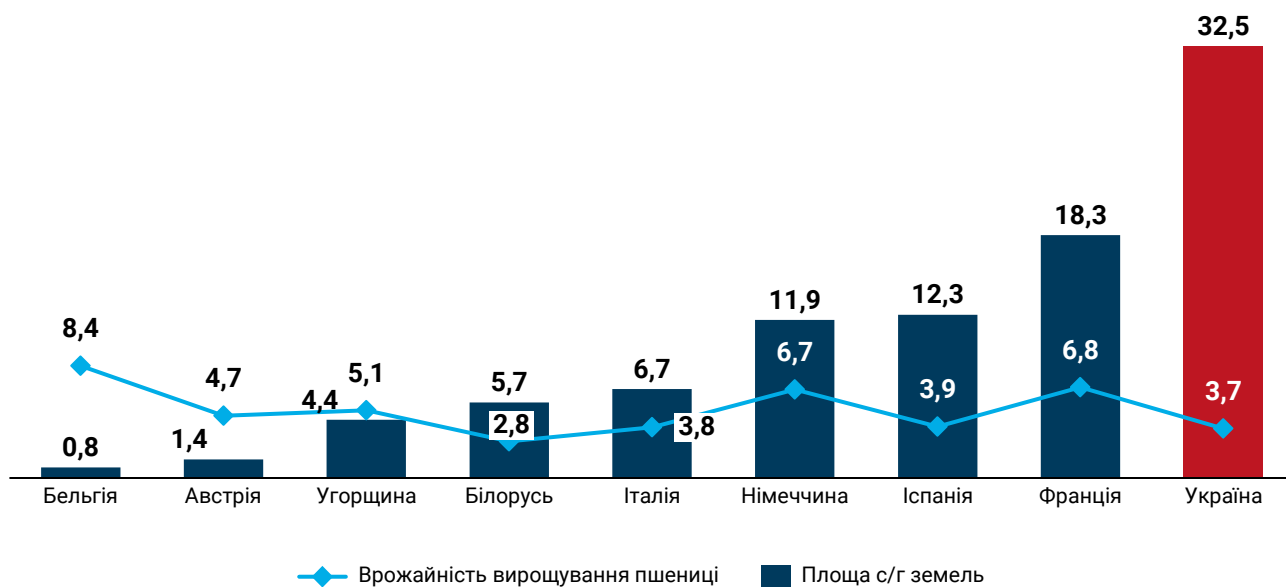


## 2.1 ПОТЕНЦІАЛ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

### 2.1.1 Земельні ресурси

Україна володіє 28% світового чорнозему, який займає понад 40% української території. Крім того, орна площа в Україні найбільша в Європі. За цим показником Україна перевищує інші країни щонайменше в 1,8 раза [1].

**Рисунок 2.1 – Площа земель сільськогосподарського призначення та врожайність пшениці, млн га та т/га**



Джерела: Державна служба статистики України, Eurostat, FAO

Повній реалізації потенціалу української землі заважає низький рівень інвестицій у мінеральні добрива, технології, меліоративні системи, а також вирощування переважно низько маржинальних рослинних культур. Крім того, на ефективність ведення бізнесу українськими сільськогосподарськими підприємствами негативно впливало багаторічне існування мораторію на продаж сільськогосподарських земель.

У результаті врожайність української пшениці сягає 3,7 т на гектар, у той час як у Бельгії та Німеччині ці показники дорівнюють 8,4 та 6,7 т на гектар, відповідно. Щодо вартості землі, то в Україні ціна за один гектар становить близько 1 тис. дол. США за гектар, у той час як в інших країнах ціна гектара землі – 42 тис. дол. США в Чехії, 64 тис. дол. США в Нідерландах, 32 тис. дол. США в Німеччині. Відсутність вільного ринку землі призвела до того, що нормативна грошова оцінка (альтернатива ціни на землю в Україні) за гектар сільськогосподарської землі одна з найнижчих у Європі.

Для визначення потенційної ринкової ціни за умови формування вільного ринку землі необхідно розуміти, якою є фундаментальна (або ж справедлива) ціна на землю. Фундаментальна ціна розраховується на основі співвідношення дохідності та ризиковості придбання земельного активу, а отже, сигналізує про його привабливість для потенційного інвестора. Дохідність прямо визначається факторами родючості, врожайності, продуктивності та очікуваного доходу, а рівень ризику характеризується станом макроекономічного середовища та альтернативною вартістю капіталу.



**Рисунок 2.2 – Оцінка справедливої ціни на землю в Україні, дол. США**



Джерела: Державна служба статистики України, Eurostat, розрахунки Центру економічного відродження

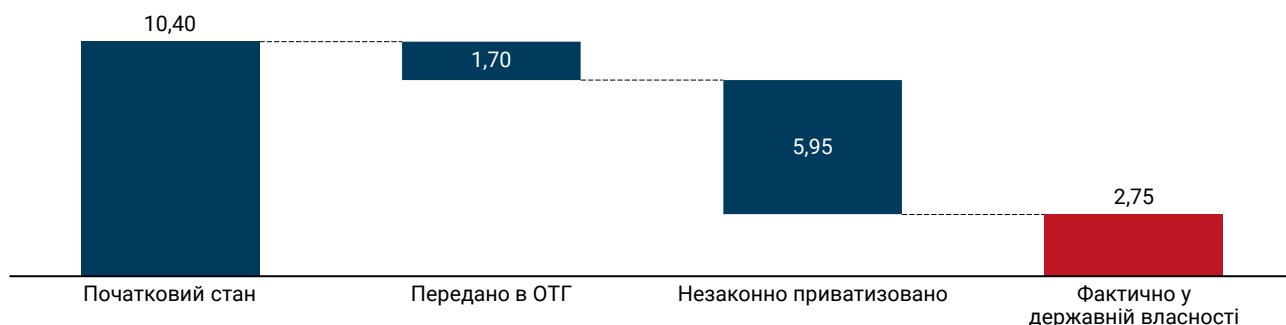
Ринкова ціна залежить від діючої моделі ринку землі. Введення будь-яких ринкових обмежень супроводжується встановленням нижчої ринкової ціни. Наразі справедлива вартість української землі становить 4958 дол. США за 1 га при нормативній грошовій оцінці 955 дол. США за 1 га (2018 рік). Це означає, що вартість землі недооцінена як мінімум у 5 разів. Оскільки прийнята Урядом модель (від 25.09.2019 № 2178) ціноутворення має кілька ґрунтовних обмежень (заборона купівлі землі юридичним особам до 2024 року, повна заборона для іноземців, обмеження за максимальними площами купівлі), ціна землі не досягне своєї справедливої вартості (оцінюється як компроміс між прибутковістю та ризиками) найближчим часом.

За прийнятою Урядом моделлю ринку землі ціна за 1 га, за оцінкою, зросте до 2354 дол. США на 10 рік після впровадження реформи. Загальний економічний ефект становитиме 14 млрд дол. США додаткового ВВП за 10 років. Проте це значення не є максимально можливим. Економічний ефект може сягнути 85 млрд дол. США за умови відповідної державної підтримки розвитку ринку землі: лібералізації ринку, зменшення ризиків шляхом забезпечення політичної та макроекономічної стабільності та подолання розриву в продуктивності між Україною та більш розвиненими країнами.

Відсутність ефективного ринку землі призводить до низької вартості оренди, переважання на ринку агрохолдингів, а також неефективної структури власності на паї. Підприємства не можуть залучати банківське фінансування для розвитку сільськогосподарського бізнесу, що призводить до недоотримання сектором як мінімум 3–5 млрд дол. США ресурсів. Відкриття ринку дозволить агрокомпаніям і фермерам отримати право власності на землю та більше в неї інвестувати, підвищуючи ефективність українського агросектору. В той самий час зняття мораторію може дещо знизити маржинальність бізнесу через збільшення витрат на землю.

Окрім того, впродовж багатьох років, з початку незалежності, відбувалася незаконна приватизація державних сільськогосподарських земель. Так, у державній власності перебувало 10,4 млн га земель. З початком децентралізації було передано 1,7 млн га земель у власність об'єднаних територіальних громад. Проте, за оцінкою Державної служби з питань геодезії, картографії та кадастру, фактично у державній власності перебуває близько 2,8 млн га сільськогосподарських земель.

**Рисунок 2.3 – Динаміка площі с/г земель у державній власності, млн га**



Джерела: Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру

Таким чином, у результаті незаконної приватизації було втрачено близько 6 млн га державних сільськогосподарських земель.

**Лібералізація ринку землі сільськогосподарського призначення дасть поштовх до підвищення продуктивності землі, ціни земельних ділянок, а також ціни оренди. Потенціал від ефективно функціонуючих ринкових відносин може сягнути до 85 млрд дол. США за наступні 10 років.**

## 2.1.2 Надра

Надра виступають джерелом первинної сировини для виробництва та експорту. Видобувна промисловість забезпечує функціонування інших секторів та формує значний внесок в економіку. В Україні налічується близько 12.2 тис розвіданих родовищ корисних копалин (в тому числі комплексні родовища), проте лише 4.6 тис з них розробляються.[2] Окрім того, за оцінками експертів, що базуються на аналізі численних рудопроявів та перспективних геологічних формаціях, є обґрунтована вірогідність наявності нових родовищ корисних копалин.

**Рисунок 2.4 – Потенціал надр України**



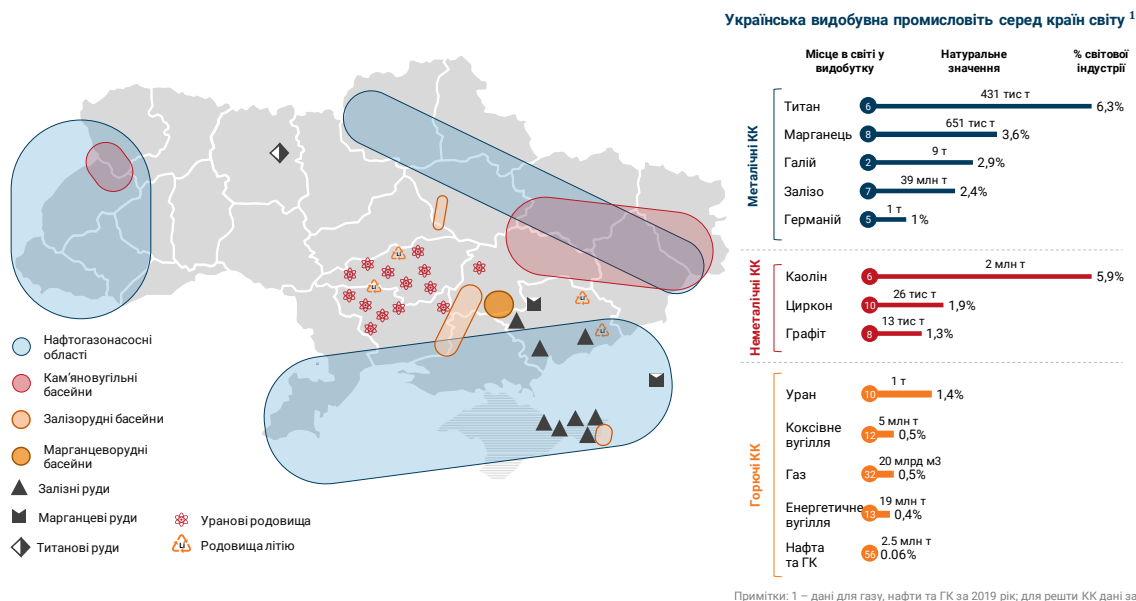
Джерела: Державна служба статистики України, Мінеральні ресурси України, Державна служба геології та надр України

## КЕЙС-СТАДІ: ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКИХ НАДР

Мінерально-сировинна база України характеризується комплексністю, серед 120 видів корисних копалин, що споживаються у світі, в надрах України виявлено 117.

За даними рейтингу World Mining Data 2020, у 2018 році Україна зайняла 28 місце за видобутком корисних копалин. Обсяг виробництва корисних копалин оцінюється в 91,3 млн тонн. За видобутком окремих видів корисних копалин Україна входить до топ 20 країн: титану, марганцю, заліза, германію, каоліну, галію та цирконію.

Рисунок 2.5 – Основні родовища корисних копалин України, 2018



Джерела: ДНВП «Геоінформ України», World Mining Data

Україна має багаті поклади залізних і марганцевих руд, на основі яких розвивається чорна металургія; розробляються родовища марганцевих, залізних, титаново-цирконієвих руд. В Україні знаходиться 5% усіх покладів індустріальних мінералів світу, вони ж є і найпоширенішими як за кількістю видів, так і за кількістю відкритих та освоєних родовищ.

Водночас Україна не повністю використовує власний потенціал видобутку корисних копалин. Перспективними для розробки корисними копалинами в Україні є «мінерали майбутнього», стратегічні та дефіцитні види сировини, серед яких:

**Марганець** – входить до топ 4 металів за продажами у світі. Марганцевий концентрат використовують для виробництва різних видів акумуляторів, у тому числі літій-іонних. Прогнозується, що глобальний ринок літій-іонних акумуляторів досягне близько 58,6 млрд доларів США до 2025 року, збільшуючись з темпами зростання (далі CAGR) 10,8% протягом 2020–2025 років.

**Кобальт** – використання літій-іонних акумуляторів на ринку електромобілів стало найважливішим фактором зростання попиту на кобальт також. Завдяки цьому очікується, що ринкова вартість кобальту зросте майже вдвічі між 2018 і 2027 роками – з 6,9 мільярда доларів США в 2018 році до 13,6 мільярда доларів США в 2027 році.

**Хром** – необхідний метал для виготовлення вітрових турбін. Очікується, що ринок вітрогенераторів зростатиме з CAGR понад 10% протягом прогнозованого періоду 2020–2025 років.

**Алюміній** – другий за частотою використання метал у світі, поступається першим місцем лише залізу. Алюміній використовується у надзвичайно широкому асортименті комерційних товарів: побутова електроніка, компоненти літальних апаратів, прилади домашнього вжитку. Потенціал використання алюмінію є значним. Очікується, що лише ринок побутової електроніки досягне 799 млрд дол. До 2030 року, зростаючи з CAGR 8,2% протягом прогнозованого періоду.





**Ітрієві лантаноїди** – один з видів рідкісних земель, що використовується для виготовлення постійних магнітів, люмінофорів у кольорових телевізійних лампах, рентгенівських лампах, люмінесцентних лампах, електронних та комп’ютерних пристроях. За даними Global Market Insights Inc., ринок рідкісноземельних металів оцінювався в 13,2 млрд дол. США у 2019 році і очікується, що він досягне майже 19,8 млрд дол. США до 2026 року, зростаючи з CAGR 10,8% з 2020 до 2026 року.

**Нікель** – метал, який визнано одним із найцінніших матеріалів, що видобувався у 20–21 століттях. Він використовується у виробництві легованої сталі, акумуляторів і електротехніки. Ринок високопробної сталі зростатиме з CAGR 8,4% до 2024 року завдяки зростанню індустрії будівництва та автомобілебудування.

**Свинець** – метал, який використовується у виробництві акумуляторів, реагентів. Світовий ринок свинцевих акумуляторів зростатиме з CAGR 5,24% до 2026 року.

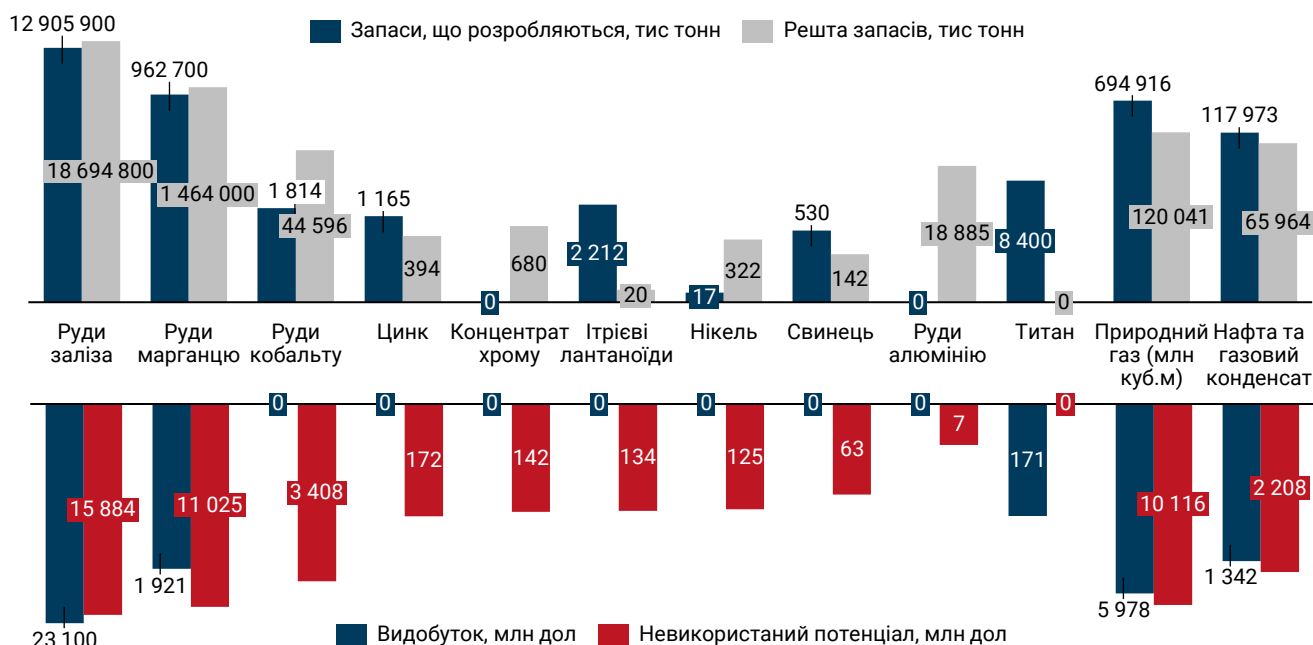
**Цинк** – головні прикладні галузі використання цинку включають: будівництво, транспорт, товари народного споживання і електроприлади, а також загальне машинобудування. Очікується, що світовий ринок автомобілебудування зростатиме до 4,4% щорічно до 2030 року.

**Титан** – метал, попит на який зростає зі сторони виробників літаків та промислового обладнання. Очікується, що ціна на титан зростатиме на 2,82% щороку до 2030 року.

Україна володіє близько 1% світових запасів більшості зазначених вище корисних копалин (оцінку зроблено, базуючись на пошуково-розвідувальних роботах, що відбулися 30 років тому), крім того, 18% світових запасів залізної руди та 5% марганцю.

Значний рівень виснаження діючих родовищ призвели до падіння обсягів видобутку **нафти** в 4 рази та **газу** 2 рази. Проте, наявність більше 3 тис законсервованих свердловин та великі запаси нетрадиційних покладів вуглеводнів формують можливість для України наростити видобуток газу та нафти як в коротко- так і довгостроковій перспективі та забезпечити повну енергетичну незалежність.

**Рисунок 2.6. Стан використання перспективних корисних копалин в Україні, 2018**



Джерела: ДНВП «Геоінформ України», World Mining Data, World Bank, USGS, The London Metal Exchange, British Petroleum



В розробці знаходяться руди заліза (41% ), марганцю (40%), титану , свинцю та цинку (69%); на рівні 3-5% розробляються запаси кобальту та нікелю, руди хрому та алюмінію взагалі не розробляються. Проте, серед усіх цих корисних копалин протягом останніх 3 років відбувався лише видобуток заліза, марганцю та титану, для інших корисних копалин – запаси були непогашені.

Не зважаючи на свої лідируючі позиції у світі з видобутку руд заліза, марганцю та титану, Україна є не зовсім ефективною. Так, річна частка видобутку цих ресурсів від їх запасів в інших країнах лідерах є вищою, ніж в Україні: для руд заліза – на 0.64 п.п. більше, для марганцевих руд – на 2.12 п.п. Якби Україна видобувала руди заліза на рівні країн-лідерів, то отримувала б додаткових 15.9 млрд дол, а з видобутку руд марганцю – додаткових 11 млрд дол. Лише для руд титану ситуація є інакшою – Україна на 2.7 п.п. випереджає інші країни лідери по видобутку рутилу та на 4.9 п.п. по видобутку ільменітів, та уже реалізовує потенціал.

Якщо оцінити потенціал запасів “мінералів майбутнього” у грошовому вираженні, станом на 2018 рік, Україна могла б отримувати на **31 млрд дол** більше за рахунок видобутку цих корисних копалин. Наразі реалізовується лише 45% від потенціалу видобутку “мінералів майбутнього” України.

Якщо оцінити потенціал запасів природного газу, нафти та газового конденсату, Україна могла б в 2018 році отримувати **12.3 млрд дол** додаткових надходжень завдяки їх видобутку. Потенціал видобутку природного газу наразі реалізовується на 37%, а нафти та газового конденсату - на 38%.

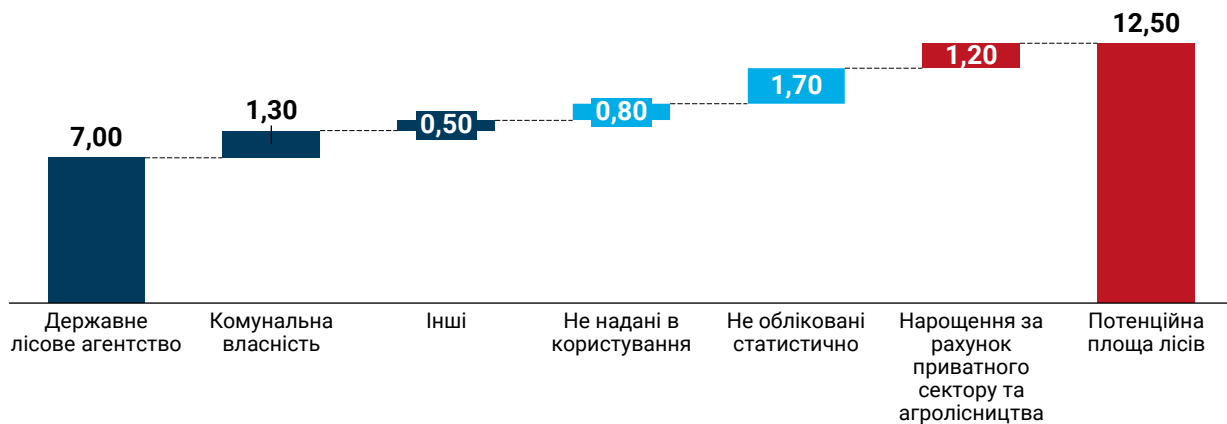
**За рахунок нарощення власного виробництва «мінералів майбутнього» та паливно-енергетичних корисних копалин (природний газ і нафта та газовий конденсат), збільшення експорту, а також скорочення імпорту мінеральної сировини, потенціал ефективного використання надр України може скласти від 433 млрд дол США за наступні 10 років. [9]**

### 2.1.3 Лісові ресурси

Ліси виконують економічну, кліматоутворюючу та соціальну функції. Ключовим для загальнонаціонального значення є біологічна стійкість лісів, важливість для екології та сприяння біорізноманіттю. В Україні наявний нереалізований потенціал, а також підґрунтя до нарощення лісових ресурсів та, як результат, підвищення лісистості країни. За офіційними статистичними даними, лісистість України становить 15,9% (9,6 млн га лісистої території) від загальної площі країни або 0,26% від глобальної площі лісів [10]. Проте, за даними Global Forest Watch, лісистість України становить 19% (11,3 млн га) [11]. Повна інвентаризація лісів не проводилася близько 20 років – за цей час відбувалося самозалісення земель. Враховуючи розбіжність статистичних показників лісистості, наразі близько 1,7 млн га лісів не введено в облік. Також 0,8 млн га лісів не надано в користування і належать до земель запасу. Таким чином, не використовується потенціал наявних 2,5 млн га лісів. У довгостроковій перспективі можливо збільшити лісистість на **2 п.п.** (1.2 млн га) від загальної площі країни (відносно показника Global Forest Watch) завдяки нарощуванню приватного сектору та стимулюванню агролісництва.

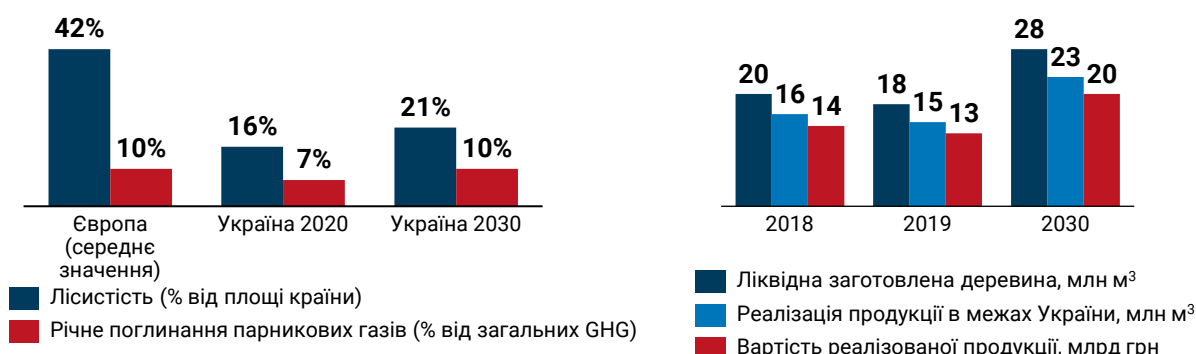
Завдяки введенню в облік та експлуатації нереалізованих наявних ресурсів у короткостроковій перспективі (2,5 млн га) та збільшенню лісистості в довгостроковій перспективі можливе збільшення площ лісів на 1,2 млн га та підвищення лісистості країни до 21% (12,5 млн га).

**Рисунок 2.7 – Розподіл площ лісів за структурою управління та загальний потенціал, млн га**



Джерела: Держлісагентство, Global Forest Watch, AgroPolit, розрахунки Центру економічного відновлення

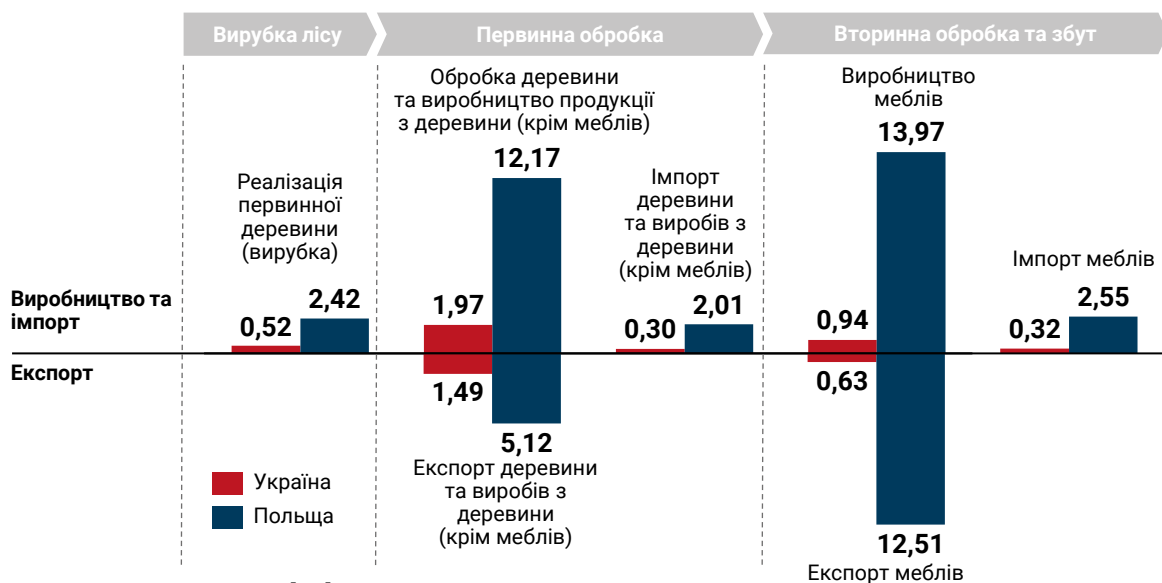
**Рисунок 2.8 – Лісистість та використання лісів в Україні**



Джерела: Держлісагентство, Global Forest Watch, AgroPolit, розрахунки Центру економічного відновлення

Більша частка продукції первинної деревообробки України експортується. Меблева промисловість, що створює високу додану вартість, має відносно низькі показники виробництва в порівнянні з країнами Європи.

**Рисунок 2.9 – Ланцюг доданої вартості меблевої промисловості на прикладі Польщі та України, млрд дол. США**



Джерела: Statistics Poland [14], Державна служба статистики



Сусідня Польща зі схожим ресурсним потенціалом (9,4 млн га та 9,6 млн га в Україні) виробляє меблів на 14 млрд дол. США на рік (у той час як в Україні цей показник становить 0,94 млрд дол. США) та входить у топ 5 експортерів меблів світу (12.5 млрд дол. США). Україна недовикористовує наявний потенціал та не стимулює виробників лісової промисловості, що створюють високу додану вартість.

До того ж, що важливо, вплив на суверенний кредитний рейтинг є, в тому числі, похідною від впливу лісових ресурсів на екологічний стан. Ризики, пов'язані з кліматичними змінами, включені до методології розрахунку кредитних рейтингів таких міжнародних агентств, як S&P, Moody's та Fitch [15]. Дотримання умов міжнародних кліматичних угод (Київський протокол у минулому, Паризька угода) впливає на підвищення суверенного кредитного рейтингу країни.

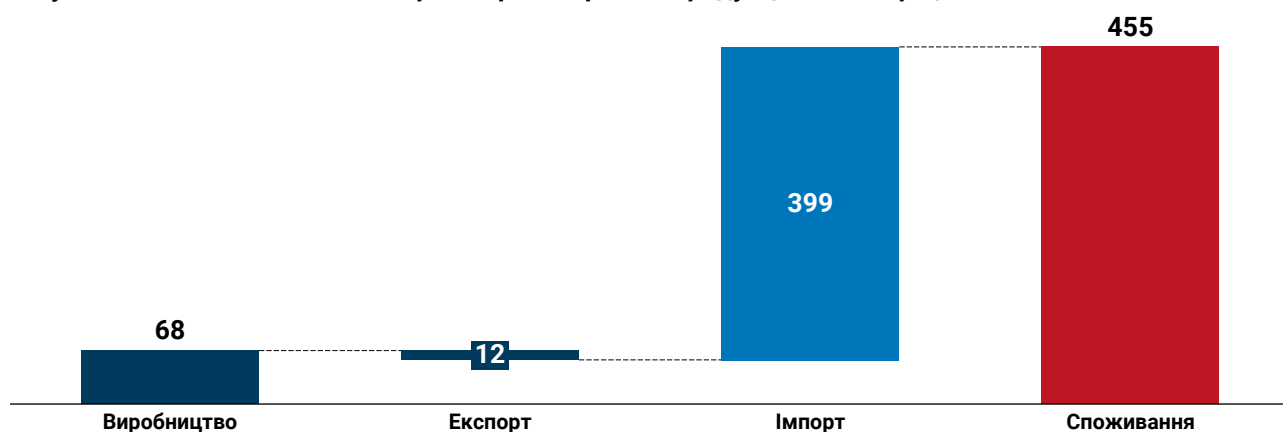
**З огляду на порівняльні показники лісистості сусідньої Польщі та за умови сприяння розвитку деревообробної індустрії в країні, Україна має потенціал до збільшення обсягів виробництва на всіх ланках лісової промисловості - вирубки деревини, первинної та вторинної обробки. Загалом, сумарний ефект може сягнути 40 млрд дол за наступні 10 років.**

### 2.1.4 Водні ресурси

Водні ресурси відіграють важливу роль у господарській діяльності, використовуються для побутових та промислових потреб, виробництва гідроенергії, а також підтримки водних екосистем.

В Україні наявний нереалізований потенціал аквакультури. Наразі існує суттєва залежність споживання харчової рибної продукції від імпорту, що ілюструє імпортно-експортний дисбаланс. У 2019 році імпорт становив майже 400 тис. т в еквіваленті 753 млн доларів США [16].

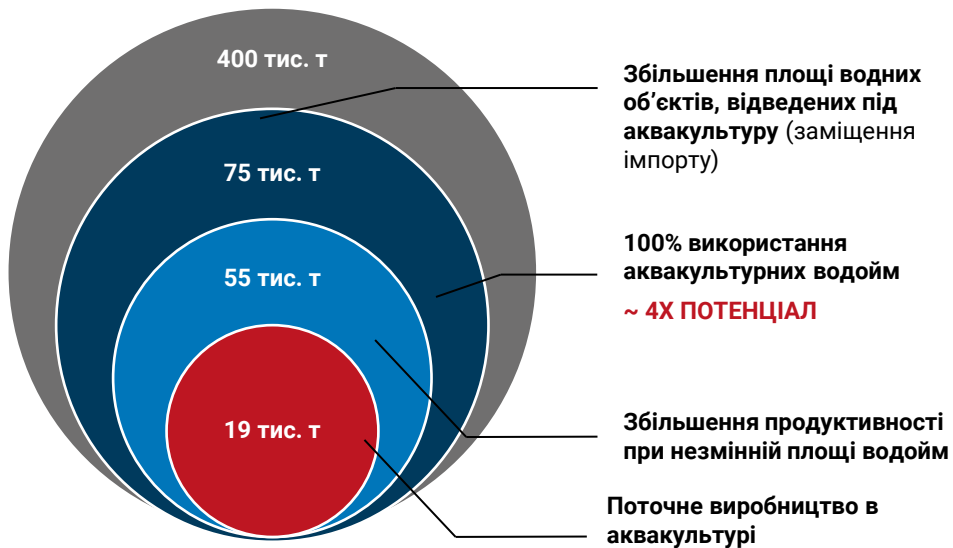
**Рисунок 2.10 – Споживання товарно-харчової рибної продукції за 2019 рік, тис. т**



Джерела: Державне агентство рибного господарства України

Порівнюючи показники ефективності аквакультури з країнами ЄС, аквакультура України має значний потенціал для покращення власних показників виробництва. Так, продуктивність вирощування риби в Польщі у 2,5 раза вища за українські показники [17]. До того ж водоймища під аквакультуру наразі використовують лише близько половини обсягу наявних водних ресурсів. Про наявний потенціал свідчить динаміка виробництва аквакультури – у 1997 році виробництво аквакультури внутрішніх водойм становило 42 тис. т [18]. Лише за рахунок підвищення продуктивності виробництва та збільшеного використання потужностей аквакультури можливе збільшення виробництва у 4 рази, до 75 тис. т на рік (за розрахунками ЦЕВ).

Рисунок 2.11 – Потенціал використання водних ресурсів під аквакультуру

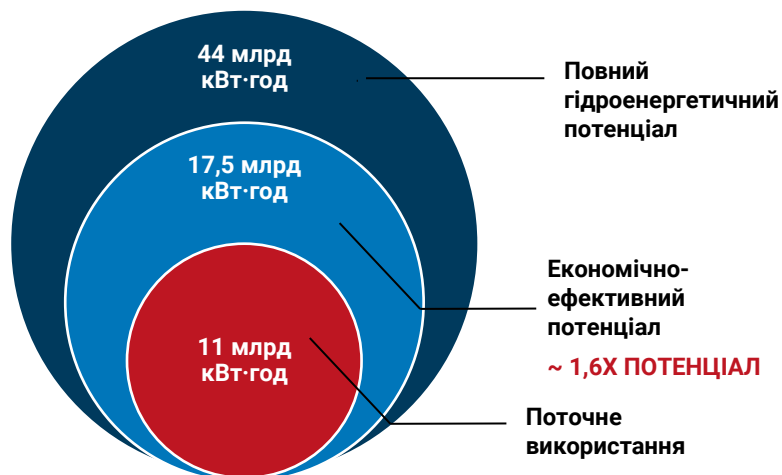


Джерела: Державне агентство водних ресурсів, Державне агентство рибного господарства України

Щодо структури споживання та імпорту, більшу частку становлять такі види, як оселедець, скумбрія, лосось, хек, сардина та інші види риб. Натомість виробництво аквакультури України загалом спрямоване на вирощування карпових – 90% усієї аквакультури. Зменшення імпортозалежності можливе за рахунок: підвищення власного виробництва (підвищення продуктивності, залучення більших площ водойм, стимулювання бізнесу за рахунок регуляторної бази) та переорієнтації аквакультури відповідно до структури внутрішнього попиту, а також створення регуляторних умов для спрощення процедур з відновлення старих рік, очистки та поглиблення водойм.

Водні ресурси України мають невикористаний гідроенергетичний потенціал. Річкові системи України відіграють важливу роль у генерації електроенергії. Використання потенціалу відновлюваної енергетики є сталим напрямом розвитку енергетики країни загалом. Повний гідроенергетичний потенціал України становить понад 44 млрд кВт·год (у тому числі малих ГЕС – 3 млрд кВт·год). За оцінками економічно ефективний потенціал оцінюється у 17,5 млрд кВт·год, з них використовується близько 11 млрд кВт·год, що становить 62% [19].

Рисунок 2.12 – Гідроенергетичний потенціал внутрішніх водних ресурсів



Джерела: Національний екологічний центр України

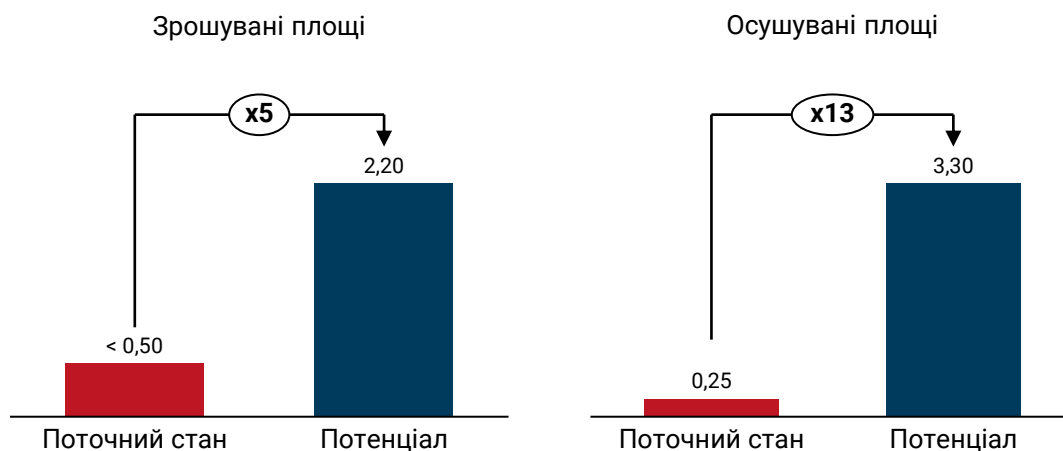


Завдяки використанню всього економічного потенціалу існує можливість підвищити відсоток ВДЕ в енергетичному балансі країни та збільшити балансуючі потужності, важливі для розвитку ВДЕ в цілому [19].

Важливим питанням щодо водних ресурсів виступає баланс між їх використанням під аквакультуру чи генерацію енергії. Незважаючи на економічний ефект та зменшення шкідливого впливу на зовнішнє середовище за рахунок заміщення генерації енергії з горючих корисних копалин, будівництво гідроелектростанцій може мати негативний вплив на екосистеми та мікроклімат водоймищ. Це в свою чергу призводить до негативного впливу на продуктивність аквакультури.

Іншим аспектом потенціалу водних ресурсів є їх використання для зрошення. Аграрний потенціал України дозволяє виробництво сільськогосподарської продукції, що може забезпечити більше ніж 500 млн осіб. Наразі ці можливості використовуються менш ніж на третину. Однією з головних причин є неоптимальне водозабезпечення 2/3 території України. Водогосподарсько-меліоративний комплекс, збудований за радянських часів, використовує менше 20% (0,5 млн га) наявних площ зрошення та менше 10% (0,25 млн га) наявних площ дренажу [20].

**Рисунок 2.13 – Поточне використання та потенціал меліоративних систем: зрошувальних та осушувальних, млн га**



Джерела: Кабінет Міністрів України [20]

Унаслідок незавершеності земельної реформи, недосконалості механізмів державної підтримки, невідповідності існуючої системи управління водокористування новим економічним умовам, потенціал іригаційних систем не використовується повною мірою, що знівелювало вплив сектору зрошення та дренажу на обсяги виробництва сільськогосподарської продукції.

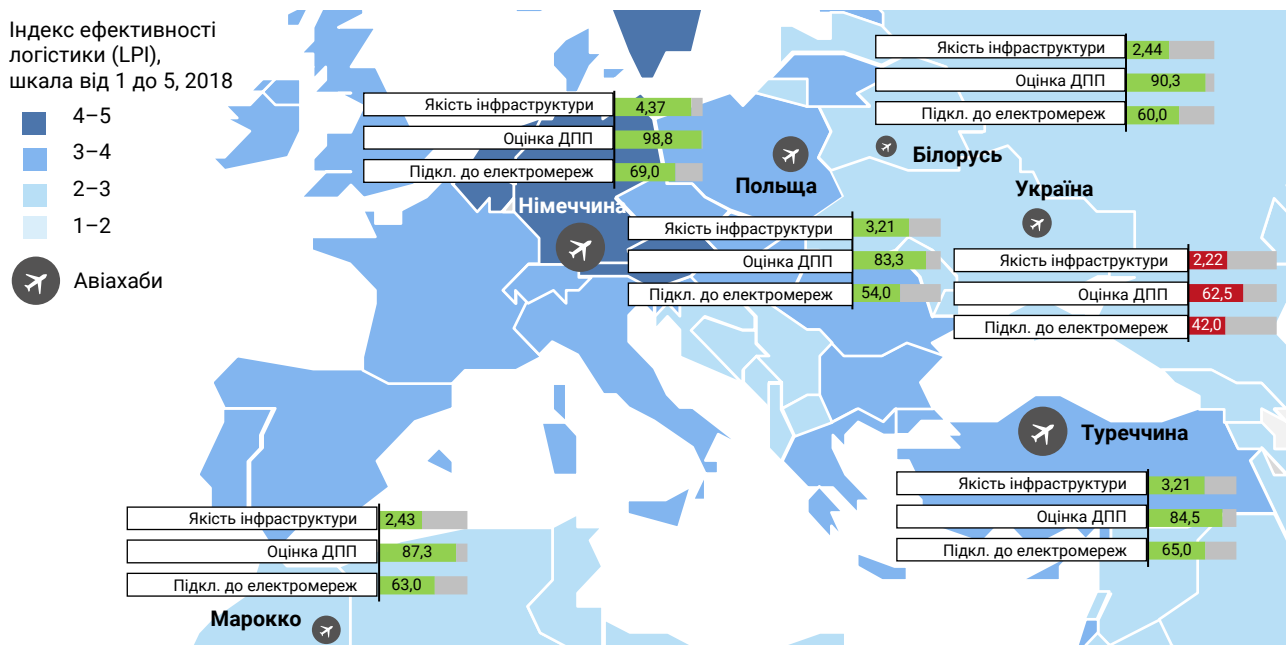
**Реалізуючи водний потенціал, насамперед гідроенергетики, аквакультури, Україні вдасться підвищити частку ВДЕ в енергобалансі, зменшити імпортозалежність в аквакультурі, що в сумі забезпечить економічний ефект у розмірі близько 12 млрд дол. США за наступні 10 років.**

## 2.2 ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

### 2.2.1 Геоекономічне положення

Включення України до транспортних мереж ЄС пришвидшить економічну співпрацю. Близькість до європейської транспортної мережі створює потенціал кращої інтеграції в європейські виробничі та логістичні мережі. Крім того, участь у європейських транспортних проєктах дозволяє здешевити процес оновлення основних транспортних шляхів України, відкриваючи доступ до кредитів ЄБРР. У межах Пан'європейської транспортної мережі (TEN-T) територією України мають пройти два транспортні коридори: коридор Рейн – Дунай та Середземноморський коридор. Приєднання до цих коридорів спрощує інтеграцію України в регіональні ланцюжки доданої вартості. Територіальна близькість до європейського авіаринку полегшує трудову мобільність та стимулює ділові зв'язки.

**Рисунок 2.14 – Порівняння розвитку логістичної інфраструктури України, Польщі, Туреччини, Білорусі, Німеччини та Марокко**



Легенда:

**Якість інфраструктури** – складова Logistics Performance Index (LPI): оцінка якості торговельної та транспортної інфраструктури за шкалою від 1 (найгірша) до 5 (найкраща) за 2018 рік

**Оцінка ДПП** – оцінка дотримання регуляторних практик щодо державно-приватного партнерства за шкалою 1–100 за 2020 рік

**Підключення до електромереж** – оцінка підключення до електромережі, надійність електропостачання та прозорість тарифів за шкалою 1–100 за 2020 рік

*Джерела: Центр економічного відновлення, Світовий банк, WATS*

Згідно з рейтингом Logistics Performance Index (LPI) Україна помітно відстає від країн-конкурентів у розвитку своєї логістичної інфраструктури. Україна посідає лише 66 місце серед 160 країн, які охоплені рейтингом. Вона майже в 2 рази поступається лідерові цього рейтингу – Німеччині – за інтегральною оцінкою: 2,83 проти 4,2 [21]. Відстає Україна і за окремими складовими інфраструктури, наприклад в авіаційному транзиті. Німеччина та Туреччина мають ефективно діючі авіахаби з пасажиропотоком 171,1 млн та 95,8 млн пасажирів, відповідно, в той час як в Україні за 2018 рік пасажиропотік становив усього лише 16,1 млн осіб [22].

За показниками роботи портів Україна також відстає. За 2019 рік у портах країни було оброблено 1,2 млн TEU контейнерів, що на 69% більше порівняно з попереднім роком. Проте, наприклад, у 2019 році в Польщі, Німеччині та Туреччині цей показник становив 2,8, 9,9 та 19,6 млн TEU контейнерів, відповідно [23].

**Рисунок 2.15 – Транспортні коридори**



Джерела: World Economic Forum, Міністерство інфраструктури України, Flightradar24

Українська транспортна система досі недостатньо гармонізована з європейською. Важливою проблемою є відмінність залізничних колій в Україні та ЄС, а також поганий стан магістральних доріг, які з'єднують Україну з європейськими сусідами. Головним обмеженням інтеграції України в авіаційний простір є затримка зі сторони ЄС підписання угоди про Спільний авіаційний простір, яка повинна лібералізувати доступ до європейського повітряного простору.

Низька якість транспортної інфраструктури унеможливорює участь України в основних торговельних шляхах. Через Україну проходять 4 з 10 європейських транспортних коридорів, у тому числі з великими транзитними шляхами (Балто-Чорноморський коридор). Це шляхи від найбільших виробників до найбільших ринків (Новий шовковий шлях, Індійсько-Скандинавський шлях) та від експортерів до імпортерів енергоносіїв.

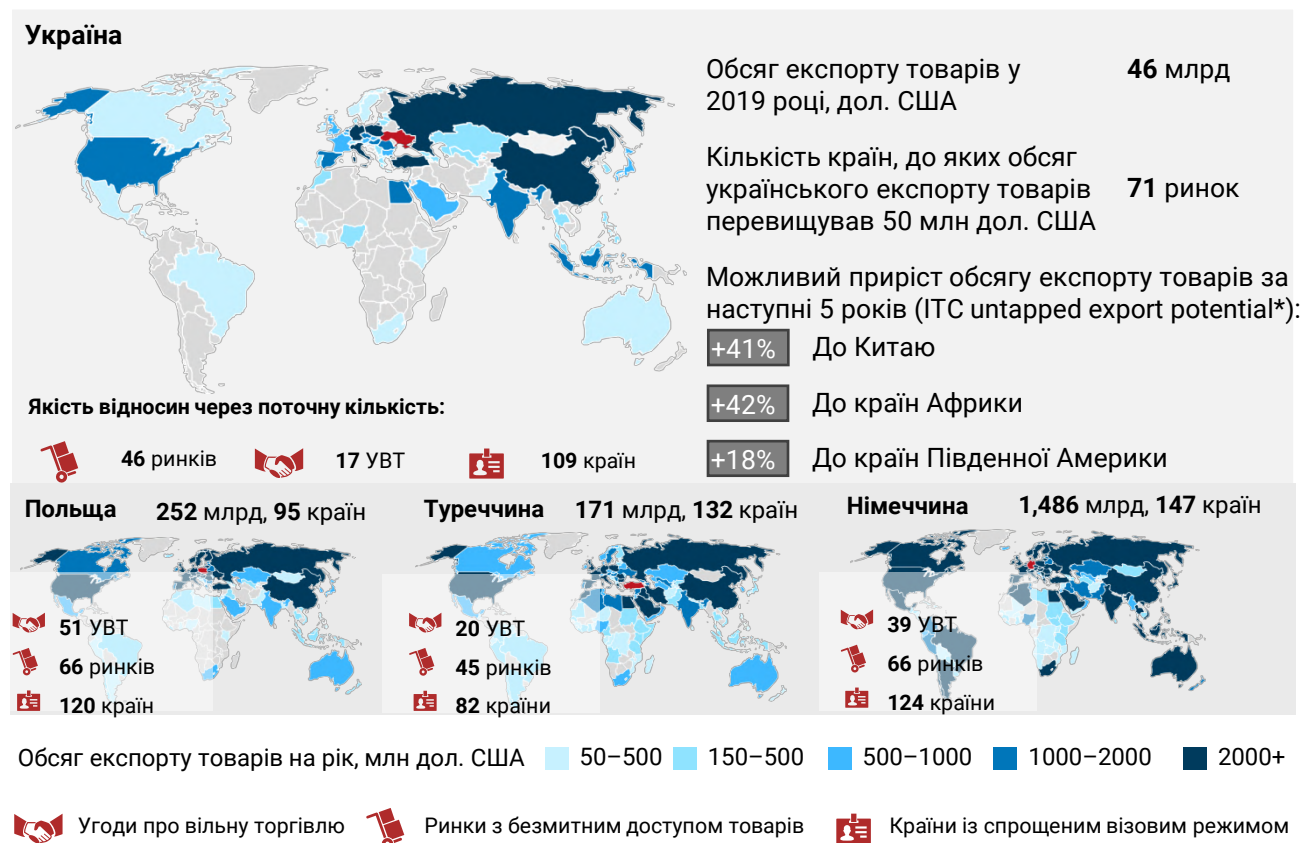
Втім наразі використовується тільки 25–30% транзитного потенціалу країни [24]. Прикордонні області України з ЄС не мають потрібного транспортного оснащення для проходження китайських вантажних поїздів у межах проекту Новий шовковий шлях. Через це один з головних торговельних коридорів наразі проходить в обхід: через Білорусь, Казахстан та Росію. Нафтова та газова транзитні мережі України знаходяться в зоні ризику через побудови альтернативних магістралей (Північний потік-2, Турецький потік). Насамкінець, українські аеропорти програють конкуренцію як транзитні хаби між Азією та Європою великим аеропортам Катару та Туреччини.

**Розвиток логістичної інфраструктури та гармонізація транспортних коридорів з країнами Європи і світу дасть можливість Україні реалізувати своє вигідне положення та стати транзитним хабом світового масштабу. Ефект від збільшення експорту транспортних послуг може сягнути 270 млрд дол. США за наступні 10 років.**





**Рисунок 2.16 – Оцінка неосвоєного торговельного потенціалу (untapped potential trade) України до обраних країн-партнерів, млн дол. США**



Джерела: International Trade Center, розрахунки Центру економічного відновлення

Повільна лібералізація торгівлі з азійськими та африканськими ринками стримує зростання українського експорту. Завдяки торговельним угодам про зони вільної торгівлі для України відкриті 46 світових ринків, на 50% менше за кількість відкритих ринків для країн ЄС [25]. Український експорт агропромисловості особливо актуальний для зростаючих ринків Азії, MENA (Середній Схід та Північна Африка) та субекваторіальної Африки, де кожного року зростає попит на продовольчі товари.

Проте Україна реалізує експортний потенціал не повністю навіть за наявної товарної структури. За даними International Trade Center, нереалізований потенціал товарного експорту України в 2019 році становив 24 млрд дол. США. Найбільшим неосвоєним ринком для України є Китай. Експорт до цієї держави можна наростити на 1,9 млрд дол. США [26]. Основною перешкодою для нарощування експорту в Китай є дискримінаційні умови до багатьох українських груп товарів, які мають середню чи високу додану вартість. Також до країн з найбільш нереалізованим експортним потенціалом України належать Німеччина, Туреччина, Італія, Польща, Індія та Єгипет.

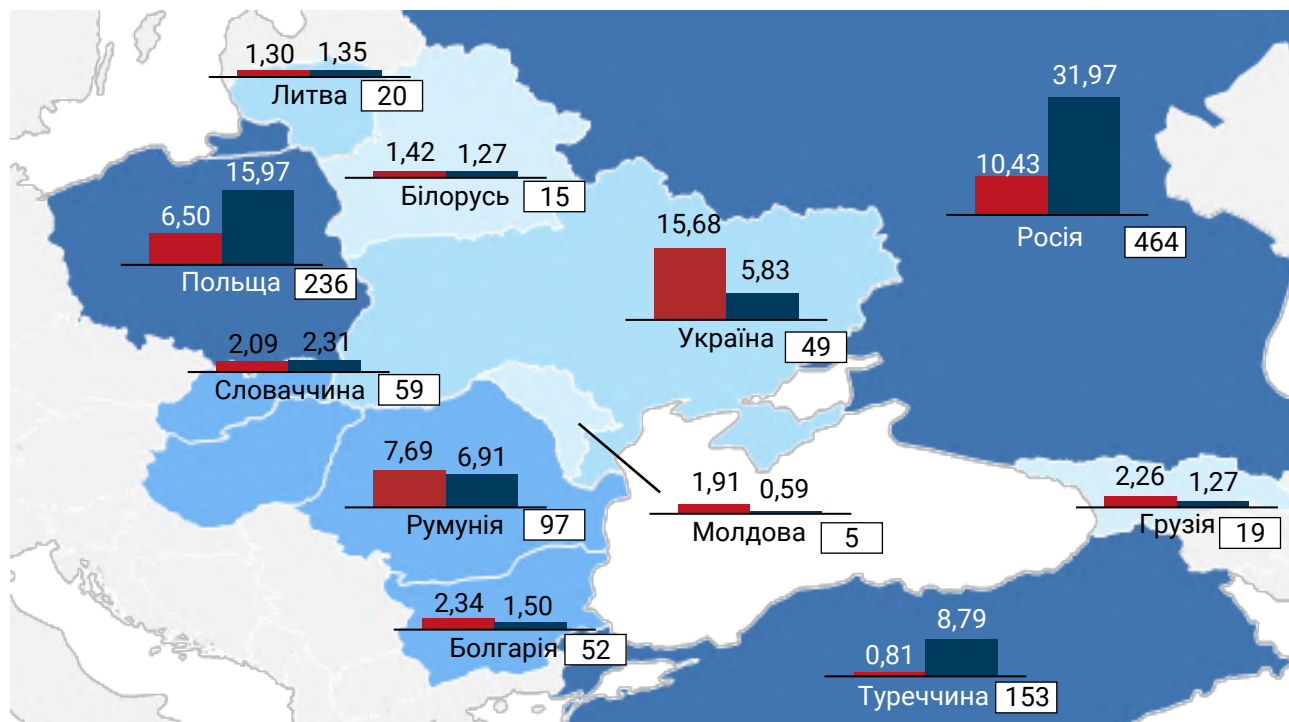
Іншим важливим обмеженням української зовнішньої торгівлі є недостатня присутність на багатьох важливих для України ринках та проблеми з логістичною мережею через неконкурентні ринкові умови. Ринки субекваторіальної Африки мають великий потенціал за товарними групами, які експортує Україна, однак побудова логістичних мереж та переговори про рівні торговельні умови можливі лише за підтримки держави (експортні офіси, торговельні угоди). Україна також має схожі передумови для збільшення свого експорту в Індію принаймні в 3 рази.

**Прискорення лібералізації торгівлі з країнами Азії та Африки та збільшення присутності на ключових ринках дозволить Україні реалізувати свій експортний потенціал на додаткові 48 млрд. дол., навіть без зміни товарної структури експорту.**

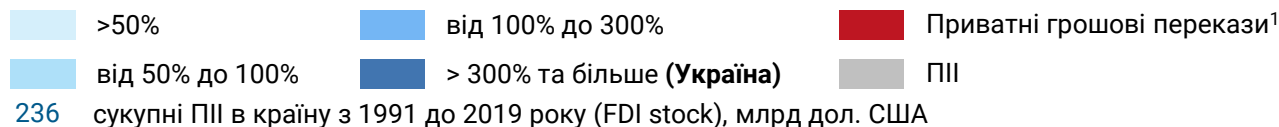


Згідно нещодавно оновлених даних МТЦ, невикористаний експортний потенціал України становить 26.9 млрд дол США і є більшим за попередньо обчислений. Таким чином, невикористаний експортний потенціал України становить 5.4 млрд дол США на рік або 53.8 млрд дол США за 10 років.

**Рисунок 2.17 – Рівень ПІІ та приватних грошових переказів, 2019, млрд дол. США**



Сукупні ПІІ з 1991 до 2019 року (FDI stock), млрд дол. США:



Джерела: МВФ, розрахунки Центру економічного відновлення

Рівень залучених прямих інвестицій в Україну значно нижчий порівняно з країнами-сусідами. В 2019 році Україна залучила 5,8 мільярда доларів ПІІ – майже втричі менше, ніж сусідня Польща. В 2019 році прямі іноземні інвестиції в Україну були в 5 разів нижчі за приватні грошові перекази. Так, в 2019 відношення ПІІ до приватних переказів становило 37%, у той час як у Молдови, Болгарії та Румунії – 31%, 64% та 90%, а у таких країнах, як Польща, Росія та Туреччина – взагалі 246%, 306% та 1085%, відповідно. Наразі Україна помітно програє боротьбу за інвестиції іншим країнам регіону.

У секторальній структурі надходжень ПІІ в Україну домінує промисловість (43% від усіх надходжень у 2019 році), фінансова та страхова діяльність (20%), оптова та роздрібна торгівля (14%). Інвестиції у реальний сектор здійснюються переважно власниками великих нетехнологічних виробництв, тоді як інвестиції в банківському секторі складаються з рефінансування материнських банків своїх філій в Україні. З точки зору географічної структури, в Україну в основному інвестують Кіпр (43%), Нідерланди (12%) та Російська Федерація (5%) [27]. Це означає, що переважна частина ПІІ в Україну – це інвестиції українських фінансово-промислових груп, які використовують офшорні схеми податкової оптимізації.

**Покращення інвестиційного клімату дозволить Україні виграти глобальну конкуренцію за капітал, а отже, реалізувати інвестиційний потенціал у розмірі близько 63 млрд дол. додаткових прямих іноземних інвестицій протягом наступних 10 років.**

## 2.2.2 Геополітичне положення

Геополітичне положення України дозволяє підтримувати співпрацю одночасно з країнами-членами ЄС/НАТО та партнерами по формату “Східне партнерство”. Крім того, Україна має потенціал ключового гравця регіону як у макрорегіональних відносинах (з ЄС чи Туреччиною), так і з глобальними гравцями (США, Китай, Індія, Бразилія).

Рисунок 2.18 – Оцінка міжнародних економічних відносин України



Джерела: Центр економічного відновлення, Prism UA, Global Soft Power index, GFP

Наявний потенціал розвитку форматів, де Україна є лідером (ГУАМ), а також регіональних політичних союзів (Люблінський трикутник). Україна має тісні зв'язки з Євросоюзом, а також розглядає формати розширеної співпраці (Східне Партнерство, промисловий безвіз, єдиний цифровий ринок).

Незважаючи на швидке зростання ринків та високого нереалізованого торговельного потенціалу України в регіонах Китаю, Індії та країн Африки, відсутня системна політика по цих напрямках. Політична співпраця України сфокусована на ключових партнерах – ЄС, сусідніх державах та Північній Америці. Втім, швидке зростання ринків, що розвиваються та зростання політичної ваги нових регіонів створює потенціал для більш всеохопної та гнучкої зовнішньої політики.

**Рисунок 2.19 – Порівняння міжнародної політики**

	 УКРАЇНА	 ТУРЕЧЧИНА	 ПОЛЬЩА	 НІМЕЧЧИНА	
<b>БАЗА ВІДНОСИН</b>	# Посольств в інших країнах	83	67	96	148
	# Консульств в інших країнах	45	52	125	255
	# Національного інститутів по світу	0 (Український інститут)	59 (Інститут Юнуса Емре)	25 (Польський інститут)	143 (Інститут імені Гете)
	Інвестиції в іномовлення	16 млн доларів США	77-155 млн доларів США <sup>1</sup>	70 млн доларів США	350 млн доларів США
<b>ЯКІСТЬ ВІДНОСИН</b>	# Угод про вільну торгівлю	17	20	51 (11 + 40 ЄС)	40
	# Ринків із безмитним доступом товарів	46	45	66 (+ близько 40 у процесі обговорення)	66 (+ близько 40 у процесі обговорення)
	# Країн із спрощеним візовим режимом	109	82	120 (у тому числі США)	124 (у тому числі США)
<b>СТРАТЕГІЧНІСТЬ ВІДНОСИН</b>	Регіональне лідерство	Ні	Організація економічного співробітництва (ЕКО)	Вишеградська четвірка, Тримор'я	Веймарський трикутник
	Ініціативи розвитку макрорегіону	Ні	Ініціативи на Балканах та в MENA	Веймарський трикутник	Політичний лідер ЄС
	Членство в ЄС та НАТО	Ні	Член НАТО, кандидат у члени ЄС	Так	Так

Джерела: Prism UA, Global Soft Power index, GFP, Passport index

Регіональна політична співпраця з країнами-членами ЄС ускладнена конфліктами навколо гуманітарних та історичних тем. Напружені політичні відносини призводять до блокування співпраці з НАТО, затримки з розширенням квот на продовольчі групи товарів у ЄС та ускладнення видачі дозволів для автоперевізників товарів з України.

В Україні є великий потенціал розвитку економічної та військово-політичної співпраці з НАТО та окремими країнами блоку. Варто згадати спільні військові навчання з НАТО (Rapid Trident, Sea Breeze) і також окремо з Румунією (Ріверіан), спільну литовсько-польсько-українську військову бригаду (4500 військових). Крім сусідів, Україна співпрацює і з іншими країнами НАТО. На базі Міжнародного центру миротворчості і безпеки проходять спільні навчання із США та Канадою, функціонує підтримка навчання особового складу від Канади та Великобританії. Активна співпраця існує в оборонній сфері (в тому числі постачання новітнього озброєння) від США, Франції та інших країн НАТО. З 2020-го Україна має статус партнера з розширеними можливостями НАТО.

Разом з тим майже 35% українського сухопутного кордону припадає на Росію – агресора та джерело постійної загрози, не лише для України, але й для усього регіону. Військова агресія РФ на Донбасі, окупація та незаконна анексія Автономної Республіки Крим призвели до зменшення ваги України в чорноморському регіоні та втрати контролю над доступом до Азовського моря. Військові бази та спільні навчання Росії з Білоруссю, а також російський військовий контингент в Придністров'ї створюють постійне військове напруження в регіоні та економічні ризики. Крім безпосередніх територіальних та економічних втрат, Україна втратила можливість транзиту товарів через територію Росії.

Хоча українські відносні видатки на армію є найбільшими у регіоні за відсотком до ВВП, Україна поступається Польщі за рейтингом Global Firepower через слабку економічну спроможність фінансувати сучасну контрактну армію [28].

Потребує особливої уваги та додаткового фінансування напрямок публічної дипломатії. Регіональна специфіка створюють можливості для регіонального лідерства або становища “перший серед рівних”. Спортивні та культурні перемоги, а також досвід антиавторитарних революцій є передумовами до впізнаваності та позитивного іміджу країни у світі.



Різноманітна база української діаспори та історичний досвід співпраці створюють широку основу для двосторонніх відносин. Угода про асоціацію та безвізовий режим короткострокових поїздок до ЄС полегшує подібні домовленості з іншими країнами та регіонами. Втім Україна займає другорядні ролі в інфраструктурних, безпекових, екологічних та політичних регіональних проєктах, що зменшує потенціал розвитку регіону в межах власного бачення. Global Soft Power index України можна порівняти з угорським, незважаючи на чотирикратну різницю в розмірах [29]. Серед причин – низькі інвестиції в інструменти м'якої сили (soft power): іномовлення та закордонні культурні інституції.

Потребує особливої уваги та додаткового фінансування напрямок економічної дипломатії в МЗС. Двосторонні відносини з країнами Азії та Африки сповільнюються через брак та спроможність дипломатичних представництв у країнах. На 30-му році існуванні країни кількість дипломатичних представництв в окремих регіонах (Африка, Азія, Латинська Америка) істотно поступається багатьом великим європейським країнам. Наявні торговельні угоди мають ряд квот та обмежень по важливим для України групам товарів.

Невикористаний потенціал можна опосередковано оцінити через аналіз візитів президентів України, що зазвичай підсумовують підготовчу роботу та завершуються підписанням важливих угод. Протягом останніх 6 років українські президенти не здійснили жодного візиту в країни Африки, Латинської Америки, Індію та Китай. Для прикладу, за той самий час, Президент Польщі відвідав 4 країни Африки, а також здійснив державні візити у Китай, Південну Корею та Мексику. Протягом цього ж часового проміжку Президент Туреччини 23 рази відвідав країни Африки, 9 разів – країни Латинської Америки та 4 рази – Китай.

## 2.3 ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ І ТЕХНОЛОГІЧНИЙ СПАДОК

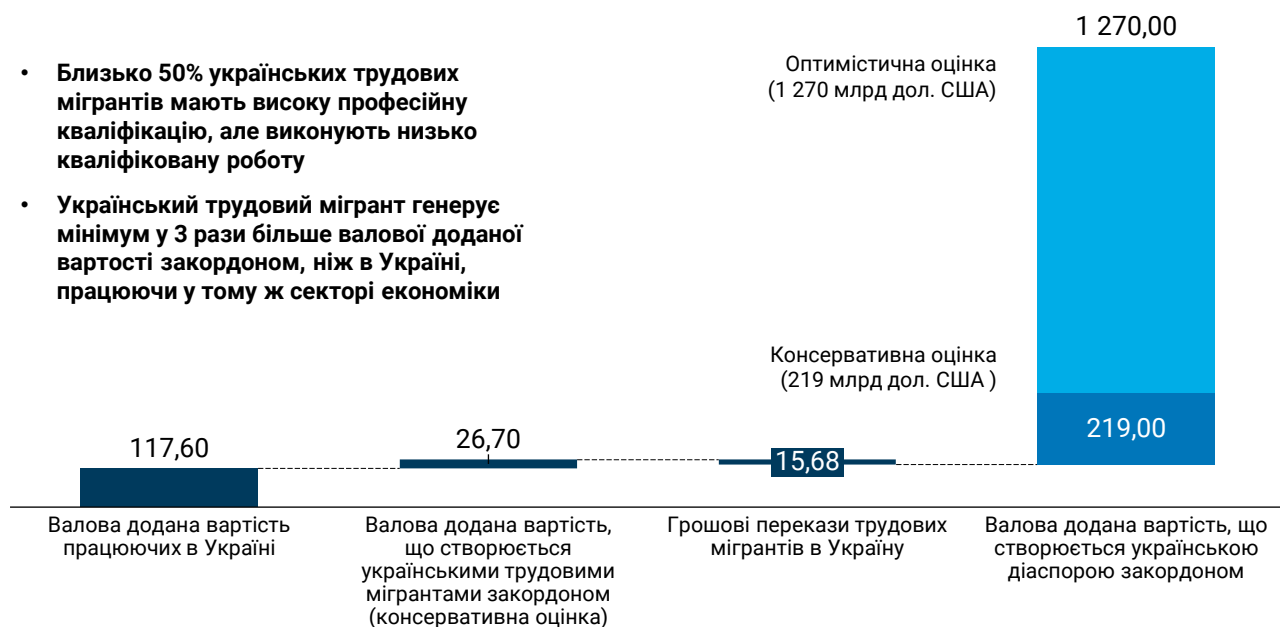
### 2.3.1 Людський капітал

Потенціал українського людського капіталу втрачається через трудову міграцію фахівців та падіння якості освіти для тих, хто залишається. Але вважається, що Україна має високий потенціал людського капіталу завдяки широкому доступу до освіти та відносно високому рівню технічної освіти. За доступністю освіти Україна, за оцінкою UNDP, посідає 40 місце серед 188 країн та знаходиться на одному рівні з такими країнами, як Хорватія, Чорногорія, Грузія, Чилі та Аргентина [30].

Трудова міграція українців за кордон не дозволяє повною мірою реалізувати потенціал людського капіталу. Відповідно до ЕВА основними причинами трудової міграції українців є низький рівень заробітних плат, невідповідність кваліфікації вимогам ринку праці, незадоволеність системою охорони здоров'я, а також станом безпеки. Близько 50% українських трудових мігрантів мають високу професійну кваліфікацію, але виконують низько кваліфіковану роботу, що веде до часткової втрати їхніх навичок і досвіду. Трудова міграція призводить до втрати економікою України як мінімум 27 млрд дол. США, за оцінками реальної та потенційної валової доданої вартості. Частина цих коштів повертається у вигляді грошових переказів, які становлять 15,68 млрд дол. США. Аналіз свідчить, що український трудовий мігрант генерує мінімум у 3 рази більше валової доданої вартості закордоном, ніж в Україні, працюючи у тому ж секторі економіки. Трудова міграція також призводить до втрат потенційних доходів у вигляді податків, і скорочення платоспроможного попиту.

Важливою частиною втраченого потенціалу людського капіталу України є українська діаспора. Згідно з дослідженням Міжнародної організації міграції переважна частина тих, хто залишає Україну, це люди молодого віку та з високим рівнем освіти. Навіть за консервативними оцінками, українці, які мешкають закордоном, генерують валової доданої вартості на 219 млрд дол., що майже в два рази перевищує валову додану вартість, вироблену в Україні. За максимальними оцінками, валова додана вартість, вироблена представниками української діаспори, може становити до 1,27 трлн доларів – у 10 разів більше за всю валову додану вартість, вироблену в Україні.

**Рисунок 2.20 – Оцінка реальної та потенційної валової доданої вартості в Україні, млрд дол. США**



- Близько 50% українських трудових мігрантів мають високу професійну кваліфікацію, але виконують низько кваліфіковану роботу
- Український трудовий мігрант генерує мінімум у 3 рази більше валової доданої вартості закордоном, ніж в Україні, працюючи у тому ж секторі економіки

Оптимістична оцінка  
(1 270 млрд дол. США)

Консервативна оцінка  
(219 млрд дол. США)

Джерела: Державна служба статистики, ЕВА, розрахунки Центру економічного відновлення

Примітка: Середня кількість українських трудових мігрантів складає близько 998.1 тис. осіб.[31] Ця інформація є досить консервативною, оскільки суттєва частка українців працює неофіційно.

Оцінки розміру української діаспори, що утворилась за останні 30 років, варіюються від 8.2 млн осіб (консервативна оцінка) до 20 млн осіб (оптимістична оцінка). Значення середньої продуктивності праці (value added per worker) у країнах із українською діаспорою варіюються від 26,707 тис дол США (консервативна оцінка) до 63,500 тис дол США (оптимістична оцінка). У результаті, за консервативною оцінкою, українська діаспора створює 219 млрд дол США валової доданої вартості закордоном, тоді як, за оптимістичною оцінкою, - даний показник сягає 1,270 млрд дол США.

Україна суттєво відстає від європейських країн за показниками тривалості життя та смертності: у 2017 році різниця середньої тривалості життя в Україні та країнах Європейського Союзу становила майже десять років – 71,7 та 81,9, відповідно. Успадкована від Радянського Союзу система охорони здоров'я орієнтувалася на утримання лікарень із фрагментованим управлінням та надання медичної допомоги, зосередженої на лікуванні гострих випадків при мінімальній профілактиці. Ця система виявилася нездатною реагувати на сучасні виклики. Низький рівень ВВП на одну особу не дозволяє забезпечити необхідний рівень витрат на потрібні медичні послуги та лікарські засоби.

Застаріла та неефективна система охорони здоров'я із жорсткими централізованими процедурами управління та фінансування призводила до високого рівня корупції у всіх сферах системи охорони здоров'я. Більшість закладів охорони здоров'я досі мають застарілу матеріально-технічну базу. Крім того, відсутність системи громадського здоров'я, недостатній рівень обізнаності про важливість профілактики захворювань, їх ранньої діагностики та лікування, а також поширена серед населення практика самолікування призводять до збільшення випадків ускладнень та негативно впливають на показники тривалості продуктивного життя та, відповідно, людський капітал.

Для вирішення зазначених проблем в Україні відбувається перехід від фінансування постатейних кошторисів бюджетних закладів охорони здоров'я до оплати результату (тобто згідно з фактично пролікованими випадками, наданими послугами або кількістю підписаних декларацій із сімейним лікарем) закладам. Таким чином, запроваджується принцип «гроші ходять за пацієнтом».

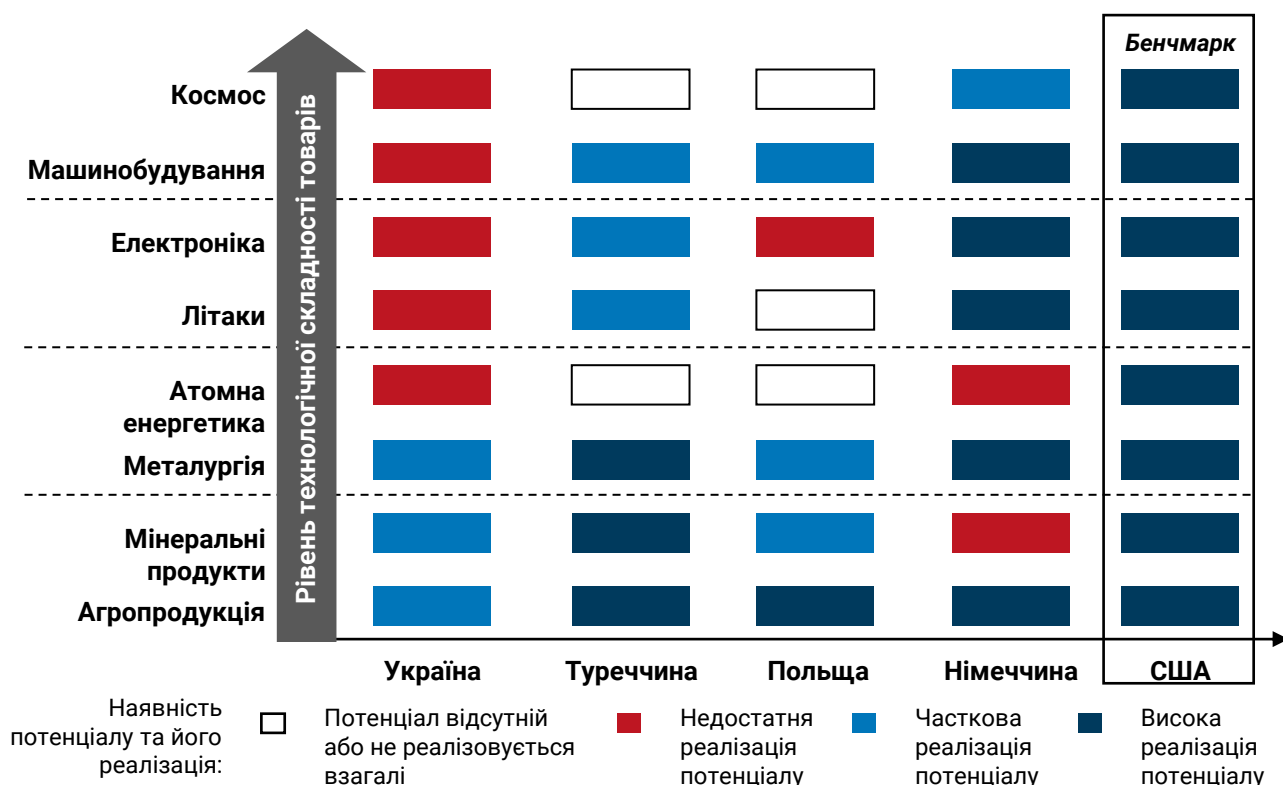
**Створення сприятливих умов життя і праці в Україні дозволить суттєво зменшити рівень трудової еміграції громадян, і розкрити потенціал людського капіталу у розмірі 270 млрд. дол. США протягом наступних 10 років.**



### 2.3.2 Технологічний спадок

Експорт України на 54% складається з товарів із низькою доданою вартістю, незважаючи на наявний потенціал вироблення високотехнологічних товарів. Аналіз рівня технологічної складності товарів показав, що потенціал тих секторів економіки України, які здатні генерувати найбільшу частку доданої вартості, реалізований недостатньо порівняно з більш розвиненими країнами. Крім того, ключові галузі (металургія, мінеральні продукти, агро) переважно виготовляють продукцію з низьким ступенем переробки, що також свідчить про лише частковий рівень реалізації їх потенціалу. В той самий час Україна має необхідні природні, технічні та людські ресурси для того, аби підвищити технологічність вітчизняного виробництва.

Рисунок 2.21 – Порівняння рівня технологічної складності товарів (Product Complexity Index – PCI)



Джерела: Harvard Atlas of Economic Complexity, розрахунки Центру економічного відновлення

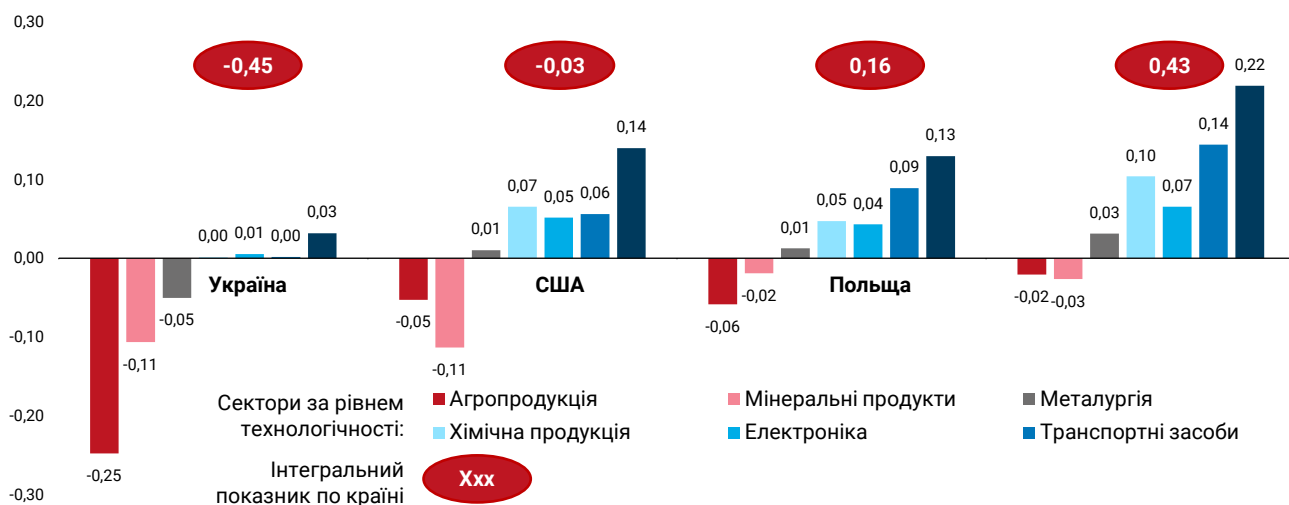
Ракетна та космічна галузі. Після здобуття незалежності Україна успадкувала близько третини промислово-космічного потенціалу Радянського Союзу. Космічна галузь України включає в себе повний технологічний цикл створення космічних комплексів (ракети-носії, космічні апарати, наземні центри управління та обробки даних) та авіаційні платформи (для космічного корабля багаторазового використання, деяких пасажирських, військово-транспортних та транспортних літаків), технології та спеціалістів, здатних проводити НДДКР, організувати виробництво й експлуатувати ракетно-космічну техніку. Однак за останні роки авіакосмічна галузь перейшла до критичного стану, який поставив під питання не лише можливість відновлення успадкованого потенціалу, а й його збереження взагалі.

Частково така ситуація зумовлена розривом науково-виробничої кооперації і військово-технічного співробітництва, які склалися протягом десятиліть і становили значну частку робіт української авіакосмічної галузі, через військовий конфлікт з РФ. Крім того, галузь відчуває суттєвий дефіцит професійних кадрів через їх «старіння», відтік фахівців закордон та відсутність попиту на підготовку нових. Відсутність державного фінансування не дозволяє виправити існуючу ситуацію, а надходження від міжнародних контрактів не є системними і збалансованими [33].



Примітка: Для аналізу секторів використовувалися індекси PCI (Product Complexity Index) та RCA (Revealed Comparative Advantage), були розглянуті обсяги виробництва за кожним сектором та їх внесок до загального ВВП країн, темпи розвитку секторів, кількість підприємств і найманих працівників за секторами, обсяги інвестицій у сектор та укладені контракти.

**Рисунок 2.22 – Інтегральний показник технологічності експорту секторів економіки в 2019 році**



Джерела: : *Harvard Atlas of Economic Complexity*, розрахунки Центру економічного відновлення

Примітка: Інтегральний показник технологічності експорту був розрахований як індекс PCI (Product Complexity Index), зважений на частку експорту певного продукту в загальному обсязі експорту галузі за 2019 рік.

Бюджет Державного космічного агентства на 2018 рік склав 248 млн грн, або 8,7 млн доларів. В порівнянні з бюджетом 2018 року на освоєння космосу в США (19,5 млрд доларів), ЄС (6,3 млрд доларів), Японії (1,9 млрд доларів) та Індії (1,5 млрд доларів) теперішнього фінансування Державного космічного агентства недостатньо для того, щоб в повній мірі відновити та розширити потенціал авіакосмічної галузі України.[32]

Україна належить до кола держав, які мають найбільш розвинену атомну енергетику. В 2019 році Україна (54%) посіла друге місце в світі після Франції (72%) за часткою атомної енергії у структурі виробництва електроенергії, а за загальним обсягом згенерованої атомної електроенергії (38 млрд кВт) – 7 місце серед 31 країни, які експлуатують АЕС [33].

Всього в Україні перебуває в експлуатації 15 енергоблоків загальною потужністю 13,107 МВт на чотирьох атомних електростанціях: 6 на Запорізькій АЕС, 4 на Рівненській АЕС, 3 на Південно-Українській АЕС та 2 на Рівненській АЕС. Незважаючи на потужний ядерно-енергетичний спадок, у цій галузі існує ряд проблем, які заважають у повному обсязі реалізувати його потенціал, зокрема високий ступінь зносу генеруючих потужностей (реакторів та іншого обладнання), залежність від імпорту ядерного палива, низька пропускну здатність електромереж тощо.

Україна належить до небагатьох країн світу, що мають повний цикл створення авіаційної техніки, і займає провідне місце на світовому ринку в секторі розроблення і виробництва транспортної та регіональної пасажирської авіації. Авіабудування є найбільшою галуззю за чисельністю працівників серед галузей оборонно-промислового комплексу та машинобудування України. В ній задіяно понад 60 тисяч працівників на підприємствах різних форм власності і підпорядкування. Авіабудівна галузь України на сьогодні нараховує близько 40 підприємств, які протягом 2011–2019 років реалізували продукції на загальну суму понад 12 млрд доларів, сплативши до держбюджету 3 млрд доларів відрахувань. Існуючий потенціал авіаційної промисловості України є достатнім для збільшення номенклатури та обсягів розроблення і виробництва авіаційної техніки, зокрема регіональних пасажирських і транспортних літаків, авіаційних двигунів та агрегатів, бортового радіоелектронного обладнання, вертольотів, повітряних суден малої авіації та безпілотних повітряних суден.





Проте реалізації описаного вище потенціалу заважає багаторічний дефіцит фінансових ресурсів, значне звуження потенційних ринків збуту (як внутрішнього, так і зовнішніх), скорочення рівня використання потенціалу міжнародної виробничої кооперації, збільшення витрат для впровадження програм імпортозаміщення, адаптації підприємств до вимог європейських стандартів тощо. Порівняння обсягів експорту продукції авіаційної промисловості з більш розвиненими країнами свідчить про те, що потенціал цієї галузі розвинений не до кінця – в 2019 році Україною було експортовано продукції на 63,9 млн доларів, у той час як Польщею – на 1,2 млрд доларів, Німеччиною – на 42,2 млрд доларів, Францією – на 53,4 млрд доларів, а США – на 136 млрд доларів [34].

Важливим фактором зростання технологічності економіки України є розвинена ІТ-індустрія. В 2019 році обсяг сектору ІТ дорівнював 5,8 млрд дол., що становить 4,5% від ВВП України. При цьому темпи росту ІТ-сектору є одними з найвищих в економіці – 20–25% щорічно. За 2019 рік ІТ-компанії сплатили 16,7 млрд грн податків, а обсяг надходжень ПДФО на одного зайнятого в ІТ у 3–4 рази вище за середній показник по Україні. Галузь ІТ є експортно орієнтованою – в 2019-му обсяг експорту становив 4,17 млрд дол. При цьому майже весь експорт припадає на розвинені країни ОЕСР, понад половину експорту – це США. Галузь має позитивне сальдо торговельного балансу. На комп'ютерні послуги припадає майже 25% всього експорту послуг України, а частка ІТ у загальній структурі експорту становить майже 7% і при цьому демонструє щорічне зростання.

Оцінка трендів свідчить про наявний потенціал для подальшого зростання технологічного сектору. Очікується, що ринок ІТ в Україні продовжуватиме своє зростання на рівні 20–30% щороку. Створення комфортних умов у рамках екосистеми «Дія City» дозволить збільшити обсяг ІТ-сектору до 12 млрд дол., а кількість ІТ-спеціалістів сягне 450 тис. В Україні зростає попит на хмарні ІТ-рішення, покращення кібербезпеки, використання технологій аналізу великих масивів даних (big data), цифрову трансформацію бізнес-процесів і т.д., що в цілому відповідає світовим трендам.

Незважаючи на це, Україна не використовує наявного потенціалу кооперації потужного ІТ-сектору та промисловості, сільського господарства, транспорту, енергетики і т.д. Наразі на внутрішній ринок орієнтується лише 2% всіх компаній, які надають ІТ-послуги. Підвищення технологічності економіки, зростання частки товарів з високою доданою вартістю в експорті можливе лише за рахунок впровадження інноваційних рішень у виробничі процеси, які розроблюються на межі **реального** сектору та ІТ.

### 2.3.3 Цифрова трансформація

Протягом останніх 20 років розвиток цифрової економіки є одним з головних факторів підвищення продуктивності праці світової економіки, а також покращення доступу до якісних державних та соціальних послуг. Україна інвестує в R&D лише 0,5% від ВВП, що в 3 рази менше за показники Польщі та в 5 разів поступається показникам Угорщини. Низький рівень інвестицій в інноваційні розробки створює більш ніж 3-кратний розрив у продуктивності праці (навіть з урахуванням паритету купівельної спроможності) із сусідніми країнами – членами ЄС.

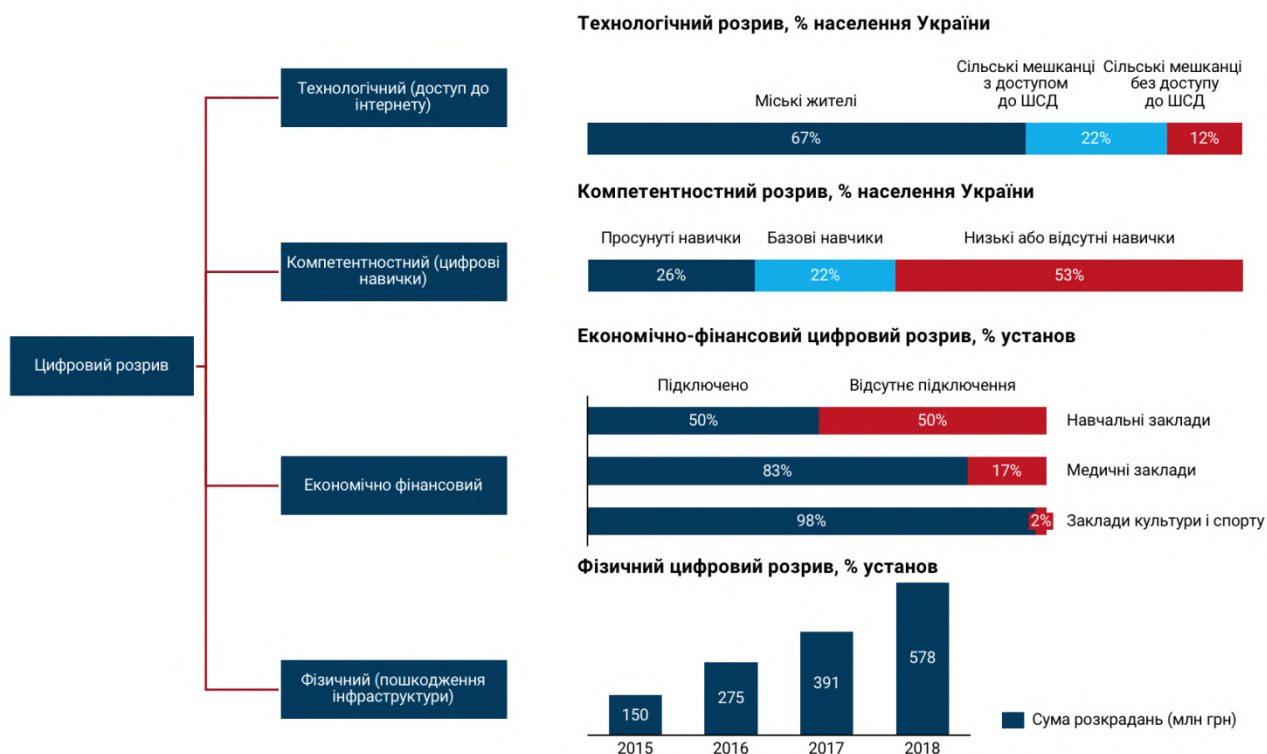
Одним із головних бар'єрів для розвитку цифрової економіки України є цифровий розрив, який унеможлиблює реалізацію прав та обов'язків громадян через обмеження доступу до технологій, компетентностей, засобів цифрового виробництва та взаємодії.

Технологічний розрив характеризується відсутністю широкого впровадження технологій швидкісного Інтернету. Майже 12% українців не мають у своїх населених пунктах принаймні одного провайдера, який надавав би широкопasmовий доступ (ШСД) до мережі Інтернет. Крім того, навіть у тих селах, де наявне інтернет-підключення, середня плата за ШСД принаймні на 10% вища за середню міську. Рівень доступу до швидкісного мобільного Інтернету стандарту 4G також один з найменших у Європі та становить близько 66%.

Близько 53% українців не мають достатніх цифрових навичок, що значно поступається сусідній Польщі (65%) та Угорщині (69%), а в деяких країнах ЄС цей показник перевищує три чверті (Німеччина – 78%). Спостерігається також географічна (в селах кількість людей без базових навичок становить 59%) та вікова (в групі 60–70 понад 85% не мають базових навичок) неоднорідність.



**Рисунок 2.23 – Види цифрових розривів та їх наслідки в Україні**



Джерела: Укртелеком, Міністерство цифрової трансформації, Медстат, Держстат, Міністерство освіти і науки України

Існують проблеми і з комп'ютеризацією та інтернетизацією соціальної інфраструктури. Лише половина навчальних закладів мають доступ до мережі Інтернет. Медичні та культурні заклади мають краще підключення (83% та 98%, відповідно), проте у цьому показнику наявний суттєвий дисбаланс міських і сільських закладів.

Створює проблеми також фізичний цифровий розрив, спричинений пошкодженнями мереж, розкраданнями та шумовими завадами, які ускладнюють передачу сигналу. При цьому сума розкрадань телекомунікаційної інфраструктури протягом останніх років лише зростає, а в 2018-му сума збитків сягнула 578 мільйонів гривень.

# РЕЗЮМЕ БЛОКУ

## **2.1 Потенціал зростання вартості землі, недорозвідані родовища корисних копалин та невикористаний потенціал лісових і водних ресурсів створюють можливості для економічного зростання України.**

За експертними оцінками, Україна могла б отримати додаткових 85 млрд дол. США ВВП протягом 10-річного періоду за умови відкриття ринку землі за ліберальною моделлю. Натомість існування мораторію призвело до 5-кратного заниження ціни на українську землю, яка входить до найбільш родючого земельного фонду світу. Прийнята у 2019 році Урядом модель скасовує мораторій, проте обмежує реалізацію повного потенціалу с/г земель через регуляторні обмеження.

Якщо оцінити потенціал запасів “мінералів майбутнього” у грошовому вираженні, станом на 2018 рік, Україна могла б отримувати на **31** млрд дол більше за рахунок видобутку цих корисних копалин. Наразі реалізовується лише 45% від потенціалу видобутку “мінералів майбутнього” України.

Якщо оцінити потенціал запасів природного газу, нафти та газового конденсату, Україна могла б в 2018 році отримувати **12.3** млрд дол додаткових надходжень завдяки їх видобутку. Потенціал видобутку природного газу наразі реалізовується на 37%, а нафти та газового конденсату - на 38%.

Україна не повністю використовує вже наявні лісові площі, які становлять 16–19% від загальної площі країни. В довгостроковій перспективі можливе підвищення лісистості на 2 п.п. (на 1,2 млн га, тобто до 21% лісистості), що дозволить збільшити частку поглинання парникових газів на 3 п.п. (до 10%) на рік, а також збільшити реалізацію лісової продукції на 6 млрд грн (до 20 млрд грн) щорічно, що також сприятиме реалізації ідей Кіотського протоколу та Паризької угоди (що в свою чергу матиме позитивний вплив на кредитні рейтинги). Крім цього, високий потенціал має прихід приватних інвесторів у лісове господарство, адже вони мають мотивацію і можливості контролювати незаконну вирубку і нарощувати лісовий фонд. Наприклад, європейські фонди, що інвестують у ліси, демонструють прибутковість не нижче ніж 8% на рік.

Останній приклад, Україна використовує лише 25% аквакультурного та 62% гідроенергетичного потенціалу водойм. Підвищення продуктивності та ефективних площ аквакультури дозволить збільшити внутрішнє виробництва риби у 4 рази (з 19 тис т до 75 тис т на рік), зменшуючи цим імпортозалежність. Крім цього, нарощування виробництва електроенергії завдяки ГЕС дозволить зменшити витрати на закупівлю електроенергії для Оператора ринку електроенергії на 24 млрд грн на рік. Іншим аспектом потенціалу водних ресурсів є їх використання для зрошення. Аграрний потенціал України дозволяє виробництво сільськогосподарської продукції, що може забезпечити більше 500 млн осіб. Наразі ці можливості використовуються менш ніж на третину. Однією з головних причин є неоптимальне водозабезпечення 2/3 території України

Ефект від реалізації потенціалу природних ресурсів - земель, води, лісів та надр може становити близько 570 млрд дол США за наступні 10 років.

## **2.2 Недовикористання транзитного потенціалу та відсутність послідовної міжнародної політики призвели до невикористаного потенціалу в торгівлі з окремими країнами світу, недоотримання прямих іноземних інвестицій, низького залучення до глобальних ланцюгів доданої вартості та обмеженого геополітичного впливу України.**

Станом на сьогодні Україна використовує лише 25–30% свого транзитного потенціалу. Українські аеропорти поступаються аеропортам Катару та Туреччини як транзитні хаби між Азією та Європою, тоді як українська транспортна мережа не інтегрована повною мірою у регіональні транспортні проекти (Пан'європейська транспортна мережа та Новий шовковий шлях). Проблеми в реалізації транзитного потенціалу ще до початку агресії Російської Федерації не дали можливості Україні стати вигідним та зручним виробничим майданчиком, який би скоротив час і вартість логістики до основних ринків збуту. У результаті це обмежує можливості залучення інвестицій та створення робочих місць.

Україна також недостатньо інвестує в розбудову двосторонніх міжнародних відносин із країнами світу, що характеризується відсутністю стратегічної політики щодо окремих регіонів (наприклад, Азії та Африки), відсутністю представництв Українського інституту за кордоном, низькими інвестиціями в іномовлення (у 5 разів менше за Польщу та у 12 разів – за Німеччину). Крім цього, у країнах Африки, Азії та Латинської Америки Україна має значно менше дипломатичних представництв, ніж інші великі країни Європи. Також Україна поступається країнам ЄС у кількості та умовах щодо зон вільної торгівлі з різними країнами світу, що зменшує кількість потенційних експортних ринків. Як результат, Україна займає другорядні ролі в регіональних об'єднаннях та втрачає можливість реалізувати власне стратегічне бачення регіону.

За даними International Trade Centre, Україна щороку «недоторговує» з країнами світу на близько 24 млрд дол. США (untapped potential trade), що становить майже половину від українського експорту в 2019 році.

Україна не реалізовує свій географічний потенціал у частині інтеграції в глобальні ланцюги доданої вартості, таким чином програючи в боротьбі за прямі іноземні інвестиції (ПІІ). Україна – єдина країна в регіоні, у якої обсяги ПІІ у 5 (!) разів нижчі за грошові перекази трудових мігрантів.

Завдяки реалізації транзитного, торговельного та інвестиційного потенціалу економічний ефект може сягнути близько 390 млрд дол. США за наступні 10 років.

### **2.3 Зростаюча трудова міграція українських спеціалістів, масова еміграція висококваліфікованого населення за останні 30 років та системне недофінансування наукоємних секторів економіки ведуть до втрати людських талантів і розорення технологічного спадку.**

Україна має високий потенціал людського капіталу завдяки відносній доступності освіти (40 місце із 188 країн, за оцінкою UNDP) та порівняно якісній технічній освіті. Його реалізації заважає трудова міграція українців закордон, яка зумовлена низьким рівнем якості життя. Внаслідок цього близько 50% трудових мігрантів, які мають високу професійну кваліфікацію, виконують низько кваліфіковану роботу, а економіка втрачає робочу силу, здатну генерувати додану вартість в Україні, податковий надходження та платоспроможний попит. Окремо слід зазначити, що серед представників української діаспори, які залишили Україну на тривалий термін, значна частка людей молодого віку та з високим рівнем освіти.

Порівняння валової доданої вартості, яку створюють українці за кордоном та всередині країни демонструє, що український трудовий мігрант генерує мінімум у 3 рази більше валової доданої вартості за межами України, працюючи у тому ж секторі економіки. Це свідчить про нижчу продуктивність праці у національній економіці через низьку технологічність галузей. Таким чином, повна реалізація потенціалу людського капіталу можлива лише в поєднанні з розвитком науки і технологій.

З точки зору технологічного спадку, Україна з року в рік втрачає розвинені в минулому хай-тек галузі. Наприклад, у 2019 році обсяг експорту в галузі літакобудування в 20 разів поступався експорту Польщі і в 700 – Німеччині, а бюджет Державного космічного агентства на 2018 рік становив 8,7 млн дол. США, що в 100 разів менше за інші космічні країни (США, Канада та ін.).

У той самий час Україна має потужну ІТ-індустрію з високим потенціалом зростання – щорічні темпи зростання галузі становлять 20–25%, а частка експорту ІТ послуг у загальному обсязі експорту послуг вже досягла 25% і продовжує зростати. Зростання попиту на цифрові технології, хмарні сховища даних, забезпечення кібербезпеки і т. д. може стати потужним драйвером зростання українського ІТ-сектору. Крім того, наразі існує потужний потенціал кооперації ІТ та реального сектору, реалізація якого може дозволити значно підвищити продуктивність праці та наростити експорт продукції з вищою доданою вартістю.

Ефект від реалізації трудового потенціалу може становити 270 млрд дол США за наступні 10 років, сумарний ефект від реалізації потенціалу ресурсів України може сягнути більше 1 трлн дол США за цей період.



# 3

## РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

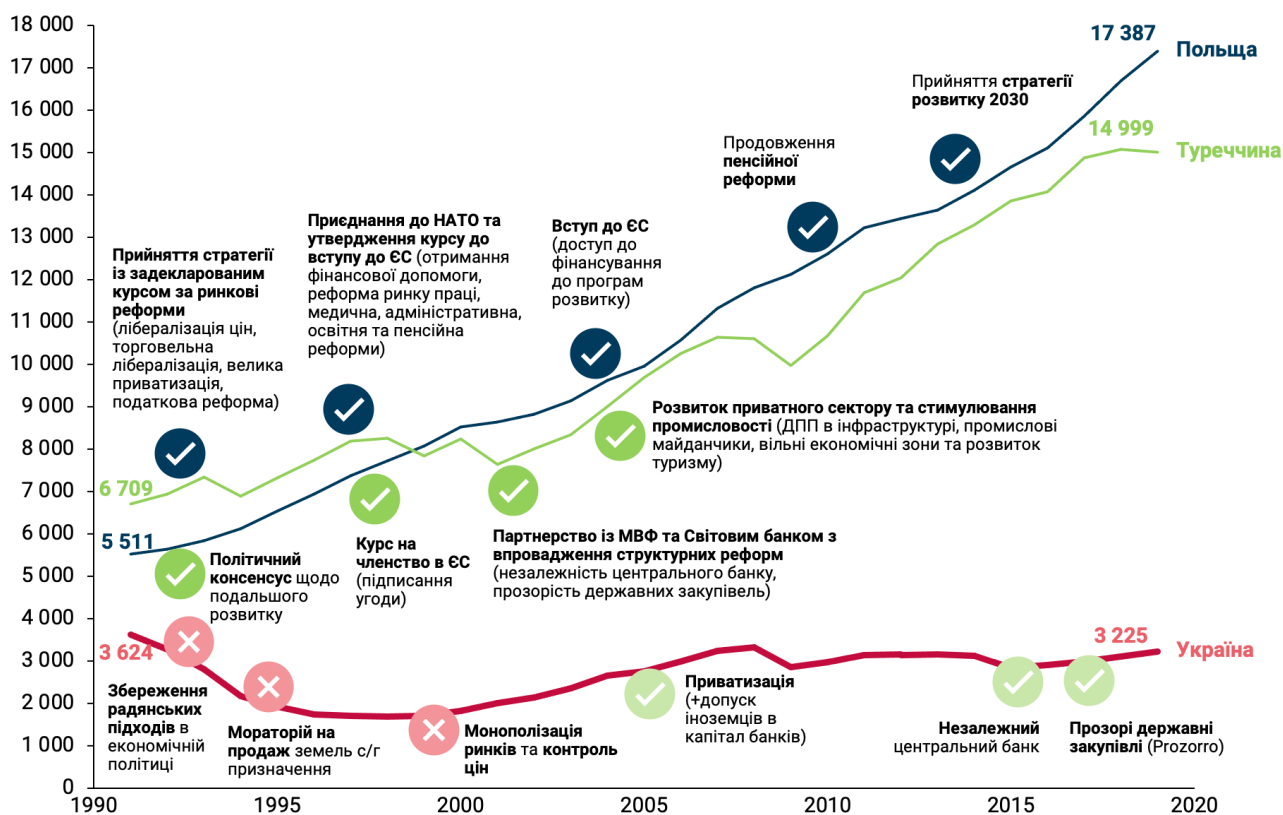
РОКИ НЕПОСЛІДОВНОЇ  
ПОЛІТИКИ, НЕНАЛЕЖНЕ  
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ  
МАЙНОМ ТА НЕДОСКОНАЛА  
РЕГУЛЯТОРНА БАЗА **НЕ**  
**ДОЗВОЛИЛИ РЕАЛІЗУВАТИ**  
**ПОТЕНЦІАЛ** УКРАЇНИ

## 3.1 НЕЗАВЕРШЕНІ РЕФОРМИ

Одразу після здобуття незалежності Україна розпочала процес реформування державної політики. Однак проведення значної частини реформ затягувалося та гальмувалося через часту зміну політичних сил та їх бачення векторів розвитку держави. Серед важливих для економіки України реформ, що відбулися протягом 1991–2005 років, були програми спрощення системи оподаткування, приватизація, а також частково реалізовані завдання земельної реформи. Водночас відсутність інших дієвих економічних реформ стали причиною повільного розвитку: **у 1991 році Україна займала 60 місце в світі за рівнем ВВП на одну особу; тоді цей рівень ВВП становив 3,6 тис. дол., що на той період було середнім значенням для країн Центральної та Східної Європи.** За період з 1991 до 2015 року ВВП на одну особу в Україні знизився на 22%, тоді як в країнах-сусідах (Польщі, Угорщині) ВВП на одну особу зріс більше ніж у 2 рази. В абсолютному ж вимірі (див. рис. 3.1 нижче) розрив виявився ще більш драматичним.

Починаючи з 2014 року, після підписання Угоди про асоціацію Україна зобов'язалася провести ряд реформ, спрямованих на економічне зростання та підвищення рівня життя для громадян. На підтримку цих реформ ЄС та європейські фінансові інституції мобілізували понад 15 мільярдів євро у грантах і кредитах.

**Рисунок 3.1 – Порівняння державної політики та реального ВВП на одну особу, 1991–2019, дол. США (constant 2010 рік)**



Джерела: аналіз Центру економічного відновлення

Протягом останніх років (2016–2019) Уряд виділив 5 головних стратегічних цілей, на які були спрямовані основні реформи в Україні. Серед них були економічне зростання, розвиток людського капіталу, ефективне управління в державному секторі, зменшення корупції та верховенство права, покращення оборони та безпеки. Хоча з початку певних реформ відбувся помітний прогрес, проте він є недостатнім для суттєвих зрушень та прискореного економічного зростання.



По-перше, пенсійна реформа мала стати однією з ключових реформ, яка б дозволила уникнути додаткового навантаження на державний бюджет, однак вона залишається незавершеною. В Україні наразі діє перший рівень пенсійної системи - солідарний рівень, а також малорозвинутий третій рівень пенсійної системи - добровільне недержавне пенсійне забезпечення. Попри декілька спроб протягом останніх майже тридцяти років так і не було повноцінно запущено другий накопичувальний рівень загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

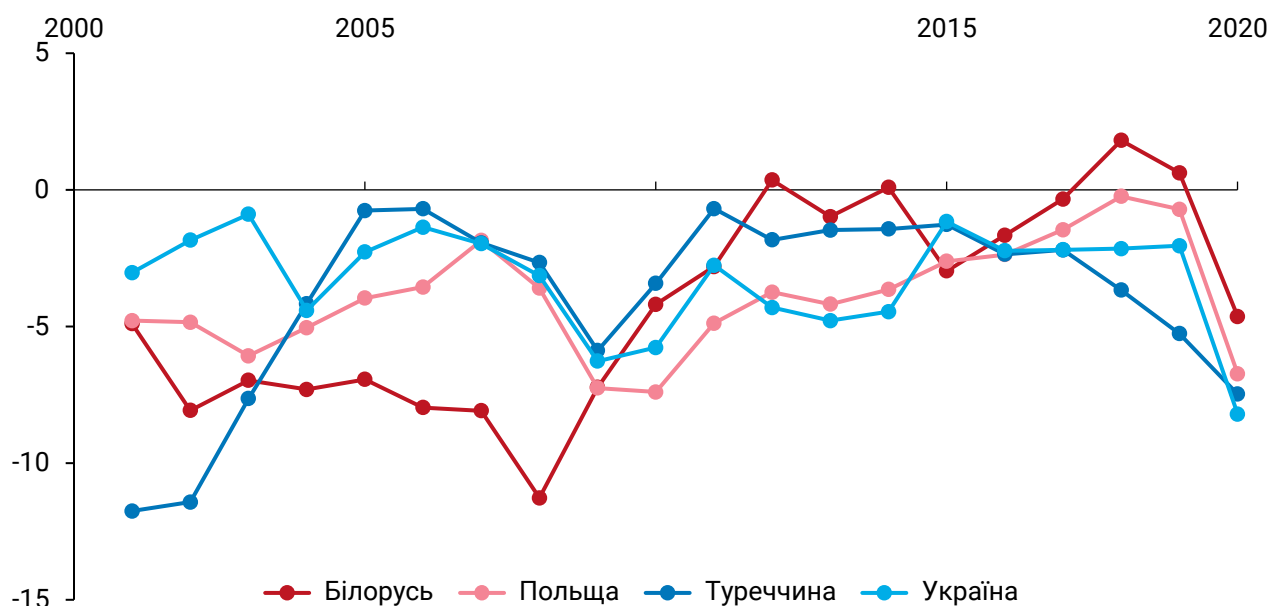
По-друге, реформу системи охорони здоров'я проведено лише на ланці первинної медичної допомоги. Запуск реформи вторинної та третинної ланки був відстрочений у 2020 році внаслідок поширення пандемії коронавірусу та неготовності закладів до впровадження нової моделі фінансування.

По-третє, необхідним є завершення реформи правосуддя із становленням верховенства права та ефективними правоохоронними органами, реформи державного управління і державної служби, реформи децентралізації, реформи охорони здоров'я та освіти, реформи будівельної галузі, реформи галузі житлово-комунального господарства, реформи енергетичного сектору із становленням ефективно функціонуючого енергоринку та ін. регіональні східноєвропейські конкуренти провели ці реформи два-три десятиліття тому.

Дефіцит державного бюджету в Україні не опускався нижче 1% від ВВП протягом останніх 10 років. Згідно з даними Міністерства фінансів України середній рівень дефіциту бюджету протягом останнього десятиліття становив 3,6% від ВВП, що є одним з найвищих показників серед країн Східної Європи (в Туреччині цей показник не перевищував 3%, а в Білорусі становив лише 1,3%).

На дефіцит державного бюджету впливає багато факторів, основний з яких – це ефективність фіскальної політики. Значною частиною державних видатків є витрати на обслуговування державного боргу. Реструктуризація боргу в 2015 році та зважена фіскальна політика протягом останніх 5 років дозволили Україні знизити відношення боргу до ВВП з 79,4% у 2015 році до 50,3% у 2019 році та втримувати дефіцит державного бюджету на рівні близько 2% від ВВП.

**Рисунок 3.2 – Дефіцит державного бюджету, 2001–2020, % від ВВП**



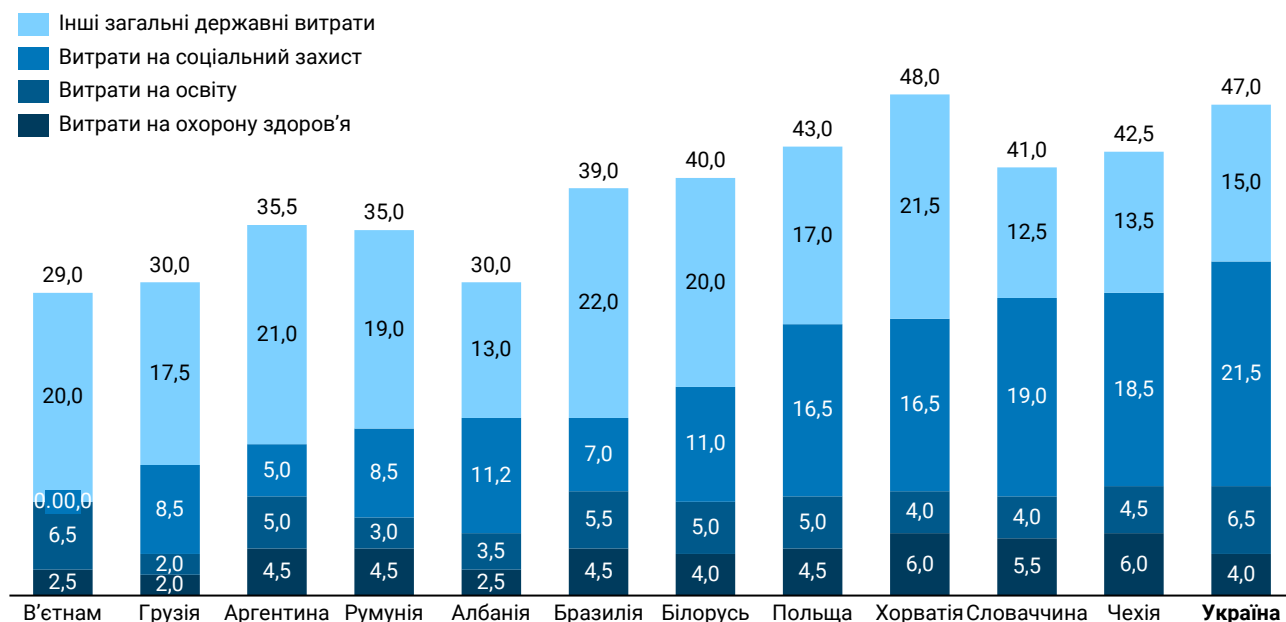
Джерела: OECD [35]

Ще однією причиною дефіциту бюджету є значні видатки на соціальну сферу: країна витрачає близько 6% ВВП на освіту та 4,5% ВВП на охорону здоров'я. Однак, незважаючи на значний обсяг видатків, ці сфери залишаються неефективними.



Так, наприклад, навіть з урахуванням усіх реформ та витрат держбюджету тривалість життя за останні 28 років суттєво не змінилася – в середньому для чоловіків та жінок цей показник по Україні збільшився лише на 1,6 року, в той час як для країн Європи середній показник збільшився на 6,3 року. Також державні витрати на соціальні трансферти в Україні є одними з найвищих серед країн, що розвиваються. Вони становлять близько 11% ВВП на пенсії та 4% на соціальну допомогу.

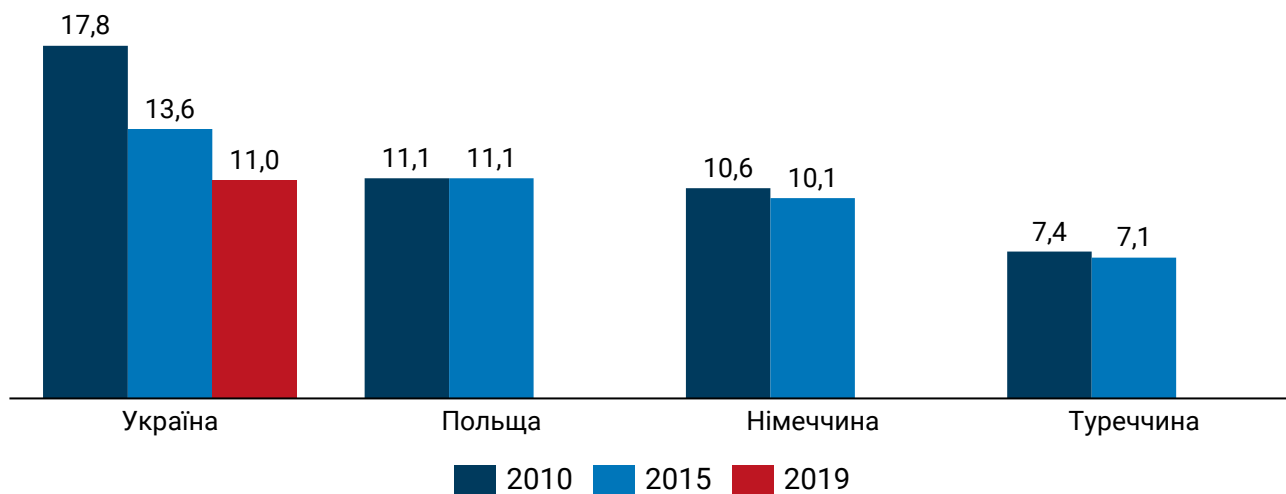
**Рисунок 3.3 – Структура загальних державних витрат, середнє значення за 2010–2015, % від ВВП**



Джерела: Світовий банк [36]

У 2010 році виплати пенсій в Україні становили 17,8% від ВВП. Це рекордний показник для Східної Європи; навіть Греція у 2015 році, маючи найвищий показник у всій Європі, досягла лише 16,9%. Уже в 2019 році вони становили 11% від загального ВВП країни, що відповідає рівню виплат у Німеччині та Польщі. Однак в абсолютному значенні видатки на пенсії зросли із 192 млрд грн у 2010 році до 425 млрд грн у 2019 році. Крім того, середній пенсійний вік у країнах Європи становить 65 років при середній тривалості життя 82 роки, в той час як в Україні пенсійний вік для чоловіків – 60 років, а середня тривалість життя – 72 роки.

**Рисунок 3.4 – Державні витрати на пенсію, Україна, середнє значення за 2010–2019, % від ВВП**



Джерела: OECD [37]





Основними доходами Пенсійного фонду України є сума єдиного внеску, виділена на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, та кошти Державного бюджету України. Протягом останніх 10 років частка доходів фонду від державного бюджету становила не менше 28%, а в 2016 році вона переважала над власними доходами фонду (57%).

Отже, окрім зростання обсягів видатків із бюджету на пенсії, також зросла залежність Пенсійного фонду України від державного бюджету. В 2019 році частка бюджетних коштів у доходах Пенсійного фонду становила 44% проти 34% у 2010 році.

Ключовою проблемою пенсійної системи України є надмірне навантаження на населення працездатного віку. Коефіцієнт залежності пенсійної системи становить в Україні 91%, що є одним із найвищих у світі (на одного пенсіонера припадає майже один працівник). Така ситуація є наслідком як значної частки тіньової економіки, так і недоліків у системі пенсійних накопичень, що не стимулює збільшення кількості працівників, які сплачують ЄСВ. Незавершена пенсійна реформа, відсутність накопичувальної системи, а також слабкий розвиток страхового ринку не створюють передумов для появи в країні «довгих» грошей, що могло б слугувати поштовхом для розвитку фондового ринку.

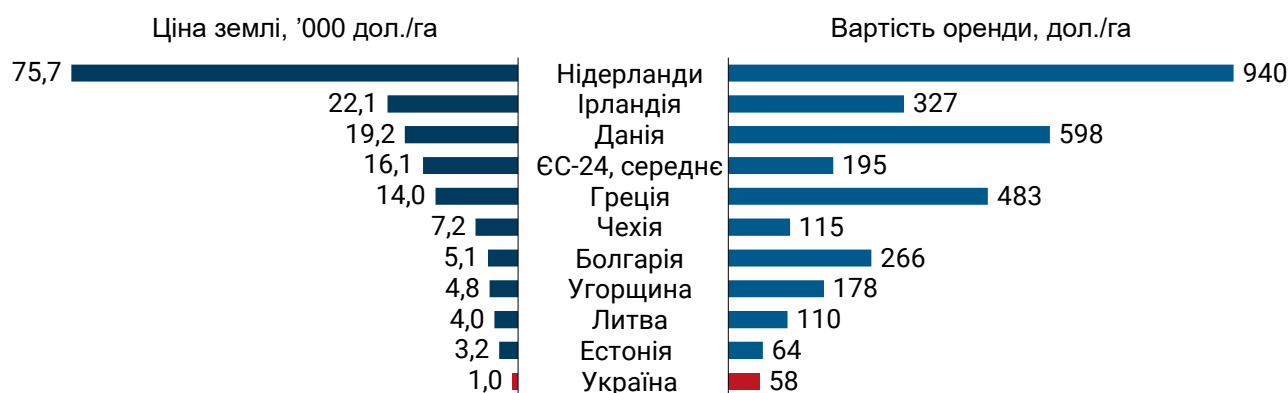
Поряд з незавершеними реформами для України характерні затягування процесів реформування. Прикладом такої ситуації може слугувати тривала робота над відміною мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, який негативно позначився на розвитку та продуктивності сільськогосподарських підприємств.

### КЕЙС-СТАДІ. МОРАТОРІЙ НА ПРОДАЖ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Земельна реформа 1996–2000 років дозволила близько 7 млн громадян отримати земельні ділянки у приватну власність. Однак право на розпорядження землею було обмеженим: мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення був введений у 2001 році та продовжувався щоразу, коли добігав його тимчасовий термін. Унаслідок цього не було сформовано ринку земель сільськогосподарського призначення, що означало відсутність формування ринкової ціни на актив. Запроваджена нормативна грошова оцінка не відповідала ринковій вартості активу та значною мірою занижувала потенційні надходження землевласників.

Неможливість продажу землі також має негативний вплив на вартість оренди у зв'язку з нестачею альтернативних способів розпорядитися земельною ділянкою. В результаті ціна землі в Україні (нормативно-грошова оцінка) та вартість оренди є значно нижчою, ніж в усіх країнах ЄС. У той час як провідні країни світу впроваджують вертикальні ферми через обмеженість у просторових ресурсах, Україна через зволікання з реформуванням земельного ринку, недбалий облік реєстрів і високий рівень корупції, за оцінками Держгеокадастру втратила близько 5 мільйонів га державної ріллі згідно з проведеною інвентаризацією станом на вересень 2020 року.

**Рисунок 3.5 – Порівняння середніх цін на землю та вартості оренди в Україні та інших країнах, дол. США**



Джерело: EasyBusiness, Eurostat, Держгеокадастр [38]



У 2020 році був прийнятий закон про скасування мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення. З 1 липня 2021 року громадяни України як фізичні особи отримують право купувати землю, а з 1 січня 2024 року право купувати сільськогосподарську землю отримують також юридичні особи.

Наслідки: Незважаючи на сприятливі природні умови, неефективне управління та нестача інвестицій призвели до того, що врожайність в Україні є значно меншою, ніж в ЄС. Значно нижчим є і використання добрив: 53 кг на 1 га в Україні, тоді як в Європі цей показник у середньому становить 213 кг на 1 га. Мораторій на продаж землі стримував економічний розвиток України. Згідно з оцінкою EasyBusiness економічний ефект від впровадження вільного ринку землі без жодних кількісних чи цінових обмежень становитиме 84,9 млрд доларів протягом 10 років.

## 3.2 НЕНАЛЕЖНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ МАЙНОМ

За даними Міністерства економіки, в Україні налічується більше ніж 3500 підприємств, де держава володіє більшою часткою власності, що значно більше, ніж в інших країнах з ринковою економікою (при цьому точних даних про їх кількість та структуру немає). Для порівняння, в Польщі було лише трохи більш ніж 300 державних підприємств (ДП) станом на 2016 рік. У більшості європейських країн, США, Австралії та Японії є лише кілька десятків підприємств, де держава володіє більшою часткою власності.

Велика частка українських державних підприємств вже зупинили свою діяльність та існують виключно на папері. За даними Кабінету Міністрів України, кожне третє підприємство приносить збитки державі. Саме тому покращення ефективності управління державною власністю є одним з пріоритетів державної політики України. Однак цей процес супроводжується рядом викликів.

Значна кількість державних підприємств пов'язані з корупційними схемами: серед майже 400 кримінальних проваджень, розслідування яких здійснювали детективи НАБУ у 2017 році, понад 100 стосувалися корупції на державних підприємствах. Це ускладнює процес їх приватизації чи встановлення корпоративного управління. Більше того, приватизація є однією з найменш популярних реформ: лише 13,7% населення підтримують її, що навіть менше, ніж у випадку із земельною реформою. Через зволікання з початком підготовки та процесом приватизації було виявлено неготовність державних підприємств (Центренерго, Турбоатом та інші) до трансформації та зміни правового статусу з публічного на приватний, у той час як ряд підприємств втратили свою конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість (наприклад, оператор ГТС через скорочення обсягів транзиту газу та появи Північного потоку-2).

### 3.2.1 Державне управління майном

Реформа управління державними підприємствами розпочалася у 2016 році. Протягом наступних двох років планувалося активне залучення експертів, реорганізація міністерств та набір державних службовців через прозорі конкурси. Однак у 2018 році впровадження реформи значно відставало від затвердженого плану: замість 2200 фахівців залучили лише 600; деякі директорати були сформовані лише частково, а частина не сформована взагалі. Крім того, державні службовці, які вигравали конкурси, не мали досвіду у відповідних сферах.

Одним із шляхів реформування державного управління є корпоратизація, що дозволяє забезпечити підвищення ефективності роботи державних підприємств за рахунок проведення інвентаризації майна та формування наглядової ради. Наприклад, НЕК «Укренерго» внаслідок корпоратизації розпочала плідну співпрацю з великою кількістю міжнародних фінансових інститутів та забезпечила модернізацію мережі постачання, а також розробила конкретну середньострокову стратегію з інтеграції до європейської мережі ENTSO-E, що в свою чергу дозволить сформуванню повноцінного ринку електроенергії з країнами ЄС.



Водночас процеси реформування окремих державних підприємств затягувалися та не відбувалися в рамках визначених строків, незважаючи на критичну необхідність змін. Наприклад, реструктуризацію та продаж непрофільних активів Укрзалізниці планували завершити до 2014 року, проте ці плани досі не реалізовано. Лише у 2018 році Кабінет Міністрів України прийняв рішення про зміну форми акціонерного товариства «Укрзаліниця» з публічного на приватне, перейменувавши його в акціонерне товариство «Українська залізниця».

### КЕЙС-СТАДІ. НЕОБХІДНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ ТА ЗАВЕРШЕННЯ РЕФОРМ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЗАЛІЗНИЦЬ

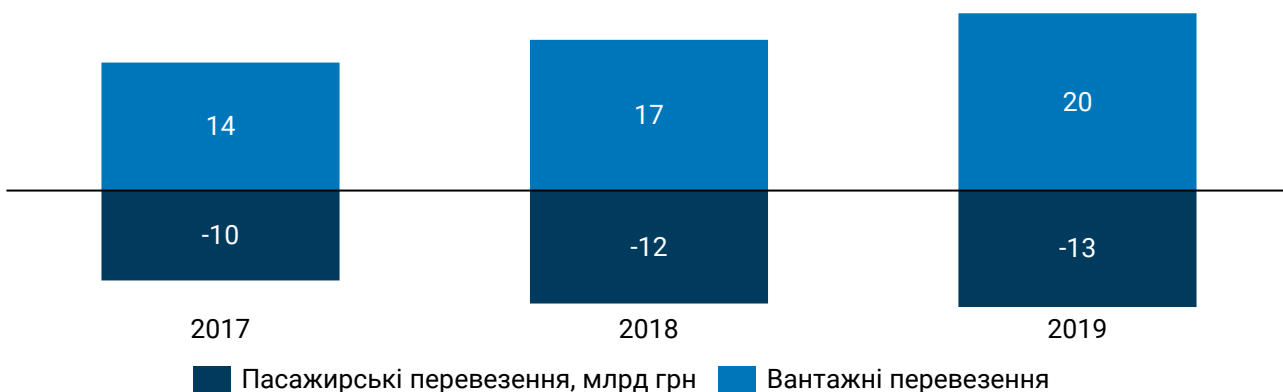
Укрзаліниця є більш прибутковою за залізниці країн-сусідів у вантажному сегменті. Зокрема, вантажний сегмент Укрзалізниці є більш прибутковим порівняно із залізницею Казахстану (+27% УЗ, -1% КТЖ). Проте прибутки від вантажного сегменту витрачаються на покриття зростаючих збитків пасажирського сегменту, який в Укрзалізниці є значно більш збитковим, ніж у Казахстані та інших країнах СНД (-129% УЗ, -3% КТЖ). У 2019 році збитки в пасажирському сегменті становили більше ніж 12 млрд грн, які були компенсовані за рахунок прибутків від вантажних перевезень. Модель кроссубсидування є нетиповою для більшості країн, де збиткові пасажирські перевезення покриваються за рахунок бюджетних субсидій (компенсацій).

Фінансовий ресурс Укрзалізниці додатково обмежений через нецільові витрати та неефективне використання наявного потенціалу. Укрзаліниця сплачує податок на землю під коліями, що суперечить європейській практиці (4,2 млрд грн у 2019). З іншого боку, Укрзаліниця не використовує наявних ресурсів для збільшення доходу, в тому числі продаж/оренду непрофільних активів та продаж металобрухту. Наявні механізми залучення приватного капіталу є недосконалыми та створюють корупційні ризики.

Наслідком фінансового дисбалансу є недовиконання планів капітальних інвестицій (51–68% у межах останніх 4 років), технічна деградація (зношеність локомотивів становить >95%, з 26,7 тис. км головних залізничних колій 6,4 тис. км потребують капітального ремонту, а ще 2,7 тис. км – реконструкції), що призводить до уповільнення руху (обіг вантажного вагону зріс з 8,6 доби у 2014 до 10,4 доби у 2018) та зростання витрат вантажовласників на залучення вагонів.

Наслідок: Неефективне управління Укрзалізницею призвело до технічної деградації, сповільнення руху, низької якості та розмивання вантажної бази Укрзалізниці: протягом 2015–2019 років вантажообіг на Укрзалізниці знизився на 6,4% при зростанні автоперевезень на 42%. Втрата вантажообігу призводить до втрати доходів УЗ та подальшого погіршення ситуації.

**Рисунок 3.6 – Дохідність Укрзалізниці, 2017–2019, млрд грн**



Джерела: Фінансова звітність Укрзалізниці [39]



Ще одним шляхом ефективного управління державною власністю є механізм державно-приватного партнерства (ДПП). Однак цей метод є рідко реалізовується в Україні. Найбільше партнерств із приватним сектором укладено у сфері телекомунікацій. Значна частина меморандумів про ДПП з великими іноземними компаніями не мала практичної реалізації проєктів, оскільки компанії вимагали державних гарантій, які вони не отримали. В той самий час розвинені країни та країни, що розвиваються, як наприклад Туреччина, за допомогою механізму ДПП залучають значну кількість іноземних інвестицій в інфраструктурні проєкти. Туреччина змогла залучити більше ніж 131 млрд дол. інвестицій з 2001 року до 2017 року у більш ніж 220 проєктів ДПП для розвитку транспортного сектору і модернізації соціальної та енергетичної інфраструктури.

### 3.2.2 Приватизація

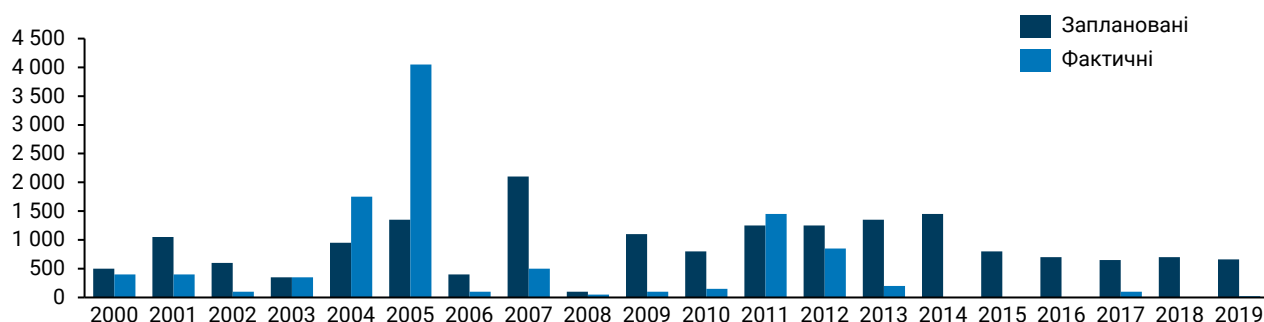
Основна хвиля масової приватизації у 90-х роках була реалізована переважно за допомогою механізмів розподілу привілейованих акцій і ваучерної приватизації та відбувалася на тлі низького рівня доходів населення.

За період з 1992 до 2017 року загальна виручка від реалізації 133 тис. об'єктів становила майже 11 млрд дол., при цьому від реалізації лише одного підприємства «Криворіжсталь» держава отримала 4,8 млрд дол.

Сьогодні є успішні приклади приватизації підприємств, що реалізуються через електронну систему ProZorro з 2018 року. Наприклад, нещодавно відбулася купівля готелю «Дніпро» в умовах великої кількості учасників аукціону та конкурентної ціни, що перевищила 1,1 млрд грн, при тому що стартова ціна трохи перевищувала 80 млн грн.

Державний бюджет щороку формується з урахуванням значних розмірів надходжень від реалізації державного майна, проте лише у 2004, 2005 та 2011 роках заплановані значення з приватизації за рік були виконані. Ключовими викликами була відсутність політичної волі та меншою мірою складність процедур підготовки до приватизації, непідготовленість об'єктів та несприятливий інвестиційний клімат для залучення інвестицій, що в свою чергу скорочує попит та знижує вартість об'єктів.

**Рисунок 3.7 – Запланований і фактичний дохід від приватизації в Україні, 2000–2019, млн дол. США**



Джерела: Фонд державного майна України, державні бюджети [40]

Протягом усієї історії приватизації в Україні є достатньо прикладів неефективного використання цього інструменту, коли внаслідок приватизації у підприємств погіршувалися фінансові показники, збільшувалася зношеність основних активів та навіть створювалися вкрай несприятливі економічні умови для всієї країни: як у випадку з приватизацією державних НПЗ у 1999–2000 роках.



### **КЕЙС-СТАДІ. ЗРОСТАННЯ ІМПОРТУ НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ ЧЕРЕЗ НЕДАЛЕКОГЛЯДНУ ПОЛІТИКУ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ НПЗ І ВІДСУТНІСТЬ СТИМУЛІВ ДО МОДЕРНІЗАЦІЇ**

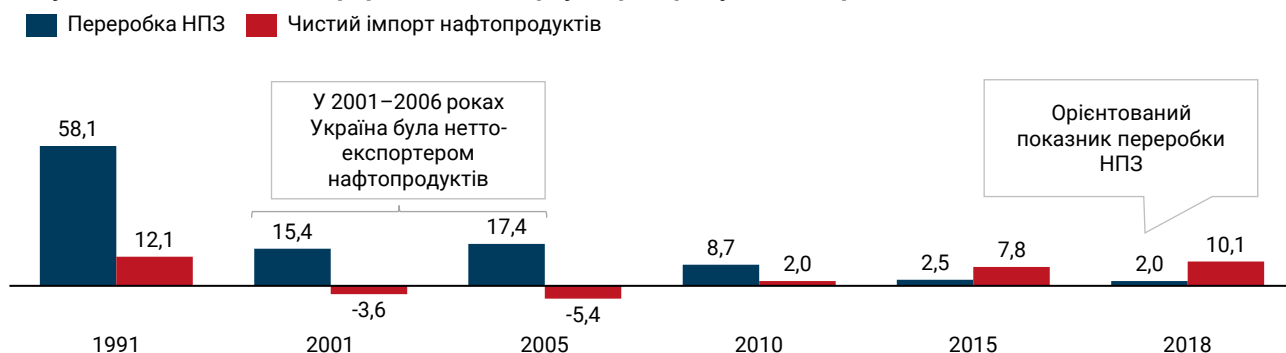
Нафтопереробна галузь перебуває в кризовому стані. В 1991 році діяло 6 нафтопереробних заводів (НПЗ) сумарною потужністю 50 млн тонн, що більше ніж у 4 рази перевищувало річний обсяг споживання в країні.



З 1993 року до 1998 року Кабінетом Міністрів була розроблена програма, яка передбачала модернізацію державних НПЗ. Однак унаслідок неефективного управління програму не було виконано, що призвело до падіння обсягів переробки нафти. У 1999–2000 роках відбулася приватизація трьох великих підприємств галузі, які фактично потрапили під контроль російських нафтових компаній. Починаючи з 2001 року, поставки нафти на НПЗ почали поступово зростати: з 8.5 млн т у 2000 року до понад 21 млн т у 2003–2004 роках. Збільшення обсягів переробки нафти і виробництва товарної продукції дозволило майже повністю забезпечити власною продукцією потреби внутрішнього ринку. Значно зросли також обсяги експорту нафтопродуктів. Однак неадекватність інвестиційних вимог потребам реконструкції і модернізації НПЗ, неналежний контроль з боку держави за виконанням новими власниками інвестиційних зобов'язань, значний рівень тінізації та відсутність державної політики приведення продуктів до європейських стандартів якості палив призвели до того, що нові власники НПЗ лише підтримували виробничі потужності у робочому стані. Переважні частки інвестицій спрямовувалися на розширення збутової інфраструктури (купівлю та будівництво АЗС). За п'ятирічний період після приватизації на більшості українських НПЗ заходи з реконструкції (модернізації) та підвищення якості палив не були вжиті.

Для приватизованих НПЗ були створені фактично виняткові умови як для безконкурентного розвитку, так і для монополізації ринку нафтопродуктів російськими інвесторами. Окрім цього, вони були зорієнтовані на переробку саме російської «важкої» нафти, що було однією зі значимих перешкод диверсифікації джерел постачання нафти до України. Очікувалося, що інвестори забезпечать переробні потужності потрібними обсягами нафти, однак замість цього відбулося припинення роботи потужностей, що призвело до втрати робочих місць і зростання енергетичної залежності за нафтопродуктами. З 2006 року НПЗ не мали відповідних потужностей для випуску якісного пального за новими стандартами Євро-2, -3, що призвело до зупинки заводів і зростання імпорту.

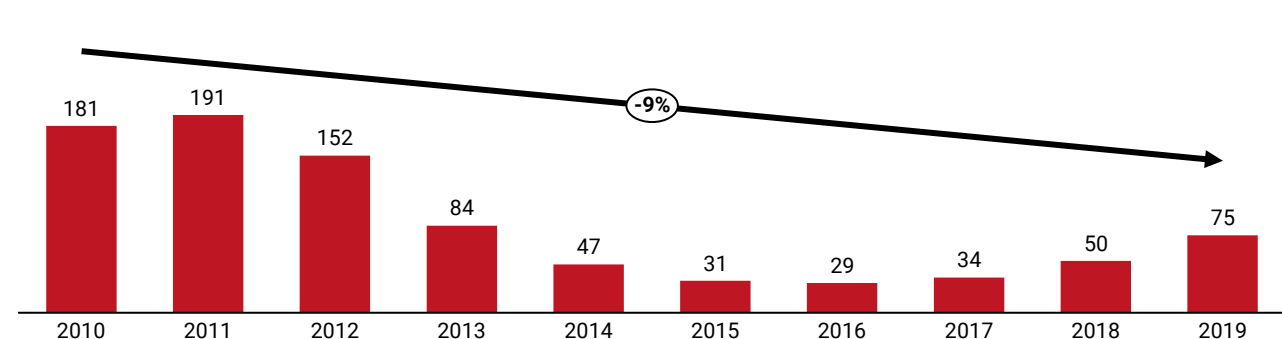
**Рисунок 3.8 – Динаміка переробки та імпорту нафтопродуктів в Україні, 1991–2018, млн т**



Джерела: Нафтогаз, Державна служба статистики [41]

Найбільше падіння відбулося в період з 2009 до 2012 року через закриття найбільших НПЗ, а саме: внаслідок відсутності інвестицій у модернізацію та цілеспрямованої політики Росії зі знищення української нафтопереробки.

**Рисунок 3.9 – Капітальні інвестиції у сектор нафтопереробки в Україні, 2010–2019, млн дол. США**



Джерела: Державна служба статистики [42]



**Наслідки:** Обсяг переробки скоротився з 58,1 млн тонн у 1991 році до орієнтованого показника переробки на рівні 1,95 млн тонн, перетворивши Україну на імпортера нафтопродуктів та сформувавши значну залежність від Росії та Білорусі. Хоч державна політика диверсифікації дозволила скоротити частку Росії в імпорті нафти та нафтопродуктів із 60% до 41% (I кв. 2020 року), високий рівень залежності від Росії формують додаткові ризики переривання поставок та суперечать існуючій стратегії (частка одної країни в імпорті нафти має бути <30%).

### 3.3 НАДМІРНА ЗАРЕГУЛЬОВАНІСТЬ

В Україні економіка регулюється більше ніж 101 тис. різних нормативно-правових актів (НПА). Надмірна регуляція негативно впливає на інвестиційну привабливість економіки та окремих секторів, спричиняє надмірні витрати на адміністративні процедури (за даними Bureaucracy Index 2018, типова компанія в Україні витрачає більше ніж 450 людино-годин на рік для проходження адмінпроцедур), створює корупційні ризики. За даними Співки українських підприємців, в Україні наразі є більше ніж 50 тис. НПА, що регулюють підприємницьку діяльність. Частина чинних актів містить застарілі норми, що залишились як спадок від УРСР, частина регуляцій втратила актуальність у зв'язку зі зміною та розвитком індустрій. Однак перегляд регуляцій відбувається повільно: за даними BRDO, за період з 2014 до 2020 року було переглянуто актуальність та необхідність 1,2 тис. НПА, а рекомендовано до скасування 215. Низька швидкість перегляду НПА пояснюється низькою політичною волею до імплементації змін, складною процедурою перегляду НПА, слабкою взаємодією стейкхолдерів та відсутністю єдиного органу з перегляду НПА. Приклади надмірної регуляції характерні для значної кількості секторів економіки: в транспорті, агросекторі та промисловості часто вони стосуються ціно- та тарифоутворення. В той час як у певних випадках, хоча й із значною затримкою, вони були переглянуті (контроль цін на ринку в агросекторі), в інших – вони все ще існують, як у випадку авіаційного транспорту, де значним викликом є державне регулювання аеропортових зборів, що не дозволяє аеропортам встановлювати знижки, щоб залучити нові авіалінії та обмежує інвестиційну привабливість.

Нестабільність регуляторного середовища підриває імідж України як надійного партнера та привабливого реципієнта інвестицій, що обмежує можливості України для залучення коштів на довготривалий період та за привабливими умовами. Багаточисельні спроби спрощення податкового тиску досі не вирішили питання тіньового ринку, який становить 20-30% вітчизняної економіки.

Дискретний характер податку на прибуток та його залежність від трактування податковими органами створює можливості для виведення коштів в юрисдикції з меншим оподаткуванням, спричиняючи недоотримання коштів в державний бюджет, при цьому введення податку на виведений капітал, що дозволило б вирішити ці виклики, досі не врегульоване.

Сучасний стан антимонопольного законодавства як фундаментального компоненту вільного ринку не дає можливість Антимонопольному комітету повною мірою виконувати свої функції через недостатню інституційну спроможність та брак конкретного визначення процесуальних процедур.

#### **КЕЙС-СТАДІ. ТРИВАЛИЙ КОНТРОЛЬ ЦІН НА РИНКУ В АГРОСЕКТОРІ**

До 1 липня 2017 року в Україні діяло державне регулювання цін на 15 категорій продуктів, серед яких борошно, хліб і хлібобулочні вироби, рис, молоко, овочі та інше. Державне регулювання цін на ці продукти було введено постановою КМУ від 25 грудня 1996 року № 1549 «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)». Цінове регулювання спотворювало конкуренцію та перешкоджало розвитку сектору. Встановлення цін державою дозволяло залишатися в бізнесі менш ефективним підприємствам з вищою собівартістю. Цінове регулювання також мало негативний вплив на інвестиційну привабливість виробників тих товарів, ціни на які регулювалися, адже воно обмежувало рентабельність інвестицій. У свою чергу, це перешкоджало модернізації виробництва.

**Наслідки:** Основним ризиком у випадку відміни державного регулювання був неконтрольоване зростання цін на продукти харчування. Однак згідно з даними Державної служби статистики інфляція на продукти харчування фактично не відрізняється від інфляції на всі споживчі товари як під час державного регулювання, так і після його відміни.

**Рисунок 3.10 – Індекс споживчих цін на всі товари, послуги та продукти харчування, 2012–2019, %**



Джерела: Державна служба статистики [43]

В окремих випадках державне регулювання є необхідним, наприклад, при функціонуванні природних монополій у секторах енергетики, транспорту тощо, проте рішення регуляторів враховують інтереси лише частини стейкхолдерів та не враховують наслідків такого втручання державою. Отже, вони перешкоджають розвитку сектору, дають змогу неефективним гравцям ринку продовжувати свою діяльність, часто не дозволяють отримувати достатній рівень доходів для капітальних інвестицій. Серед прикладів неефективного регулювання в Україні, що були переглянуті, є стимулююче тарифоутворення для операторів систем розподілу. Водночас залишаються хронічні проблеми в регулюванні тарифів на транспорті (які є досі не вирішеними), наприклад у сфері морського та річкового транспорту.

### **КЕЙС-СТАДІ. СТИМУЛЮЮЧЕ ТАРИФОУТВОРЕННЯ ДЛЯ ОПЕРАТОРІВ СИСТЕМИ РОЗПОДІЛУ (ОСР) У СФЕРІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ**

Основне обладнання більшості розподільчих мереж було введено в експлуатацію в 1960–1970 роках, а спроектоване за нормами 1950-х років і його ресурс вже вичерпано. Основною причиною високого зносу є історично низький встановлений тариф на розподіл електроенергії, з якого формується дохід операторів, який вони могли б потенційно реінвестувати в модернізацію та оновлення мереж. Його встановлює регулятор – НКРЕКП. До запровадження моделі стимулюючого тарифоутворення, регулятор розраховував тариф за системою «Витрати+»: брав операційні витрати компанії, додавав покриття прогнозованих втрат і «+» – невелику інвестиційну складову (1-3%). Цих грошей вистачало на підтримку мереж у робочому стані, але модель «Витрати+» не створювала стимулів, аби інвестор вкладав гроші в модернізацію і ефективну роботу. До остаточного затвердження нової методики стимулюючого тарифоутворення для ОСР обсяги фінансування робіт з оновлення мереж за інвестиційними програмами охоплювали незначний відсоток від потреби, що призвело до недостатнього фінансування пріоритетних робіт з підвищення енергоефективності та економічності роботи електричних мереж. Отже, за відсутності додаткових джерел фінансування ремонтно-експлуатаційних робіт на об'єктах електромереж процес їх старіння було неможливо зупинити.

У той самий час технічний стан електричних мереж та якість їх обслуговування прямо впливають на показники SAIDI (середня тривалість відключення для кожного споживача), які за останні роки залишаються майже незмінними (у межах 617–696 хв. у 2015–2018 роках) та є найгіршими серед усіх країн Європи (у 10–30 разів вищі, ніж у країнах Західної Європи, у 6 разів – країн Балтії, у 3 рази – Польщі). При цьому відповідно до Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» передбачено у 2020 році знизити показники SAIDI до значення 450 хв.

**Рисунок 3.11 – Інвестиції у розрахунку на 1 км мережі, Україна, 2003–2019, дол. США**



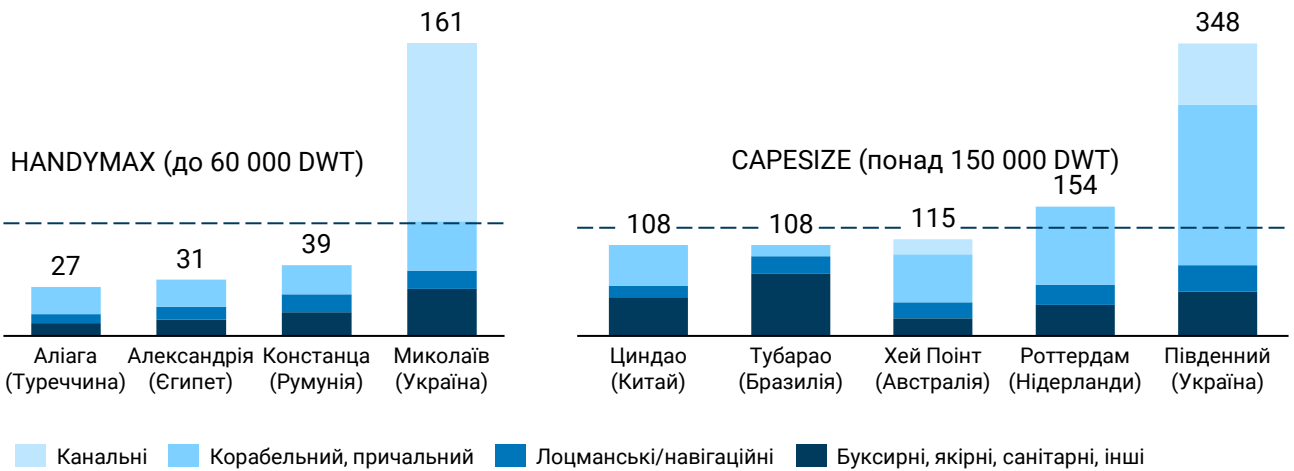
Джерело: НКРЕКП, офіційні дані компаній [44]

**Наслідки:** через технічні проблеми частина енергії не доходить до споживача. Міністерство енергетики та вугільної промисловості підрахувало, що в 2019 році технологічні втрати в мережах становили 12 887 мільйонів кіловат-годин, або 10,35% усієї переданої енергії. Це близько 20 мільярдів гривень. Якби рівень втрат в Україні дорівнював естонському (2,2%), країна б економила близько 16 мільярдів гривень на рік.

### КЕЙС-СТАДІ. НЕЕФЕКТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ТРАНСПОРТУ ТА ІНФРАСТРУКТУРИ

Неефективне регулювання у сфері морського транспорту, зокрема нецільове використання портових зборів, призвело до того, що українські порти є одночасно одними з найдорожчих у світі та найбільш неефективних.

**Рисунок 3.12 – Портові збори для суден різних класів у портах світу, 2018, тис. дол./суднозахід**



----- Розмір портових зборів в Україні за зниження на 63%, за якого АМПУ виходить в точку беззбитковості

*Джерело: Центр економічного відновлення, АМПУ [45]*

Завищені портові збори знижують конкурентоспроможність експортерів, хоча мали б сприяти розвитку портової інфраструктури. Незважаючи на те, що високі портові збори генерують значні прибутки для АМПУ, більша частина доходів спрямовується до державного бюджету у вигляді податків та дивідендів. За останні 5 років середньорічні виплати на користь держави перевищували розмір капітальних інвестицій утричі.

Наслідки – це призвело до значного зносу портової та припортової інфраструктури. Згідно з Індексом якості портової інфраструктури від Світового економічного форуму українська портова інфраструктура оцінюється як посередня. За якістю портової інфраструктури Україна має 3,5 бала з 7 можливих, що значно нижче показників її сусідів та середнього значення по ЄС (4,8/7).

Неефективне регулювання та відсутність державної підтримки стало однією з причин занепаду річкового транспорту. Згідно з даними Річкової інформаційної служби України обсяг річкових перевезень з 1990 року скоротився в 4–5 разів: обсяг вантажних перевезень по Дніпру становив 11,79 млн тонн у 2019 році.

Штучне навантаження на собівартість річкових перевезень робить їх дорожчими порівняно з іншими видами транспорту. Серед витрат, які йдуть на перевезення річкою, близько 15–18% припадають на платежі державі та державним підприємствам (плата за спецводокористування, портові збори, лоцманський збір, збір за шлюзування та підйом мостів). У результаті частка перевезень річковим транспортом в Україні є майже в 7 разів меншою, ніж в ЄС.

Наслідки – недосконале регулювання галузі обумовлює її низьку інвестиційну привабливість. У річкову галузь зараз інвестується менше 1% від сукупного обсягу капітальних інвестицій у сектор транспорту. Низький рівень інвестицій призвів до значного скорочення протяжності водних шляхів (удвічі з 1990 року).



# РЕЗЮМЕ БЛОКУ

## **3.1 Незавершені реформи не дозволили Україні на відміну від інших постсоціалістичних країн швидко пройти період трансформації до ринкової економіки.**

Відсутність системності та послідовності в реалізації ключових стратегічних реформ призвела до затримки економічного розвитку країни. Заходи, що обмежували формування вільного ринку (мораторій на продаж земель с/г призначення, контроль за цінами на ринках), стримували процес залучення інвестицій до секторів економіки. Відсутність сформованих ефективних енергетичних ринків та політичні рішення з регулювання ринку призвели до недостатніх інвестицій в енергетичний сектор і формування значних боргів на ринку газу та електроенергії. Незавершена пенсійна реформа, в основі якої лежить перехід до накопичувальної системи, не дозволила забезпечити скорочення видатків державного бюджету та мобілізацію капіталу на внутрішньому ринку. Відстрочення формування вільного ринку с/г землі (запрацює лише з 2021 року з обмеженнями) призвело до недоотримання 7 мільйонами землевласників прибутків від продажу або оренди власної землі та не дозволило вільно розпоряджатися своїми активами.

Неефективні інструменти підтримки малозабезпечених верств населення призвело до кризи в енергетичному секторі та відсутності достатніх обсягів коштів для виконання зобов'язань, що держава взяла на себе, з підтримки нарощування обсягів виробленої енергії з відновлюваних джерел енергії, а також покладення навантажень на учасників ринку.

Відсутність повноцінно проведеної пенсійної реформи та низький рівень розвитку страхового ринку стримують мобілізацію капіталу на внутрішньому ринку, що може забезпечити повноцінний запуск внутрішнього фондового ринку та фінансування економічного розвитку країни.

## **3.2 Неналежне управління державним майном та недосконалий механізм приватизації призвели до систематичного невиконання планів з приватизації.**

Більше ніж 3000 державних підприємств, лєвова частка яких є абсолютно неефективними, не були своєчасно приватизовані або корпоратизовані. Значна частка активів є непрофільними для держави як власника таких активів. Прозорі механізми приватизації не були своєчасно сформовані, що призвело до значних недоотримань коштів до бюджету від приватизації.

Відсутність контролю за виконанням інвестиційних планів стратегічно важливих підприємств новими власниками, призвели до зупинки таких підприємств і, наприклад, у випадку нафтопереробних заводів втрати енергетичної незалежності країни та повної імпоротної залежності за нафтопродуктами. Неналежне використання майна спричинило високий знос у сфері транспорту та інфраструктури. Неефективне управління Укрзалізницею стало причиною зношеності локомотивної бази на рівні 95% та зменшення обсягів вантажоперевезень.

Водночас непідготовленість великих об'єктів до приватизації, їх заборгованість та хронічна збитковість (кожне третє державне підприємство є збитковим) знижують їхню інвестиційну привабливість. Відсутність стратегічного бачення розвитку ключових державних підприємств призвела до втрати конкурентоспроможності підприємствами. Яскравим прикладом є газотранспортна система України, що втрачає свою цінність через скорочення обсягів транзиту газу.

## **3.3 Надмірна зарегульованість та повільне удосконалення регуляторної бази призвели до відсутності стимулів для інвестування у сектори української економіки.**

Надмірна зарегульованість ускладнювала процес започаткування та ведення бізнесу. Велика кількість процедур та дозволів, що дублюються, збільшують витрати підприємця на врегулювання бюрократичних питань. Контроль цін та ручне регулювання тарифів призвели до викривленого функціонування ринків і відсутності конкурентного середовища та стимулів до модернізації. Контроль цін на агропродукцію з 1996 до 2017 року став причиною спотворення конкуренції та затримки розвитку сектору. Встановлення цін державою дозволяло залишатися в бізнесі менш ефективним підприємствам з вищою собівартістю.

Інвестування в модернізацію інфраструктури було недостатнім внаслідок неефективного тарифоутворення у сфері транспорту та інфраструктури і нераціонального розподілу отриманих коштів. Економічно необґрунтований тариф для операторів системи розподілу (ОСР) у сфері електроенергетики не дозволяв інвестувати необхідний обсяг коштів для належної модернізації інфраструктури мереж, що спричинило їх знос на рівні 60–80%.

Високий рівень рентних ставок та ускладнений доступ до земельних ділянок призвели до падіння обсягів видобутку та недостатньої кількості нових відкритих і розроблених родовищ, що збільшило залежність від імпортних ресурсів. Відсутність прозорої процедури з проведення аукціону на продаж ліцензії зменшувала обсяг надходжень до бюджету внаслідок відсутності прозорої конкуренції та спричинила появу значної кількості «сплячих ліцензій».

Нецільове використання портових зборів призвело до недостатніх інвестицій у розвиток та підтримку в належному стані річкових портів, що спричинило високий рівень зносу інфраструктури. Економічно необґрунтовані портові збори, що є значно вищими, ніж в європейських країнах, призводять до втрати конкурентоспроможності українських експортерів на зовнішніх ринках.



# 4

## ПОТОЧНИЙ СТАН ЕКОНОМІКИ

НАСЛІДКОМ  
НЕДОВИКОРИСТАНОГО  
ПОТЕНЦІАЛУ СТАВ **ПОВІЛЬНИЙ**  
**ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК**  
УКРАЇНИ

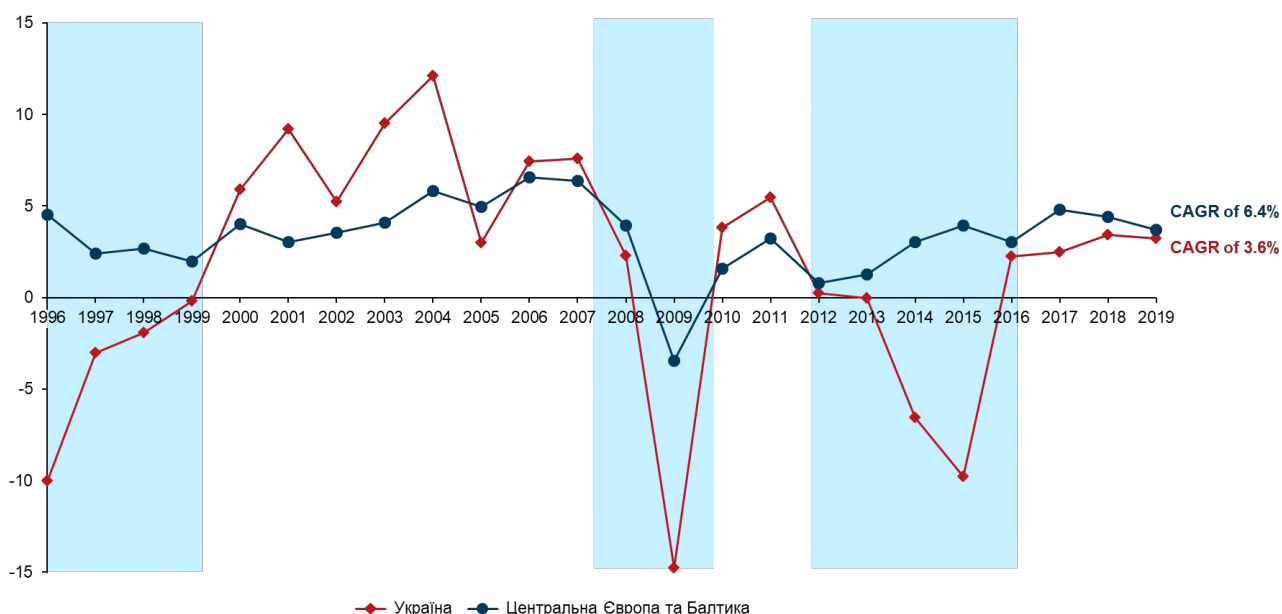
## 4.1 ТЕМПИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

### 4.1.1 Темпи економічного зростання

За останні 25 років Україна демонструвала відносно нижчі темпи економічного зростання порівняно з країнами Центральної Європи. Навіть попри значний приріст ВВП у період з 2000 до 2007 року, середній темп зростання економіки з 1996 до 2019 року в Україні був нижчий на 2,8 процентні пункти, ніж в європейських сусідів із соціалістичним минулим.

Крім цього, економіка України була набагато більш вразливою до шоків. Під час Глобальної рецесії 2008–2009 років реальний ВВП України впав на 15%, після чого так і не зміг повернутись до докризових значень. Крім того, у 2013 році внаслідок військового конфлікту та економічної кризи, розміри економіки сумарно скоротились на ~16%.

**Рисунок 4.1 – Динаміка індексу реального ВВП в Україні та країнах Центральної Європи\*, % до попереднього року, дол. США, в цінах 2010 року**



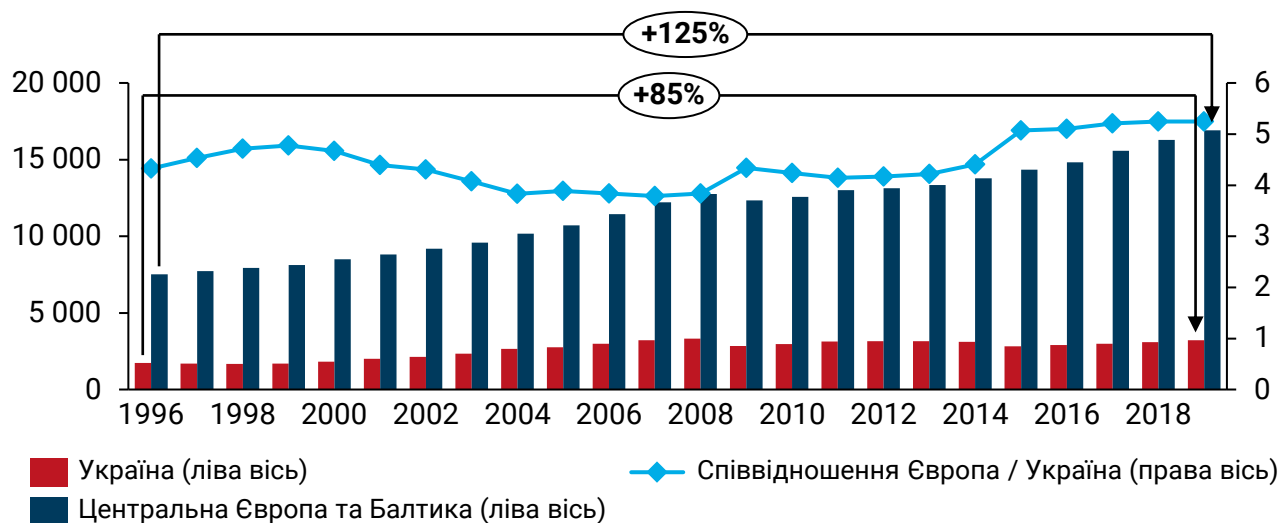
Джерела: Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення

\*Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія

Низькі темпи економічного зростання негативно вплинули на добробут населення. У порівнянні з країнами Центральної Європи та Балтики, з 1996 року Україна змогла збільшити обсяг реального ВВП на одну особу лише на 85%, в той час як інші країни збільшили аналогічний показник на 125%. Хоча в окремі періоди існувала тенденція до скорочення розриву в реальних доходах між Україною та європейськими сусідами, внаслідок кризових явищ станом на сьогодні розмір ВВП у розрахунку на одну особу в Україні в 5,2 раза нижчий, ніж у середньому в Центральній Європі.



**Рисунок 4.2 – Динаміка реального ВВП на одну особу в Україні та країнах Центральної Європи, дол. США, в цінах 2010 року**



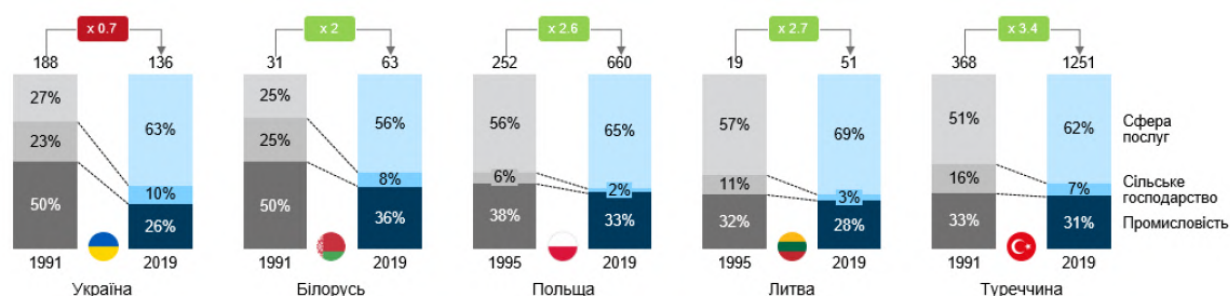
Джерела: Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення

\*Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія

Україна отримала одні з найкращих стартових умов та ресурсів після розпаду СРСР та здобуття незалежності. На початку 90-их в Україні був сформований комплексний промисловий сектор з великими добувними та металургійними підприємствами, розвиненим машинобудівним і хімічним виробництвом, а також комплексом галузей з виготовлення широкого асортименту продовольчих та непродовольчих споживчих товарів.

На перший погляд, зміни в структурі економіки України повністю відповідали глобальним тенденціям: у нас, як і у всьому світі, поступово зменшилась частка промисловості та сільського господарства, які поступаються місцем сфері послуг (частка промисловості скоротилася з 50% до 26%, сільського господарства – з 23% до 10%, сфери послуг зросла з 27% до 63%). Однак в Україні процес деіндустріалізації відбувався значно швидше, ніж в інших країнах. Крім того, на відміну від інших країн зменшення частки промисловості та сільського господарства відбулося не паралельно зі зростанням доданої вартості інших секторів та ВВП країни загалом, а супроводжувалося поступовим падінням доданої вартості в усіх секторах. Фактично значну частину технологічної промисловості і високо маржинального сільського господарства було втрачено, натомість розвинулась сфера послуг з дуже низькими показниками доданої вартості. Як результат, ВВП України сьогодні є лише 70% від ВВП 1991 року, в той час як інші країни регіону його подвоїли чи збільшили втричі.

**Рисунок 4.3 – Структура економіки, % від ВВП / реальний ВВП, млрд дол. США**



Джерела: Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення



Економічне зростання більшою мірою залежить від кількості трудових ресурсів та продуктивності праці. Станом на 2019 рік Україна зіткнулася з викликами, які пов'язані з обома факторами: (1) країна не використовує повністю наявний трудовий потенціал; (2) продуктивність праці зростає повільно через низькі інвестиції, а також через недостатньо ефективне здійснення досліджень та розробок (R&D), що стримує інноваційний розвиток та збільшення продуктивності через підвищення технологічності виробництва.

**Рисунок 4.4 – Детермінанти економічного зростання**



Джерело: Центр економічного відновлення

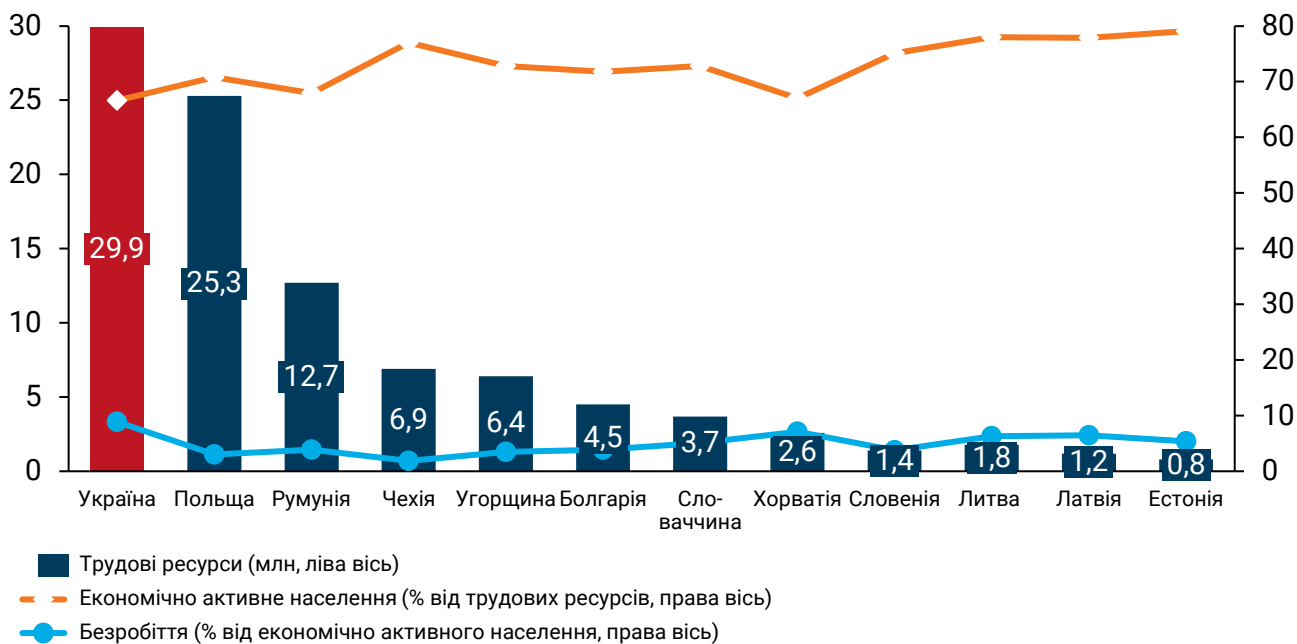
Економічне зростання більшою мірою залежить від кількості трудових ресурсів та продуктивності праці. Станом на 2019 рік Україна зіткнулася з викликами, які пов'язані з обома факторами: (1) країна не використовує повністю наявного трудового потенціалу; (2) продуктивність праці зростає повільно через низькі інвестиції, а також через недостатньо ефективне здійснення досліджень та розробок (R&D), що стримує інноваційний розвиток і збільшення продуктивності через підвищення технологічності виробництва.

### 4.1.2 Трудові ресурси та продуктивність праці

Україна критично недовикористовує трудові ресурси. Попри найбільший трудовий потенціал серед країн, що порівнюються, лише ~67% українців працездатного віку (15+ років) входять до складу економічно активного населення (робочої сили), тобто є працевлаштованими або активно шукають роботу. Більше того, серед досліджуваних країн для України характерний найвищий рівень безробіття (відношення безробітних до робочої сили). В Україні цей показник становить 8,9%, в той час як в середньому в країнах Центральної Європи – 3,6%.

У той самий час для України характерна велика кількість неформально занятого населення: за оцінками Держстату, за січень – червень 2020 року кількість неформально занятого населення у віці понад 15 років становила 3,3 мільйони осіб (~21% до загальної кількості занятого населення відповідного віку). Попри те, що кількість неформально занятого населення за офіційними даними має тенденцію до зниження, велика частка неофіційного працевлаштування все ще залишається проблемою для економіки.

**Рисунок 4.5 – Робоча сила, економічно активне населення і безробіття в Україні та країнах Центральної Європи у 2019 році**



Джерело: Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення

Україна також програє країнам Центральної Європи у продуктивності праці. З точки зору реальної валової доданої вартості на одного працівника, продуктивність українця є в 5,6 раза нижчою, ніж продуктивність жителя Центральної Європи. При цьому відносно низька продуктивність праці проявляється практично в усіх секторах економіки.

**Рисунок 4.6 – Динаміка реальної доданої вартості на працівника в Україні та країнах Центральної Європи, дол. США, в цінах 2010 року**



Джерело: Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення

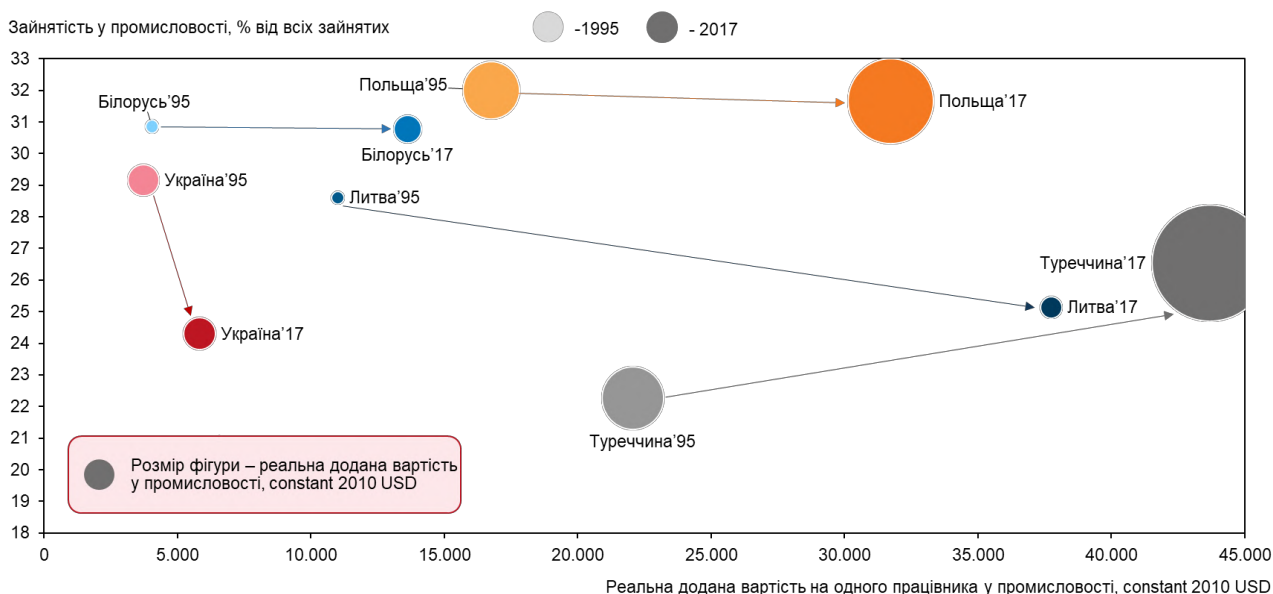
\*Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія



В Україні спостерігається стагнація у розвитку промислового сектору на відміну від інших країн регіону, яким у період з 1995 до 2017 року вдалось суттєво підвищити продуктивність у секторі. В українській промисловості переробка є одним із найважливіших субсекторів, з 1995 року його частка зросла до 53%, проте наразі Україна все ще відстає від інших країн у розвитку переробної промисловості, зокрема з точки зору продуктивності на одного працівника (5,8 тисячі доларів в Україні порівняно з 13,6 тисячі в Білорусі, 32 тисячами в Польщі, 38 тисячами в Литві та 44 тисячами в Туреччині).

Крім того, відсоток зайнятих у промисловості в Україні впав значно більше, ніж у порівнюваних країнах, де спостерігалось незначне зменшення чи навіть зростання, як у Туреччині, а загальний рівень доданої вартості у промисловості зріс лише на 4% оз Литвою, Чехією та Туреччиною, яким вдалось збільшити цей показник на 185%, 91% та 248%, відповідно. Причинами такої стагнації є: (1) відсутність інвестицій, (2) поступове зношення та відсутність модернізації обладнання, (3) повільні темпи запозичення передових технологій та інновацій у виробництві.

**Рисунок 4.7 – Зайнятість та додана вартість у промисловості в Україні та країнах Центрально-Східної Європи**



Джерело: Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення

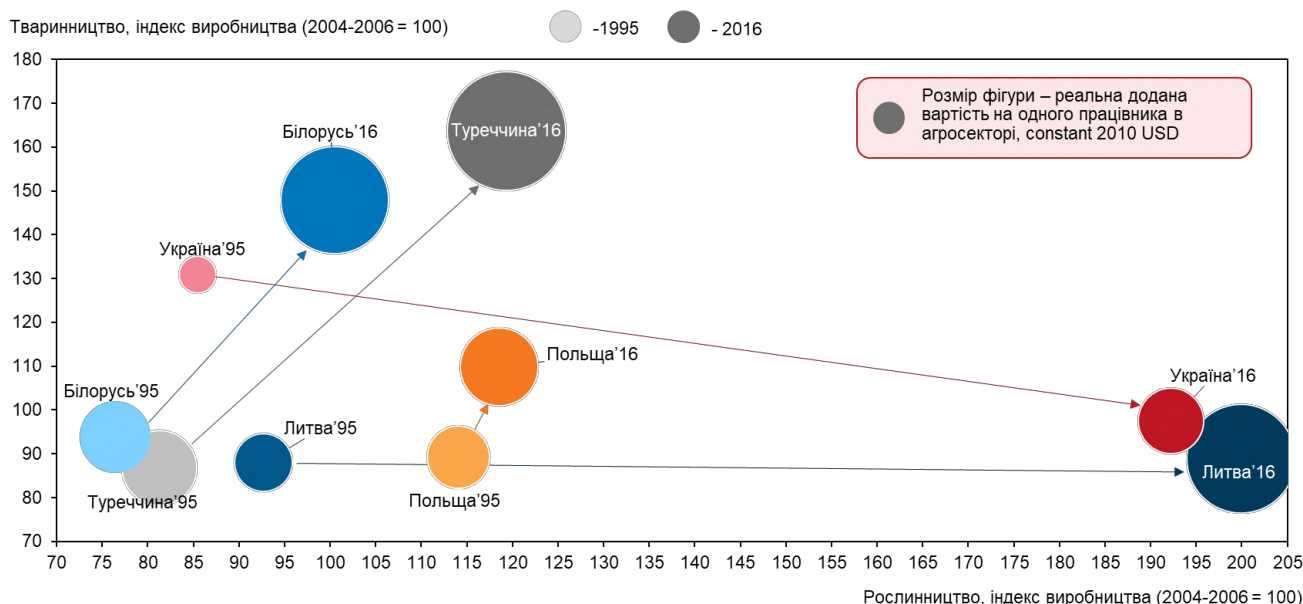
В аграрному секторі України простежуються позитивні тенденції. Загальний рівень реальної доданої вартості зріс на 54%, індекс виробництва рослинництва покращився на 125%, проте загалом Україна поступається динаміці прогресу в аграрному секторі іншим країнам регіону.

Тваринництво втратило динаміку зростання. Індекс виробництва у цій галузі сільського господарства знизився на 26%. Причиною цього є відсутність системної політики для розвитку тваринництва та відсутність стимулів до модернізації. Як результат, низька рентабельність галузі, у зв'язку з чим вона втратила свою інвестиційну привабливість (наприклад, рівень рентабельності виробництва м'яса великої рогатої худоби становить -27%).

Загалом, хоча показники виробництва у сільському господарстві України прогресують, порівняно з країнами Європи, Україна суттєво поступається продуктивністю в секторі. Наприклад, продуктивність праці в аграрному секторі в 3 рази нижча, ніж у Білорусі, Литві та Туреччині.



**Рисунок 4.8 – Індекси виробництва сільськогосподарської продукції та додана вартість на одного працівника в Україні та країнах Центрально-Східної Європи**

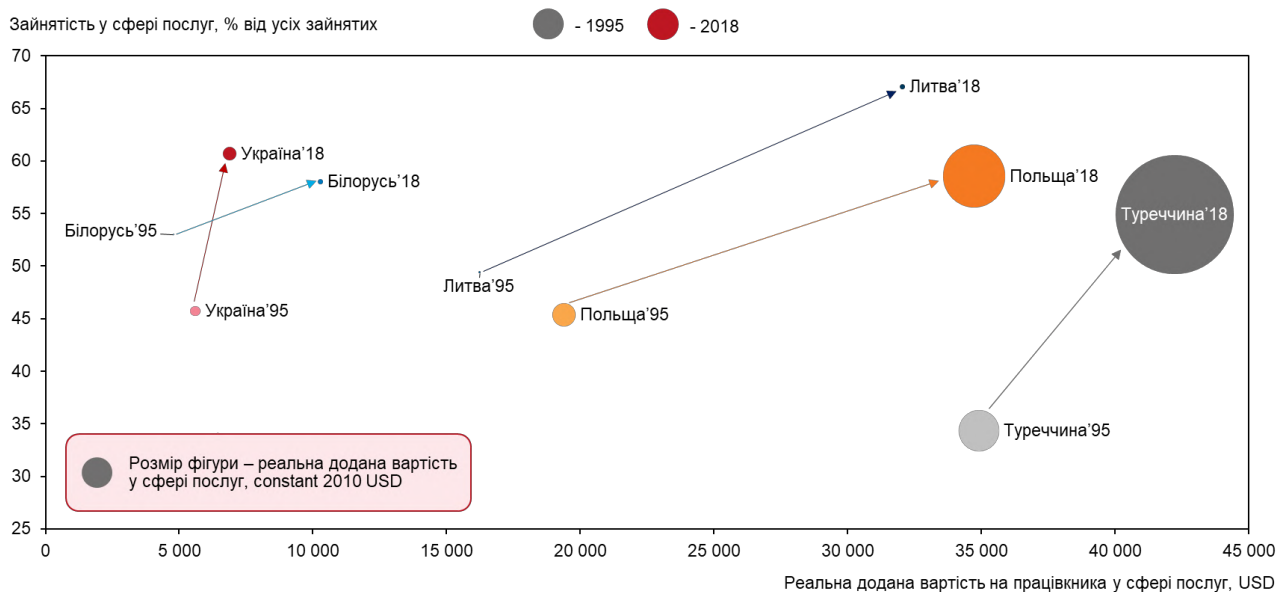


Джерело: Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення

Попри зростання частки зайнятих у сфері послуг, додана вартість у галузі майже не зросла на відміну від інших досліджуваних країн, зросла лише на 1 284 дол. США на працівника; для порівняння, додана вартість на працівника зросла на 12 565 дол. США у Чехії, 15 339 дол. США в Польщі та 15 823 дол. США в Литві.

Однією з причин несуттєвого зростання доданої вартості у сфері послуг є низька частка креативних індустрій та інноваційних сервісів, а також низький рівень доходів населення. За відсутності платоспроможного попиту без розвинених капіталомістких галузей українська сфера послуг, умовно кажучи, і надалі залишатиметься лише одним із видів самозайнятості населення, що генерує дуже малу додану вартість.

**Рисунок 4.9 – Зайнятість та додана вартість у сфері послуг в Україні та країнах Центрально-Східної Європи**



Джерело: Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення

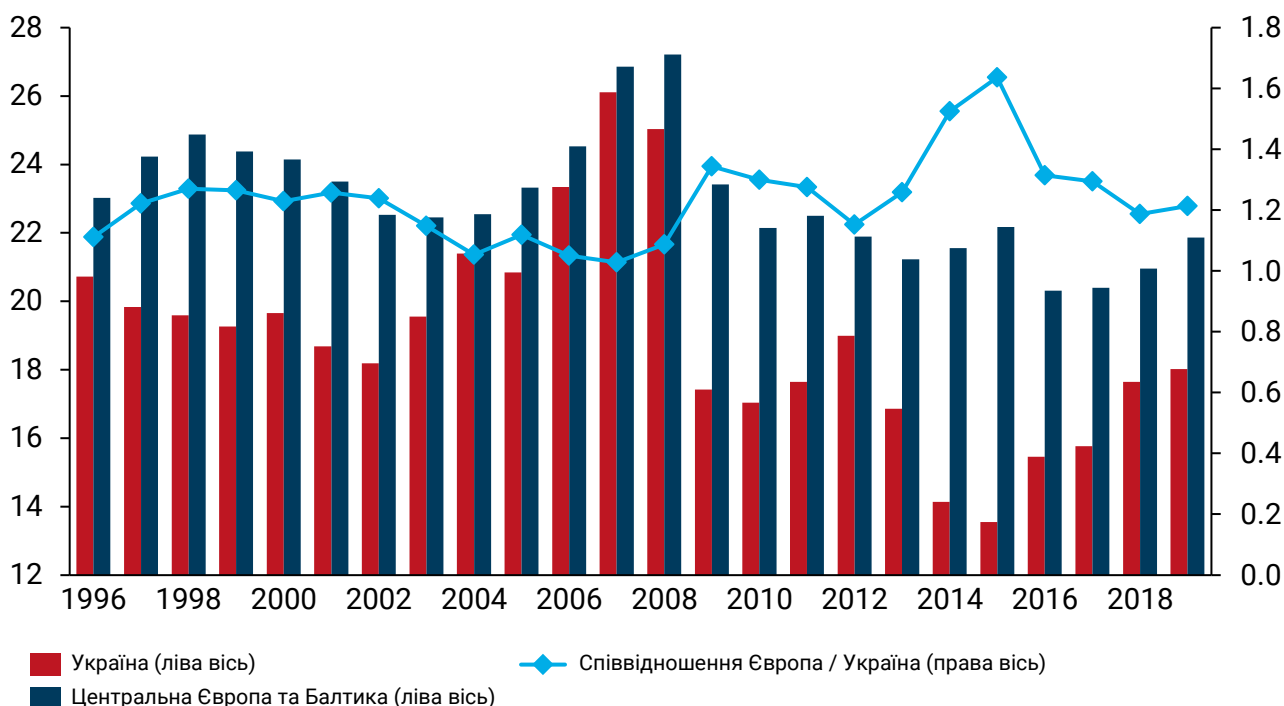


Однією з причин низької продуктивності праці в Україні є низькі обсяги інвестицій. Вкладення коштів в основні засоби є важливим для країн із низькою капіталонасиченістю, адже гранична продуктивність кожної додаткової одиниці капіталу є дуже високою, а тому здатна значно пришвидшити темпи економічного зростання.

Відношення інвестицій в основні засоби до ВВП (покращення землі, заводи, машини, інфраструктура, будівлі) в Україні є хронічно нижчим, ніж у країнах Центральної Європи. Навіть попри те, що в окремі роки частка інвестицій у ВВП країни майже досягала європейської, після криз 2008 та 2014 років різниця між накопиченням капіталу в країнах посилилась. Як наслідок, у 2019 році частка інвестицій у ВВП в Україні була більш ніж на 20% нижчою, ніж у Центральній Європі.

### 4.1.3 Інвестиції та R&D

Рисунок 4.10 – Частка інвестицій в основні засоби (gross fixed capital formation) у ВВП, %



Джерело: Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення

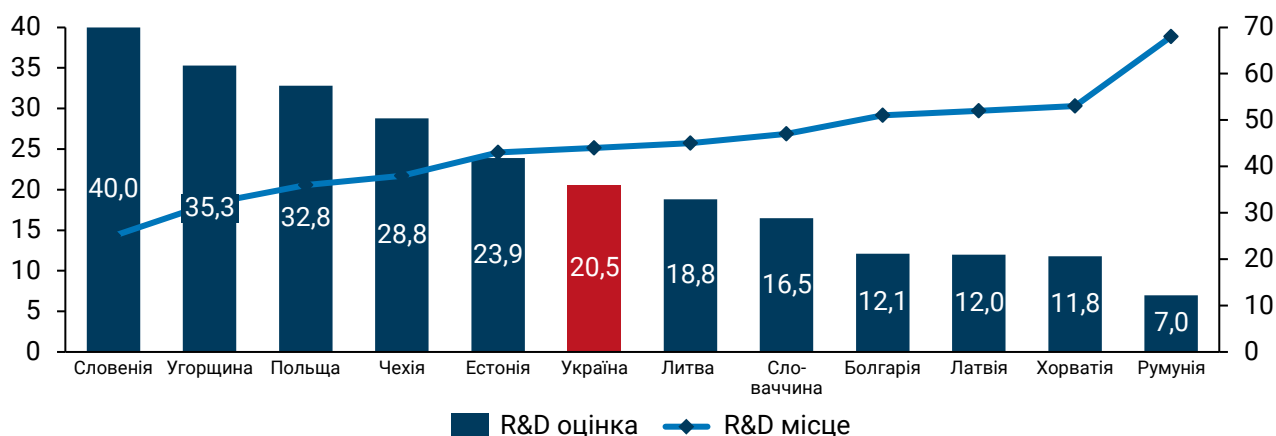
\*Болгарія, Хорватія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія

Окрім кількості основного капіталу, важливим джерелом збільшення продуктивності праці та темпів економічного зростання є загальна технологічність економіки, також відома як загальна факторна продуктивність. Важливою передумовою зростання цієї змінної є проведення досліджень та розробок (R&D).

Попри те, що відношення фінансування R&D до ВВП в Україні знаходиться приблизно на одному рівні (а в окремі роки навіть перевищує), аналогічний індикатор для країн Центральної Європи, за загальним показником якості R&D Україна поступається частині європейських сусідів. Так, в Україні набагато нижча кількість дослідників на мільйон населення (~1 000 порівняно з, наприклад, ~4 800 в Словенії, ~3 800 в Чехії та Угорщині; крім того, Україна програє Словенії, Угорщині, Польщі за середнім експортом топ 3 глобальних R&D компаній та Польщі, Чехії, Естонії за місцями топ 3 університетів у рейтингу QS.



**Рисунок 4.11 – Порівняння компоненту «Розробки та дослідження» Глобального індексу інновацій (Global Innovation Index) в Україні та країнах Центральної Європи**



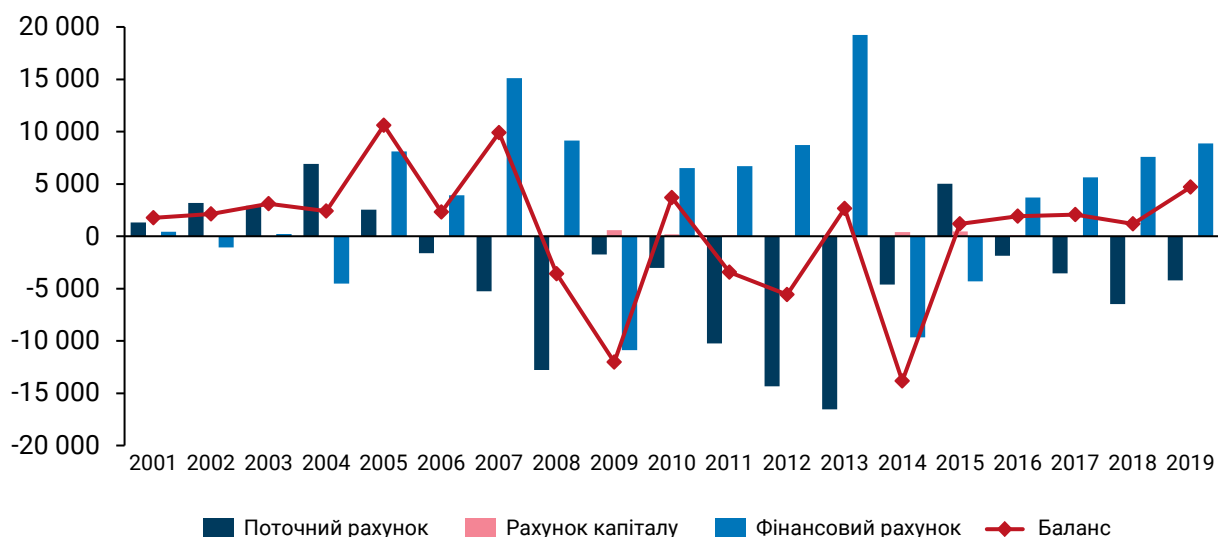
Джерело: World Intellectual Property Organization [46]

## 4.2 ЗОВНІШНІЙ СЕКТОР

### 4.2.1 Загальний платіжний баланс

Після 2015 року в Україні спостерігалось позитивне сальдо платіжного балансу, пов'язане перш за все зі збільшенням інвестицій. Рахунок поточних операцій з 2015 року має від'ємну динаміку, що пояснюється переважанням обсягів імпорту над експортом. У 2018 році обсяги експорту переважали над обсягами імпорту на 29% у структурі рахунку поточних операцій.

**Рисунок 4.12 – Структура платіжного балансу за основними рахунками, млн дол. США**



Джерело: МВФ, розрахунки Центру економічного відновлення

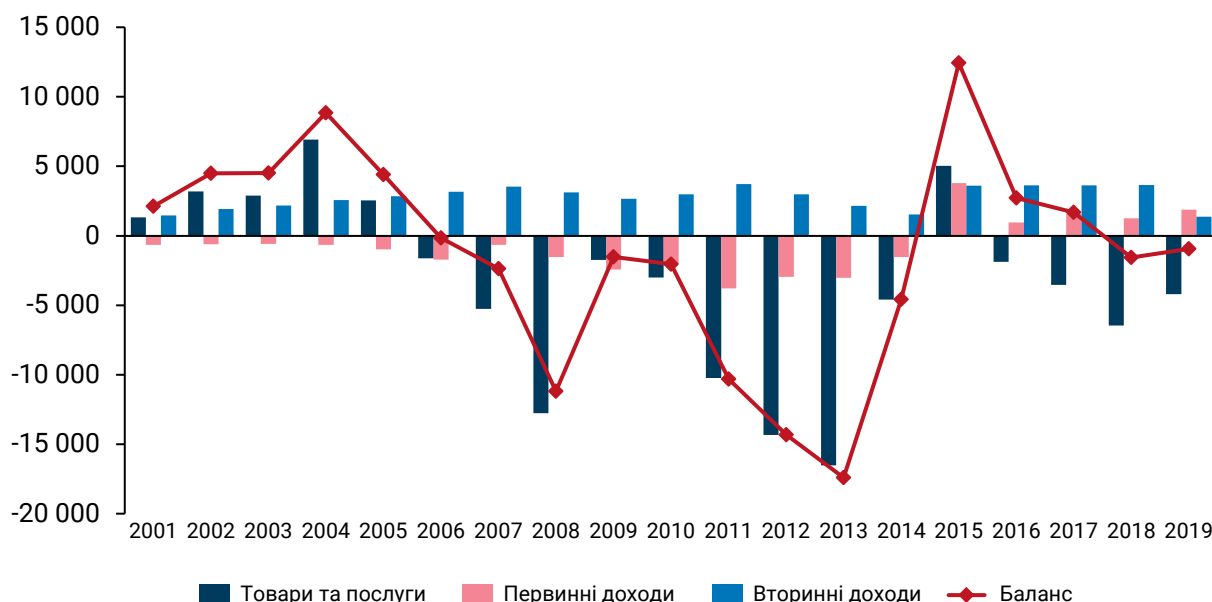
## 4.2.2 Поточний рахунок платіжного балансу

Динаміка поточного рахунку платіжного балансу з 2015 року має спадний тренд. Найменший пік був досягнутий у 2013 році, тоді як за результатами 2015 року був зафіксований найвищий пік поточного рахунку платіжного балансу.

З 2015 року динаміка торгівлі товарами та послугами має від'ємне сальдо, що пояснюється швидшим темпом зростання частки імпорту товарів і послуг, ніж частки експорту в економіці. Динаміка первинних доходів має позитивні значення, починаючи з 2015 року.

При цьому динаміка вторинних доходів була позитивною за весь аналізований період, до того ж у 2019 році їх обсяг скоротився більше ніж наполовину, що за результатами року є одним із найнижчих значень показника за весь час.

**Рисунок 4.13 – Структура поточного рахунку платіжного балансу за основними рахунками, млн дол. США**



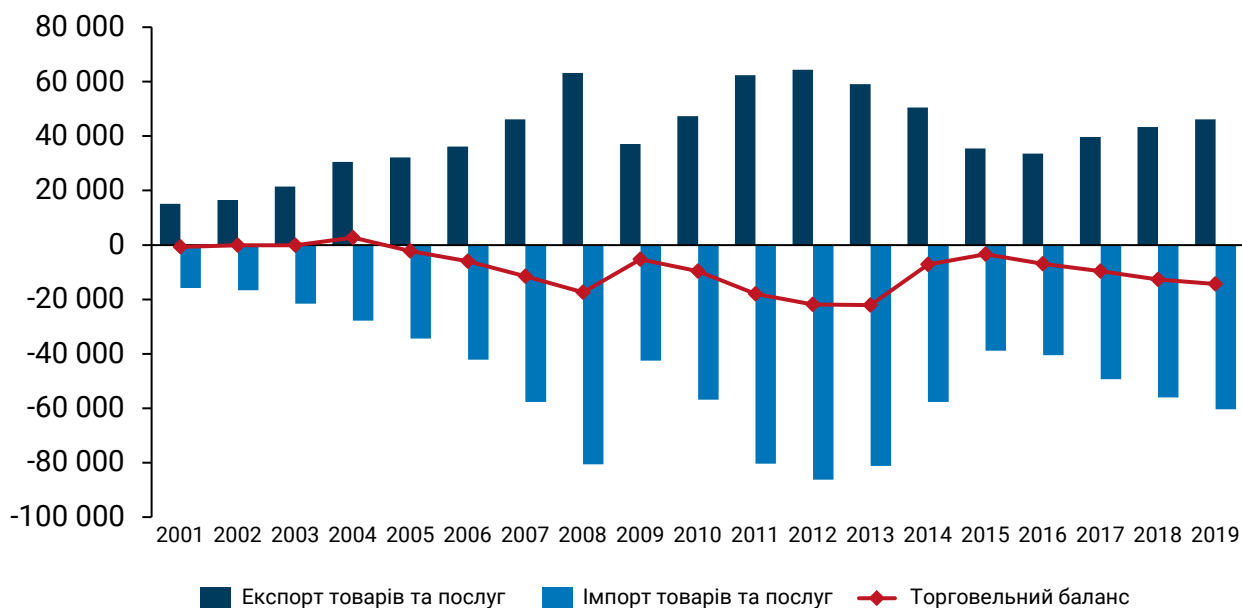
Джерело: МВФ, розрахунки Центру економічного відновлення

Сальдо торговельного балансу мало негативні значення, починаючи з 2005 року. У 2015 сальдо було близьким до нуля, проте з 2015 року спостерігається чітка динаміка до швидшого зростання імпорту, ніж експорту.

Динаміка зростання імпорту з 2015 року за останні 5 років становить у середньому більше ніж 11% щороку, що пояснюється зростанням темпів закупівлі іноземного обладнання, механізмів, машин та електротехнічного обладнання, а також мінерального палива, нафти та нафтопродуктів та хімічної продукції.

Динаміка зростання експорту за аналогічний період дорівнює 5,5%, основним драйвером цього є активний продаж товарів із низькою доданою вартістю – сировини і продукції агропромислового комплексу (харчова продукція).

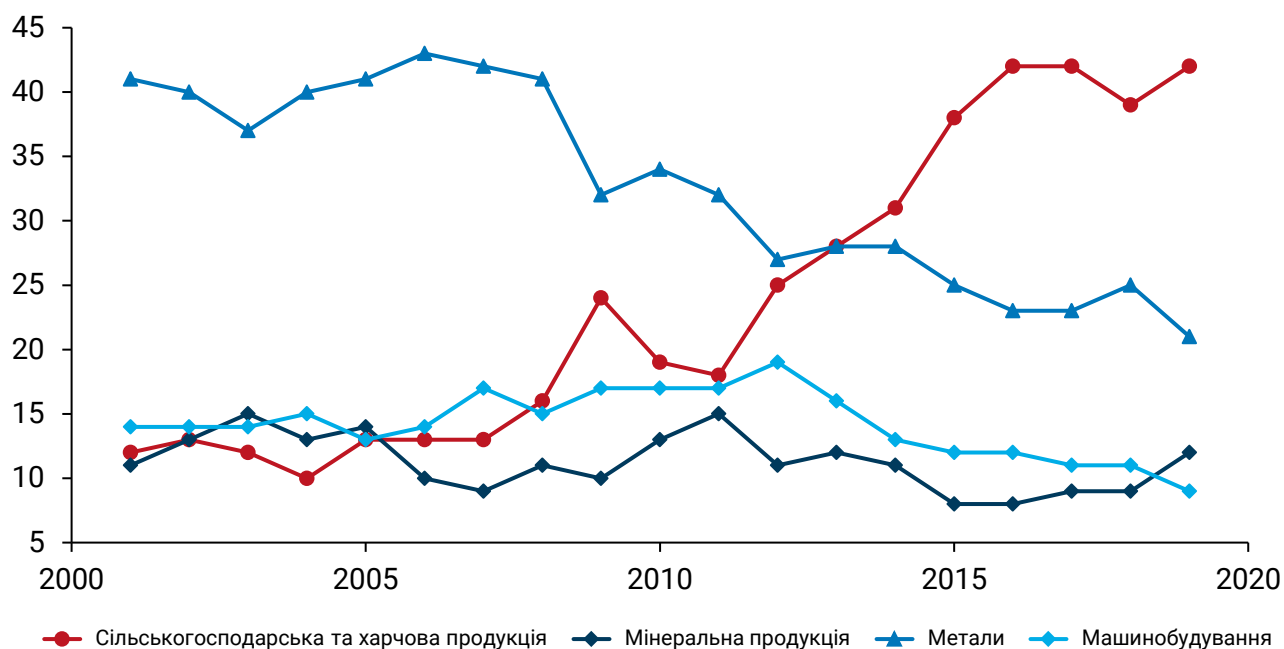
**Рисунок 4.14 – Експорт та імпорт товарів і послуг, млн дол. США**



Джерело: МВФ, розрахунки Центру економічного відновлення

У 2019 році 61% експорту становили продукти сільського господарства (в тому числі, продукти переробки), чорні метали та вироби з них. Частка експорту сільськогосподарської та харчової продукції зростає з 18% у 2011 році до більш як 40% у 2019 році. В той самий час частка машинобудування знизилась із 15% у 2011 році до 8% у 2019 році. Це свідчить про низьку товарну диверсифікацію експорту, а також про переважання неперероблених продуктів в експорті (62% у рослинництві та 89% у чорних металах). Загалом обсяги експорту в 2019 році (45 млрд дол. США) досі не повернулись до докризового рівня 2013 року (57 млрд дол. США) та 2008 року (80 млрд дол. США).

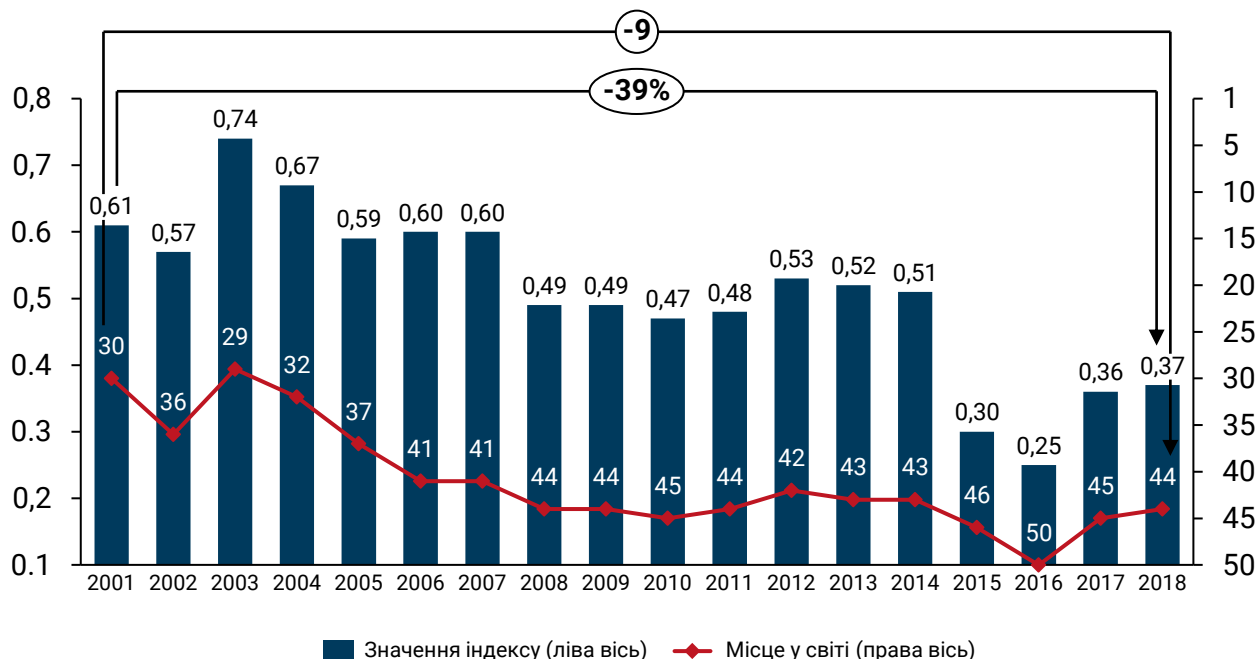
**Рисунок 4.15 – Частка основних статей експорту, % у загальній структурі експорту**



Джерело: ITC TradeMap[47], розрахунки Центру економічного відновлення

За Індексом складності економіки Україна у 2018 році зайняла 44-те місце у світі, спустившись із 35-го у 2000-му році. З 2003 до 2016 року місце України за цим індексом мало чітку спадну динаміку і у 2016 досягло історичного мінімуму – 50 місце в світі. Це пояснюється низьким рівнем диверсифікації ринку товарів, а також низьким ступенем обробки сировинних матеріалів усередині економіки України.

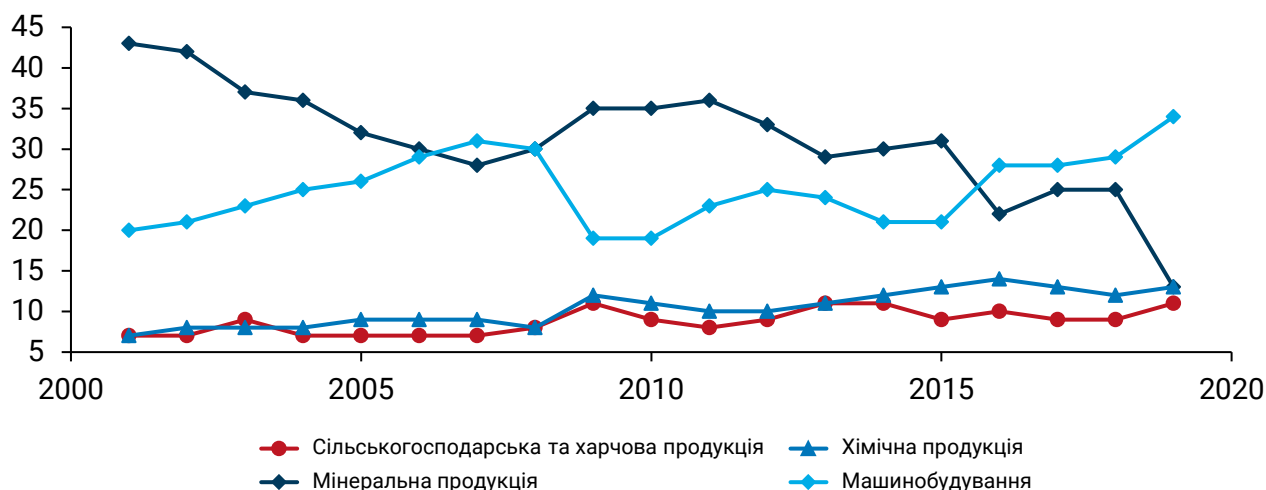
**Рисунок 4.16 – Індекс складності економіки**



Джерело: Atlas of Economic Complexity [48]

До кризи 2014-2015 років основною статтею імпорту була мінеральна продукція, але за останні 5 років її частка знизилась з 30% до 12%. Після кризи на перше місце за обсягами імпорту вийшло машинобудування, частка якого у 2019 році досягла майже 35% від загального імпорту. Таким чином відбулося зростання частки імпорту з доданою вартістю. Водночас помітний тренд на зниження частки імпорту мінеральної продукції, найбільший темп якого припав на 2018–2019 роки – зменшення частки з 25% до 15%.

**Рисунок 4.17 – Частка основних статей імпорту, % у загальній структурі імпорту**

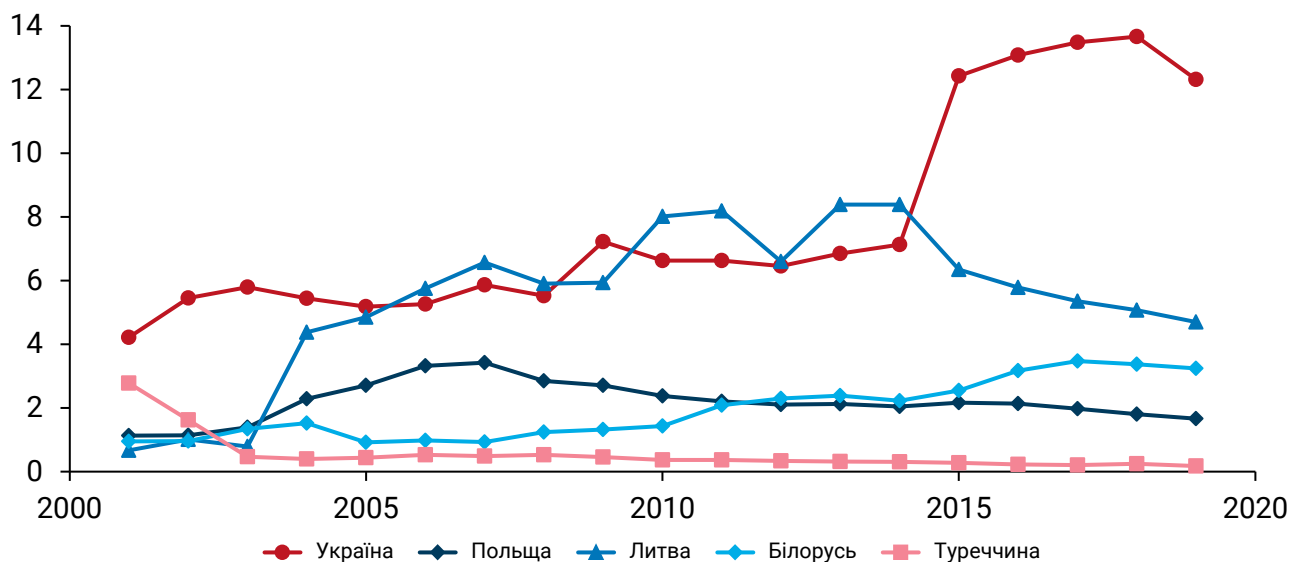


Джерело: ITC TradeMap [47], розрахунки Центру економічного відновлення



Значну роль у ВВП України займають приватні перекази. Через падіння економіки у 2015 році за незначних змін в обсягах переказів їхня частка зросла до 12,5% ВВП та тримається у наступних роках на рівні 12–14%. Порівняно з Польщею, Литвою, Білоруссю і Туреччиною, Україна має майже в 2 рази більшу частку приватних переказів у ВВП, що найбільше пояснюється фактором трудової міграції населення.

**Рисунок 4.18 – Частка приватних переказів у ВВП України та країн Центральної Європи, % у ВВП**

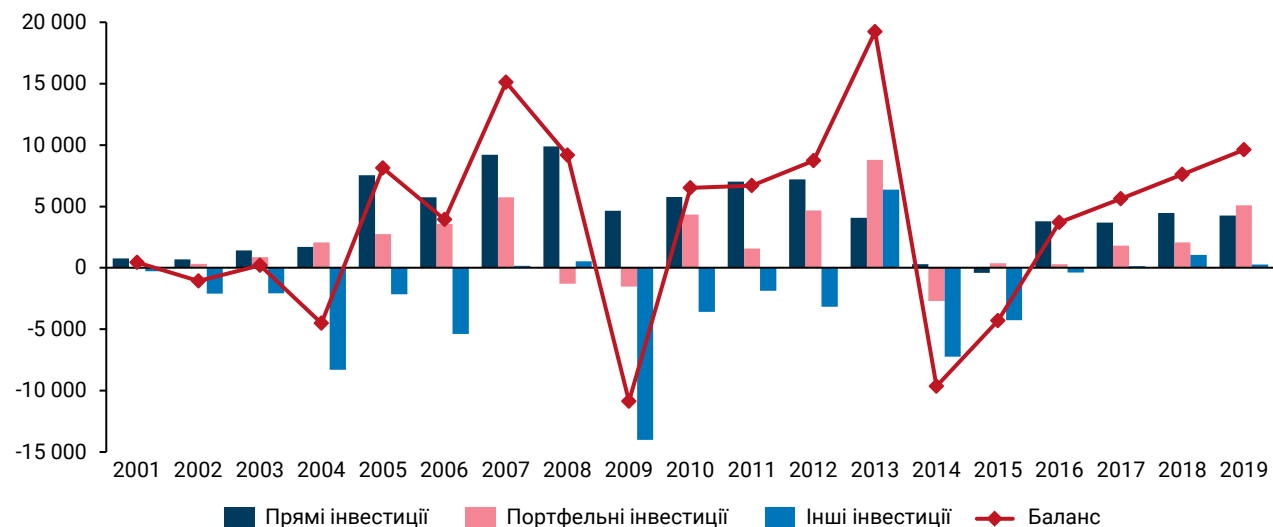


Джерело: МВФ, Світовий банк, розрахунки Центру економічного відновлення

Фінансовий рахунок платіжного балансу має позитивну динаміку з 2014 року. Динаміка прямих інвестицій зафіксувалась на рівні 2016 року, тоді як динаміка портфельних інвестицій має позитивний тренд із 2016 року. Це пояснюється високим рівнем інвестиційних ризиків та короткострокового планування вкладення коштів в економіку України з боку іноземних інвесторів.

### 4.2.3 Фінансовий рахунок платіжного балансу

**Рисунок 4.19 – Структура фінансового рахунку платіжного балансу за основними рахунками, млрд дол. США**

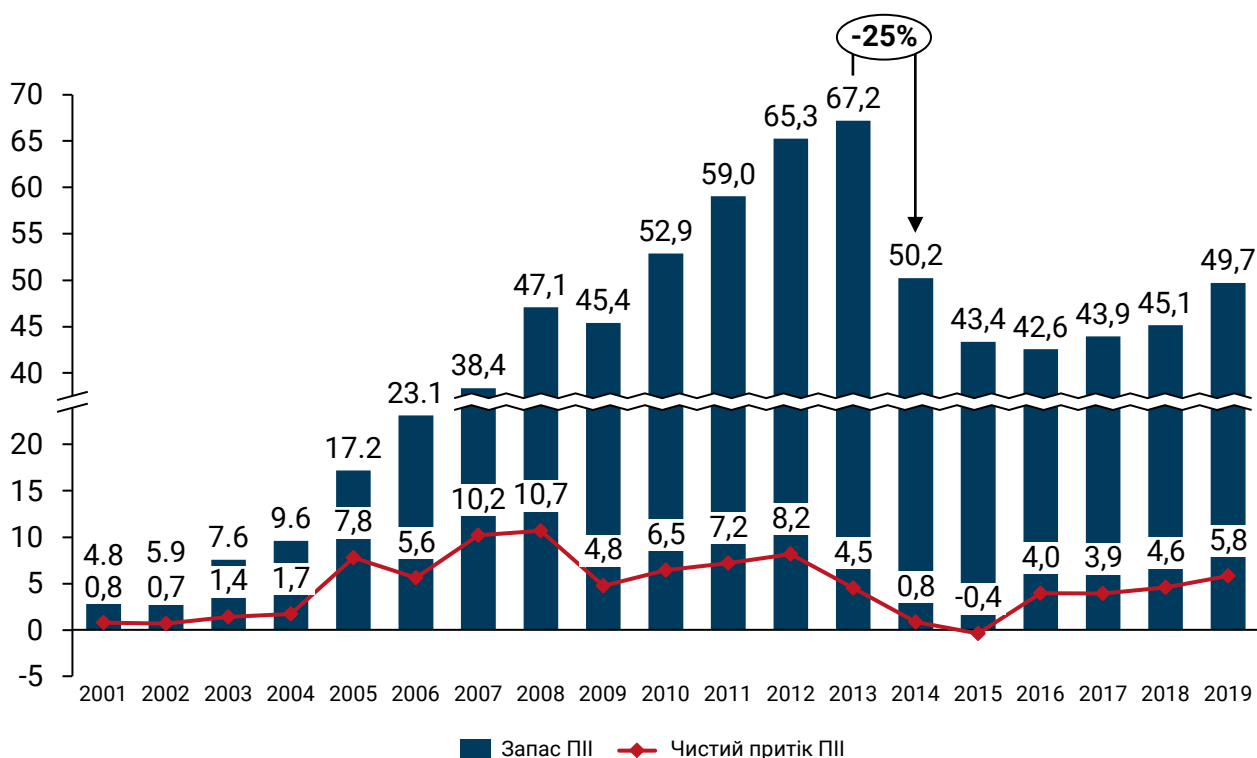


Джерело: МВФ, розрахунки Центру економічного відновлення

Розвиток вітчизняної економіки стримувався низьким рівнем інвестицій: рівень прямих іноземних інвестицій (ПІІ) на одну особу у 2019 році був у 7–14 разів менший, ніж у сусідніх країн з вищими кредитними рейтингами. Такі показники легко пояснюються: іноземні інвестори, обираючи проекти для інвестування, зважують рівень дохідності та ризику, тому саме невизначена дохідність та стабільно високі ризики інвестицій в Україну і є ключовими бар'єрами для інвесторів.

Факторами, що підвищують ризики та загалом впливають на інвестклімат, є відсутність верховенства права та прогресу в реалізації реформ. За щорічним опитуванням, що проводить ЦЕС, Dragon Capital та Європейська бізнес-асоціація, 87% інвесторів звернули особливу увагу на слабку судову систему, 77% – на високий рівень корупції, 71% – на значний розмір тіньової економіки як на ключові фактори, що стримують інвестиції. Проблеми підтверджуються економічними рейтингами, в яких Україна також відстає від інших європейських країн.

**Рисунок 4.20 – Динаміка прямих іноземних інвестицій, млрд дол. США**



Джерело: МВФ, розрахунки Центру економічного відновлення

Волатильність прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в економіку України відображає очікування інвесторів як щодо економічної ситуації, так і щодо політичного вектора розвитку країни. Незважаючи на зростання інвестицій протягом останніх 4 років, більшість з них надходить з офшорних зон – до прикладу, 42% ПІІ у 2019 році надійшли з Кіпру.

Більше того, за оцінками НБУ, в 2010–2019 роках близько 22,8% ПІІ, що надійшли в Україну, становили надсилання резидентами за кордон коштів, які потім повертаються в країну у вигляді ПІІ, так звані round tripping інвестиції. Таким чином, велика частина коштів, інвестованих в Україну, фактично має українське походження та була попередньо виведена з країни.

З точки зору секторальної структури надходжень ПІІ, велику частку в останні роки займають галузі, які не передбачають суттєвого розширення основних засобів, такі як фінансова та страхова діяльність, оптова та роздрібна торгівля. Більше того, інвестиції у фінансовий сектор багато в чому пов'язані з рефінансуванням російськими банками своїх дочірніх компаній.





**Рисунок 4.21 – Основні галузі – реципієнти прямих іноземних інвестицій за останні 5 років, млн дол. США**

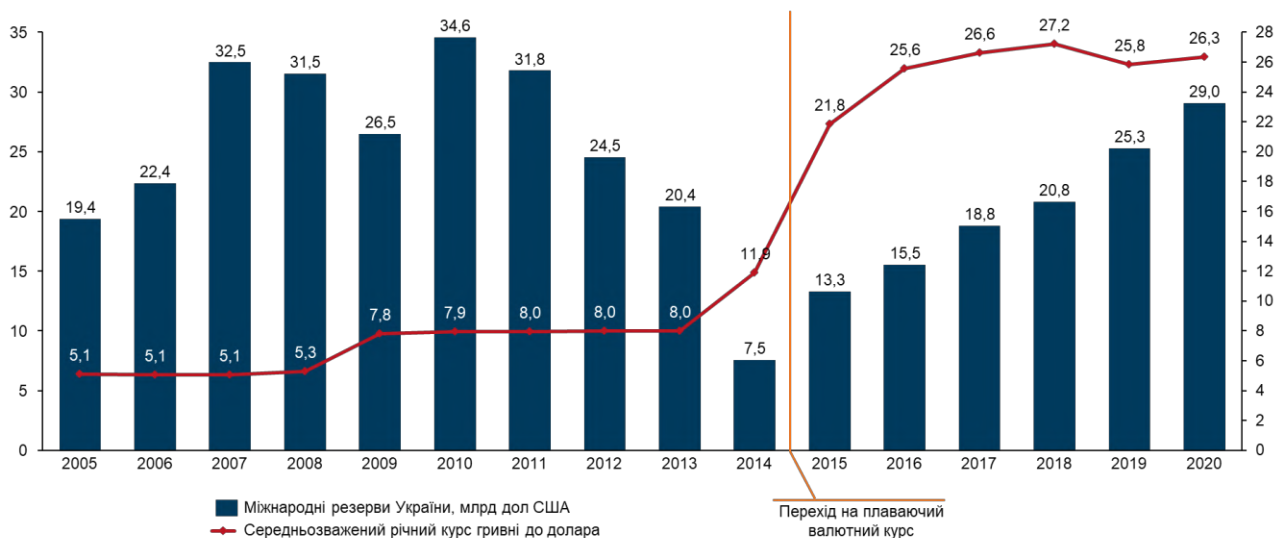


Джерело: НБУ, розрахунки Центру економічного відновлення

#### 4.2.4 Валютний курс та золотовалютні резерви

З 2010 до 2014 року значна частка міжнародних резервів України були витрачені на підтримку режиму фіксованого курсу гривні. Після переходу до режиму інфляційного таргетування та плаваючого валютного курсу в 2015 році курс валюти був приведений до свого ринкового значення і зараз визначається впливом попиту та пропозиції, що робить українську економіку більш гнучкою. Крім того, перехід до режиму плаваючого валютного курсу дозволив НБУ нарощувати обсяги золотовалютних резервів.

**Рисунок 4.22 – Динаміка міжнародних резервів України та курсу гривні до долара**



Джерело: НБУ, Офіційний курс гривні щодо іноземних валют

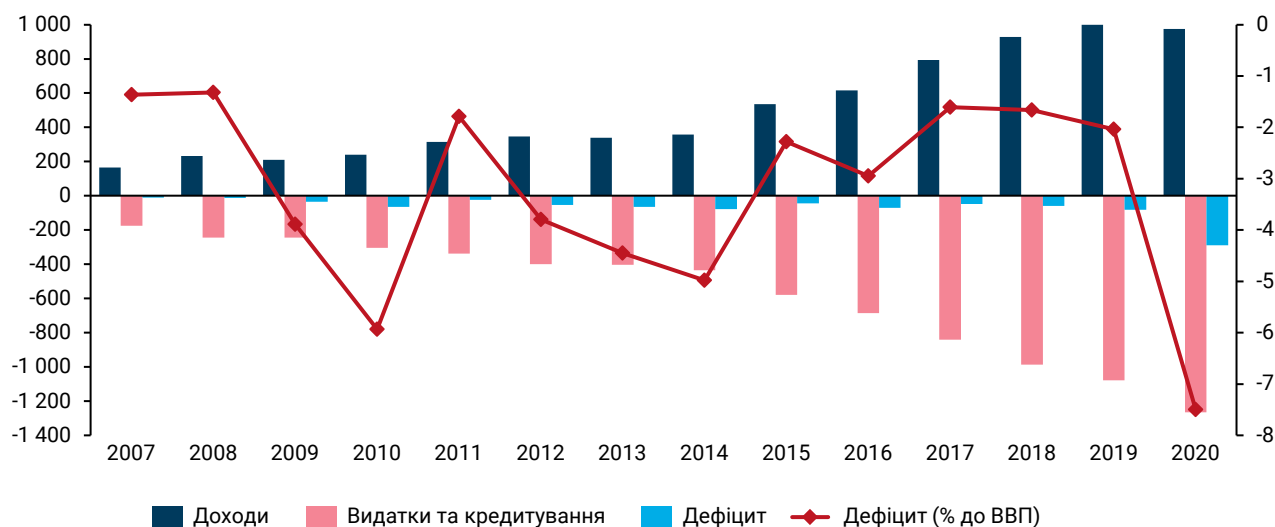
## 4.3 ДЕРЖАВНИЙ СЕКТОР

### 4.3.1 Доходи, витрати та дефіцит державного бюджету

За останні роки Україна постійно мала бюджетний дефіцит. Разом з тим, за винятком кризових для української економіки років, дефіцит тримався на поміркованому рівні 1–3% від ВВП, що відповідає Маастрихтському критерію.

При цьому в державному бюджеті на 2020 рік дефіцит було збільшено через коронакризу з 2,1% до 7,5% від ВВП, що є найбільшим показником за останні роки. У проєкті державного бюджету на 2021 рік закладено дефіцит 6% від ВВП. Таке суттєве зростання дефіциту два роки поспіль призведе до збільшення державного боргу. Більше того, найбільший приріст за статтями витрат передбачається у фінансуванні соціальних послуг: медицина та освіта.

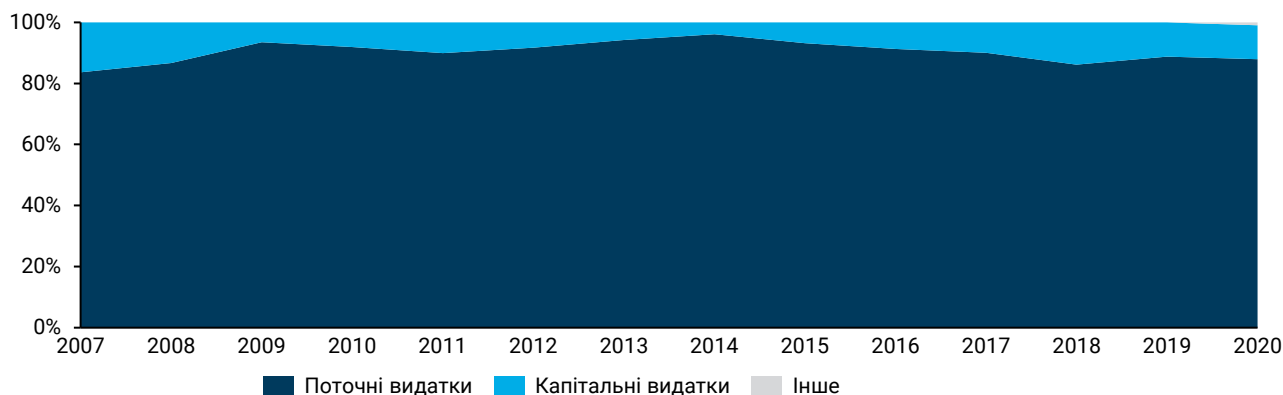
**Рисунок 4.23 – Структура доходів, видатків та дефіциту зведеного бюджету України, млрд грн**



Джерело: НБУ, Державна служба статистики, розрахунки Центру економічного відновлення

З точки зору видаткової частини бюджету, традиційно більшу частку займають поточні видатки. Капітальні видатки коливаються на рівні 5–15%. Крім того, доволі значну частину витрат становлять так звані соціальні видатки (соціальний захист, медицина, освіта). Як вже було зазначено у блоці 2, частка таких видатків у ВВП країни є набагато більшою порівняно як з розвиненими країнами, так і з країнами, що розвиваються. Натомість, враховуючи потребу України у стійкому економічному розвитку, важливішими є капітальні видатки держбюджету (державні інвестиції), які мають високий економічний ефект та сприяють пришвидшенню економічного зростання країни.

**Рисунок 4.24 – Структура видатків зведеного бюджету України за елементами, % до загальних видатків**



Джерело: Case Ukraine [49]

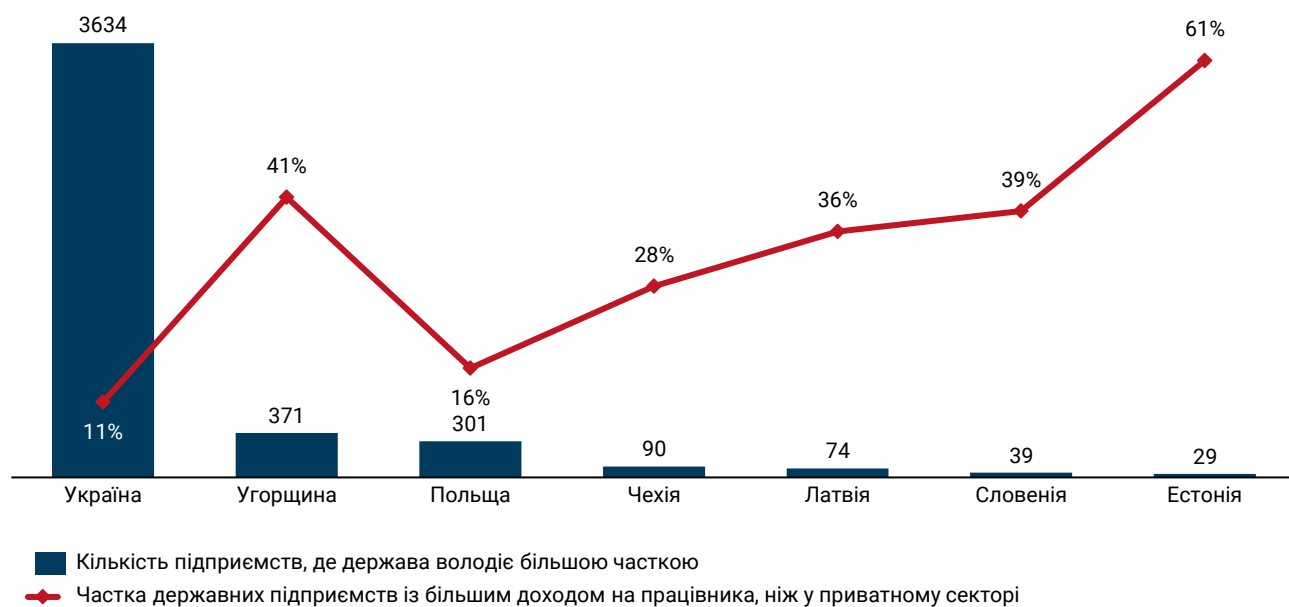


Крім того, значною проблемою державного сектору економіки України є неефективні державні підприємства. В Україні налічується більше ніж 3500 державних підприємств, що значно більше, ніж в інших країнах з ринковою економікою (до прикладу, в Угорщині налічується ~371 держпідприємство, в Чехії – 90, а в Естонії – 29). При цьому лише близько половини з них працює.

Державні підприємства в Україні є менш ефективними, ніж приватні. Згідно з дослідженням Центру економічних стратегій державні підприємства в Україні мають у середньому ROE на рівні 2% порівняно з 10% у приватних. Близько 20% держпідприємств є збитковими (згідно з дослідженням Центру економічних стратегій). Лише 861 підприємство було прибутковим у 2019 році. Збиткові підприємства обтяжують державний бюджет та становлять загрозу для фіскальної стабільності.

Більше того, такі підприємства в Україні є менш ефективними в порівнянні з державними підприємствами країн Центральної Європи. Лише ~10% українських держпідприємств мають більший дохід на працівника порівняно з приватним сектором, у той час як в інших розглянутих країнах це значення коливається в діапазоні 15–60%.

**Рисунок 4.25 – Порівняння кількості та ефективності державних підприємств в Україні та країнах Центральної Європи**

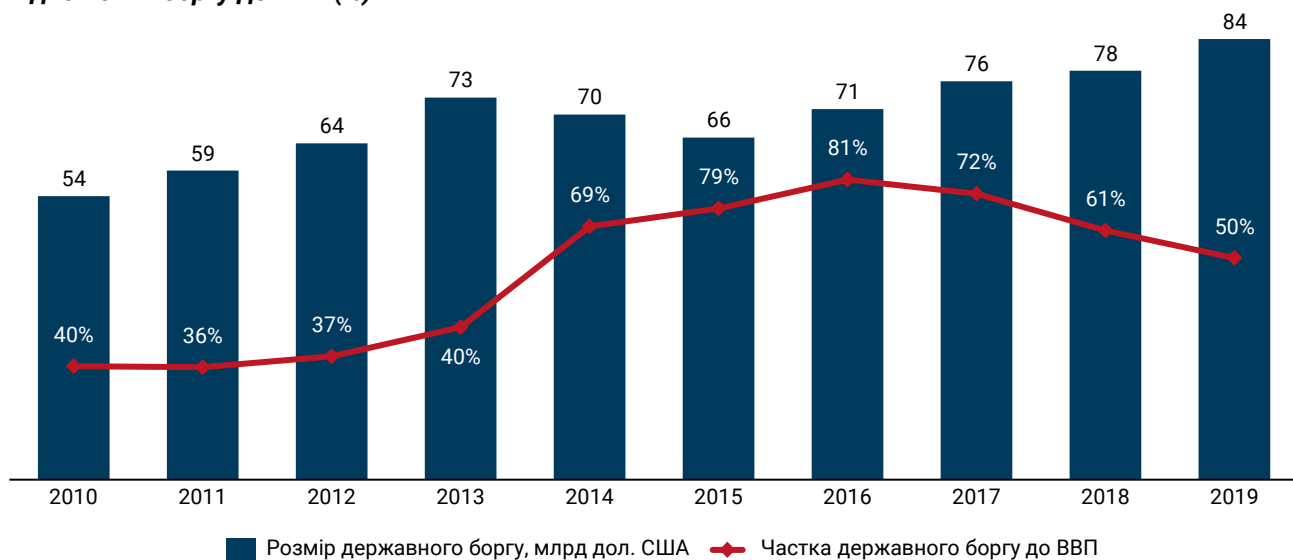


Джерело: Case Ukraine [49], МВФ

З точки зору державного та гарантованого державою боргу, в економіці України спостерігаються позитивні тенденції. Попри те, що в абсолютному вираженні державний борг зростає, боргове навантаження (відношення боргу до ВВП) знижується, починаючи з 2016 року. Разом з тим внаслідок коронавірусної кризи та збільшення дефіциту бюджету варто очікувати зростання цього показника в 2020–2021 роках.

### 4.3.2 Державний борг

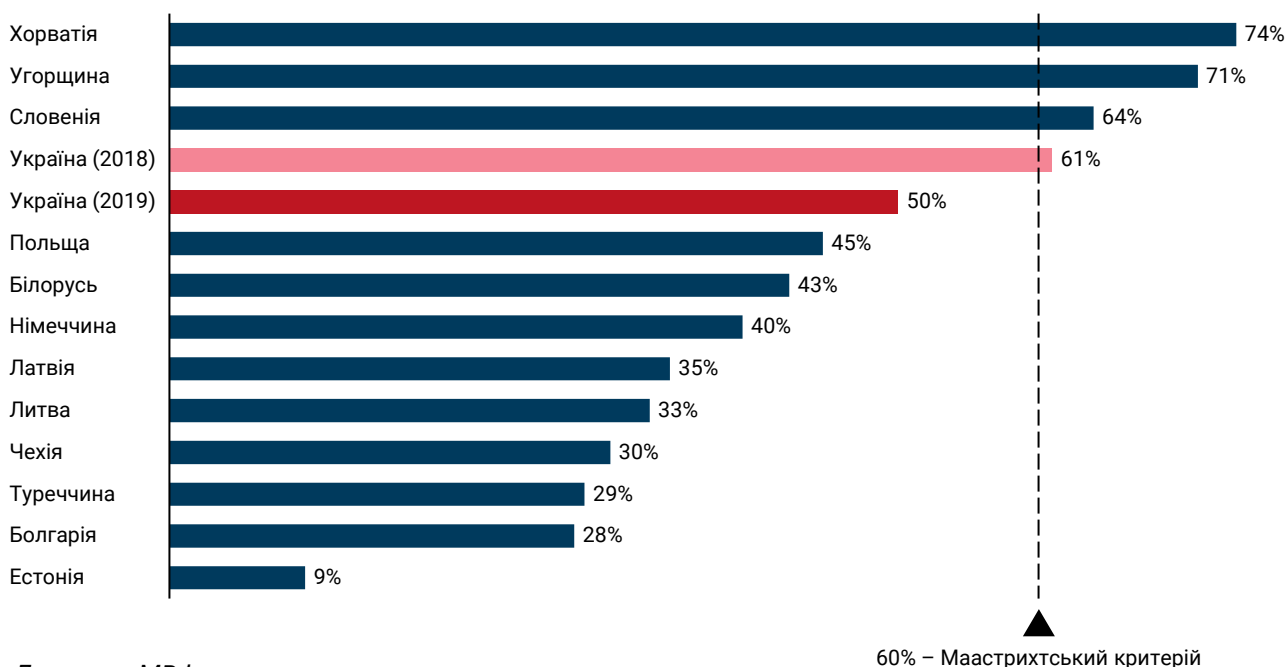
**Рисунок 4.26 – Динаміка державного та гарантованого державою боргу (млрд дол. США) та відношення боргу до ВВП (%)**



Джерело: Міністерство фінансів України, МВФ

Як результат ефективної політики управління державним боргом, боргове навантаження України знаходиться на рівні, вищому за рівень більшості країн Центральної та Східної Європи, однак показник 50,3%, якого Україна досягла у 2019 році, дозволив нам відповідати Маастрихтського критерію за державними фінансами. При цьому збереження високого рівня державного дефіциту протягом кількох років може суттєво збільшити боргове навантаження країни, так само як і підвищити вартість нових державних запозичень.

**Рисунок 4.27 – Відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП в Україні та країнах Центральної Європи у 2018 році, %**



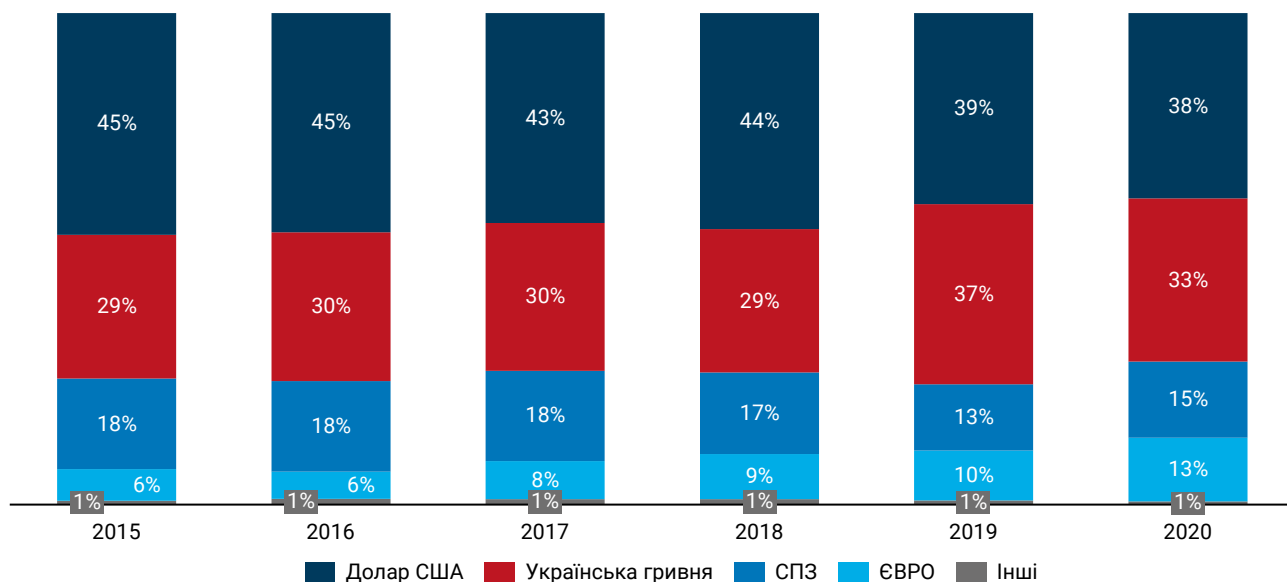
60% – Маастрихтський критерій

Джерело: МВФ



Ефективність державної політики управління боргом підтверджується також зміною структури боргу з точки зору валюти погашення. За даними Міністерства фінансів, девальвація національної валюти на 1 гривню відносно 1 долара США збільшує борг у гривні на ~40 млрд гривень. Саме тому важливим завданням політики управління боргом є збільшення частки запозичень у гривні. З 2015 року частка боргу, емітованого у гривні, зростає з 29% до 33%, натомість частка боргу в інших валютах зменшилась. Така тенденція суттєво знижує валютні ризики при погашенні боргових зобов'язань, а також свідчить про збільшення довіри інвесторів до національної валюти.

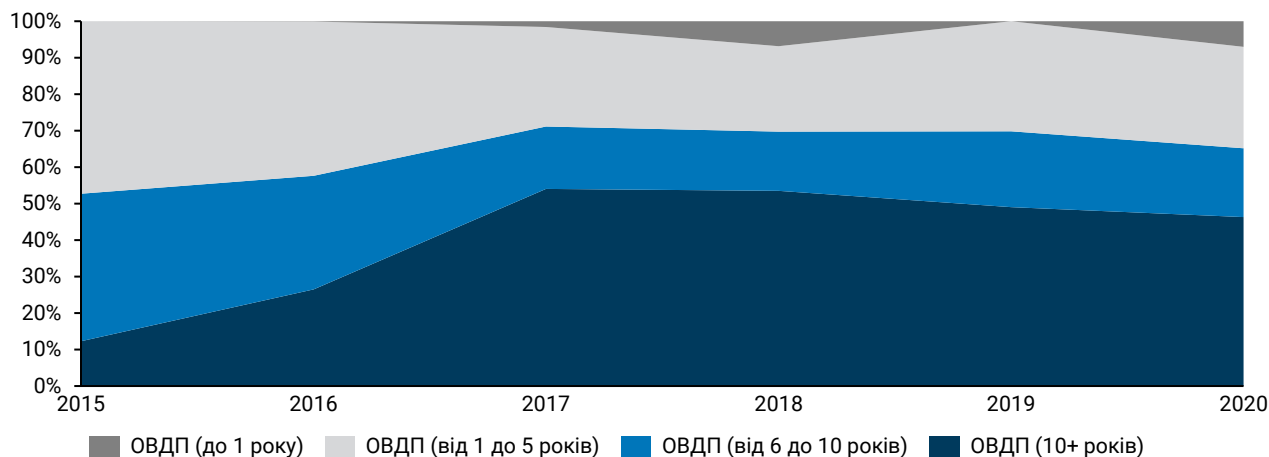
**Рисунок 4.28 – Динаміка структури державного та гарантованого державою боргу за валютами погашення, % від загального боргу**



Джерело: Міністерство фінансів України, розрахунки Центру економічного відновлення

Ще одним важливим свідченням ефективної політики управління державним боргом є збільшення термінів погашення позик. Так, наприклад, якщо розглядати ОВДП, з 2015 до 2020 року суттєво зростає частка облігацій зі строком погашення більше ніж 10 років за рахунок зменшення позик зі строком погашення на 1–10 років. Це свідчить про стабілізацію макроекономічної ситуації в країні та збільшення довіри інвесторів до українських паперів.

**Рисунок 4.29 – Динаміка структури внутрішнього державного боргу за строками погашення, % від загального боргу**



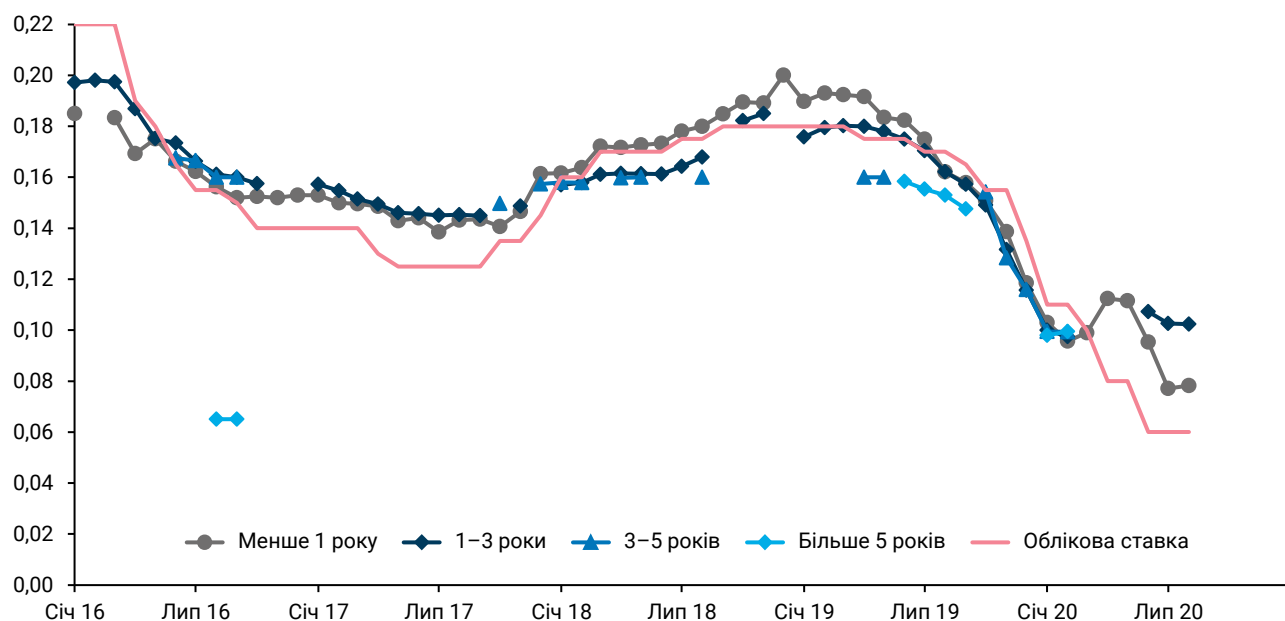
Джерело: Міністерство фінансів України



Окрім валюти та строків погашення, динаміка вартості запозичень теж була позитивною за останні роки, що стало наслідком макроекономічної стабілізації та зниження облікової ставки НБУ. Так, наприклад, у червні 2020 року Мінфін розмістив державні облігації за рекордно низькими ставками (ставки за облігаціями з коротким строком погашення опустились нижче 8%). Разом з тим, враховуючи високий рівень дефіциту державного бюджету, інфляційний тиск у наступних періодах може спричинити здорожчання позик для України.

Загалом варто зазначити, що залучення дорогих кредитних коштів на короткі періоди протягом наступних 2–3 років може призвести до критичного стану речей на фінансовому ринку. Саме тому підтримка хороших відносин із партнерами шляхом виконання взятих на себе домовленостей разом із створенням ефективних ринків капіталу повинні бути у фокусі фінансової політики держави аби забезпечити залучення довгих і дешевих запозичень.

**Рисунок 4.30 – Динаміка структури внутрішнього державного боргу за вартістю запозичень**



Джерело: Міністерство фінансів України, НБУ

# РЕЗЮМЕ БЛОКУ

**4.1 ВВП України зростає значно нижчими темпами порівняно з країнами Центральної Європи, що пов'язано з недовикористанням трудових ресурсів, відносно нижчою продуктивністю праці та низькими інвестиціями.**

Якщо в країнах Центральної Європи середній темп приросту ВВП у період з 1996 до 2019 року становив 6%, то в Україні він досягав лише 3,6%. Крім того, українська економіка була більш вразливою до економічних шоків (наприклад, у 2008 році Українська економіка знизилась майже на 15%, в той час як економіки країн Центральної Європи – у середньому на 3,4%). Як наслідок, за вказаний період різниця у добробуті громадян країн Центральної Європи та України лише поглибилась: у середньому реальний ВВП на одну особу в Європі в 2019 році в 5,2 раза вищий, ніж в Україні.

Україна критично недовикористовує трудові ресурси: попри чи не найбільший трудовий потенціал серед досліджених країн, лише ~67% українців працездатного віку входять до складу робочої сили (в Естонії, наприклад, цей показник більший – 79%). Україна також програє країнам Центральної Європи у продуктивності праці: з точки зору валової доданої вартості на одного працівника, продуктивність українця є в 5,5 раза нижчою, ніж продуктивність мешканця Центральної Європи.

Низька продуктивність праці частково пов'язана з недостатніми інвестиціями (частка інвестицій в основний капітал у ВВП України є нижчою, ніж у країнах Центральної Європи: 18% в Україні порівняно з 22% у європейських країнах); крім того, Україна програє частині проаналізованих країн в ефективності досліджень та розробок (R&D). У підсумку недовикористання трудових ресурсів, низькі капітальні інвестиції та відносно менша ефективність R&D не дозволяють Україні досягти темпів зростання країн Центральної Європи.

**4.2 Зовнішній сектор української економіки характеризується структурними проблемами: позитивне сальдо платіжного балансу досягається в основному за рахунок фінансового рахунку, в той час як у поточному рахунку спостерігається хронічний дефіцит, пов'язаний передусім з від'ємним сальдо у торгівлі товарами.**

Якщо до 2005 року баланс товарів та послуг був профіцитним, то з 2006 практично щорічно спостерігається дефіцит, що багато в чому пов'язується зі зміною структури торгівлі товарами. За останні ~20 років впала частка експорту статей продуктів з відносно високою доданою вартістю. Натомість зростала частка сільськогосподарської та харчової продукції (з 12% у 2001 році до 42% у 2019), а також мінеральної продукції (з 11 до 12%, з піковими значеннями 15% в окремі роки). У імпорті натомість спостерігалась протилежна тенденція: зросла частка імпорту продукції з високою доданою вартістю: машинобудування (з 20% до 34%) та хімічної промисловості (з 7% до 13%). У підсумку це вилилось у хронічний дефіцит торговельного балансу, що частково балансувався переказами заробітчан: для України характерне доволі високе відношення приватних переказів до ВВП – більше 12% за останні роки.

Що стосується фінансового рахунку, то тут ключову роль для економіки відіграють прямі іноземні інвестиції, в залученні яких Україна програє європейським сусідам (~59 доларів США на одну особу в Україні проти ~477 доларів у країнах Центральної Європи). Крім того, велика частина інвестицій спрямовується не в реальний сектор, а в такі сектори, як фінансова та страхова діяльність чи роздрібна та оптова торгівля. Разом з тим за останні роки покращилась ситуація із золотовалютними резервами: перехід до плаваючого валютного курсу, хоч і мав наслідком значну девальвацію гривні, але сприяв оздоровленню валютної системи та дозволив НБУ поступово збільшувати обсяги золотовалютних резервів (з 2014 до 2019 року валютний курс гривні до долара США впав на 18,8 грн/дол., при цьому Україна наростила золотовалютні резерви на 287%).

### **4.3 У державному секторі економіки, з одного боку, в останні роки спостерігався відносно прийнятний рівень дефіциту та зниження боргового навантаження на ВВП з 2016 року; з іншого боку, дуже незначна частина державних видатків спрямовується на інвестиційні цілі.**

Після кризи 2014 року Україні загалом вдавалося утримувати дефіцит бюджету нижче 3%, що відповідає Маастрихтському критерію. Разом з тим унаслідок коронавірусної кризи в оновленому бюджеті 2020 року дефіцит бюджету становить 7,5%, що значно більше, ніж у попередні періоди шоків. Крім того, з точки зору структури витрат, відносно незначна частка державних коштів використовувалась на інвестиційні цілі (5–15%). Натомість доволі значну частину державних витрат становили соціальні видатки, такі як витрати на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист.

При цьому утримання бюджету в 2016–2019 роках на прийнятному рівні дозволило країні покращити управління державним боргом: з 2016 року боргове навантаження (частка боргу у ВВП) має тенденцію до скорочення та досягло позначки 50% у 2019 році, що відповідає Маастрихтському критерію та є навіть нижчим, ніж у деяких країнах Центральної Європи (таких як Хорватія, Угорщина, Словенія). Утримання високого дефіциту державного бюджету протягом тривалого періоду може призвести до надмірного зростання боргового навантаження, що не дозволить Україні залучати дешеве довгострокове фінансування. Саме тому важливим є дотримання фіскальної дисципліни, що забезпечить макроекономічну стабільність та відновлення довіри до країни і, як наслідок, створить необхідні умови для довгострокового зростання економіки.





# 5

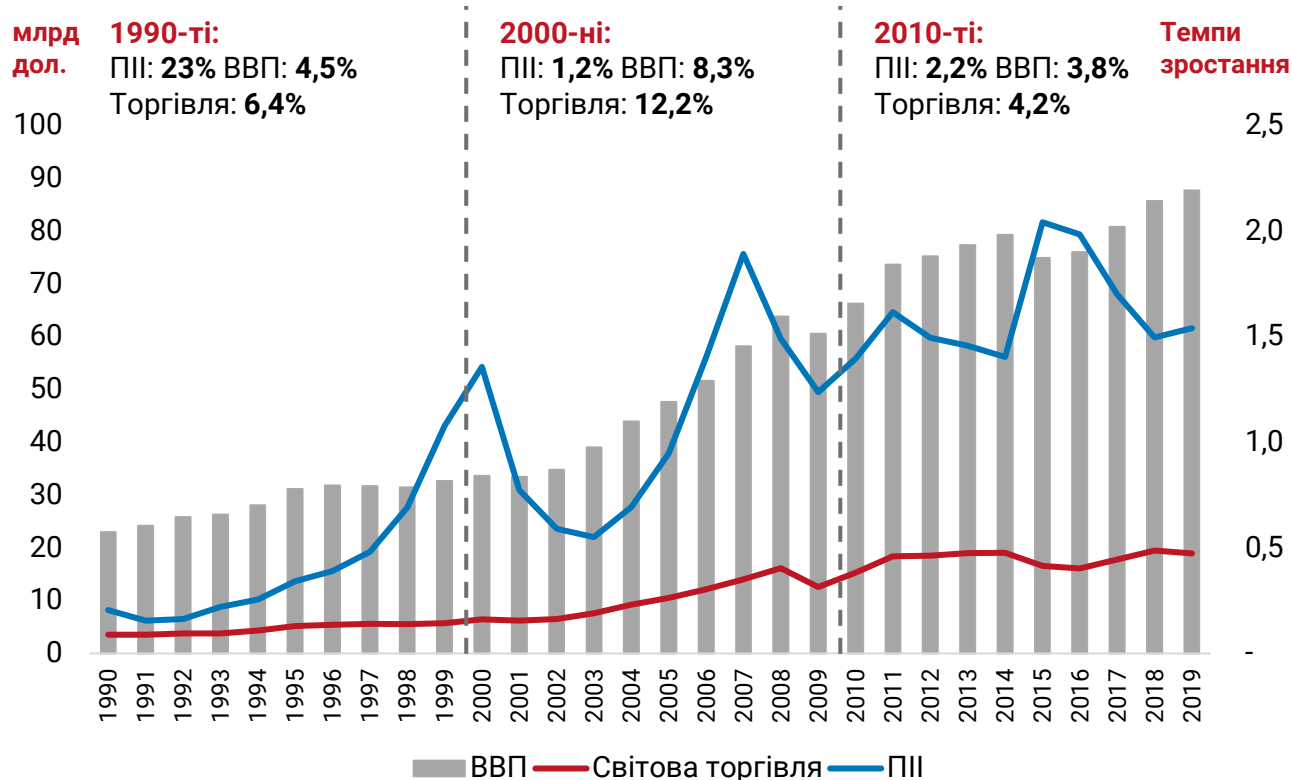
## ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК  
УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ МАЄ  
ВРАХОВУВАТИ **ГЛОБАЛЬНІ  
ТРЕНДИ**, ЩО СТВОРЮЮТЬ  
МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ  
ПОТЕНЦІАЛУ

## 5.1 АНАЛІЗ 2010–2020 РОКІВ

Перед тим, як перейти до аналізу мегатрендів та перспектив поточного десятиліття, необхідно проаналізувати економічний стан минулого десятиріччя та розглянути 2020 рік з точки зору впливу коронавірусу на глобальний економічний стан і діяльність міжнародних компаній. Розпочавши з аналізу минулого століття, можна побачити, що зростання світової економіки та торгівлі уповільнилося у 2010–2020 роках після бурхливого зростання у 1990-ті та 2010-ті, а обсяги прямих іноземних інвестицій (далі – ПІІ) хоча і зростали під час останнього десятиріччя, проте темпи були дуже далекі від пікових показників 1990-тих, коли зростання ПІІ становило 23% за 10 років (рис. 5.1).

Рисунок 5.1 – Динаміка зростання ПІІ, ВВП та світової торгівлі у період 1990–2019 рр., млрд дол. США



Джерело: UNCTAD Data Center

Уповільнення зростання світової економіки та торгівлі було спричинено зменшенням ПІІ через низку зазначених нижче факторів.

### 5.1.1 Політичні фактори

Дії політиків та їх рішення активно впливали на настрої і рішення інвесторів. Протекціонізм, торговельні війни та геополітична боротьба у минулому десятиріччі напряму вплинули на розвиток світової економіки. Загалом рішення урядів стосовно міжнародної торгівлі можна розділити на (1) лібералізуючі, які спрощують торгівлю між країнами, та (2) дискримінаційні, які заважають торговельним відносинам. На рисунку 5.2 можна побачити, що з 2012 року дискримінаційні рішення вирізняються значним зростанням і до середини 2020 року кількість таких рішень була майже втричі більше, ніж лібералізауючих. Антидемпінгові заходи та імпорتنі тарифи були двома найбільш широко використовуваними дискримінуючими інструментами. Також варто зазначити, що уряди країн збільшили кількість непрямих інструментів впливу, таких як державні позики компаніям-експортерам. Яскравий приклад торговельних війн – боротьба між США та Китаєм.

Рисунок 5.2 – Сукупна кількість прийнятих торговельних втручань



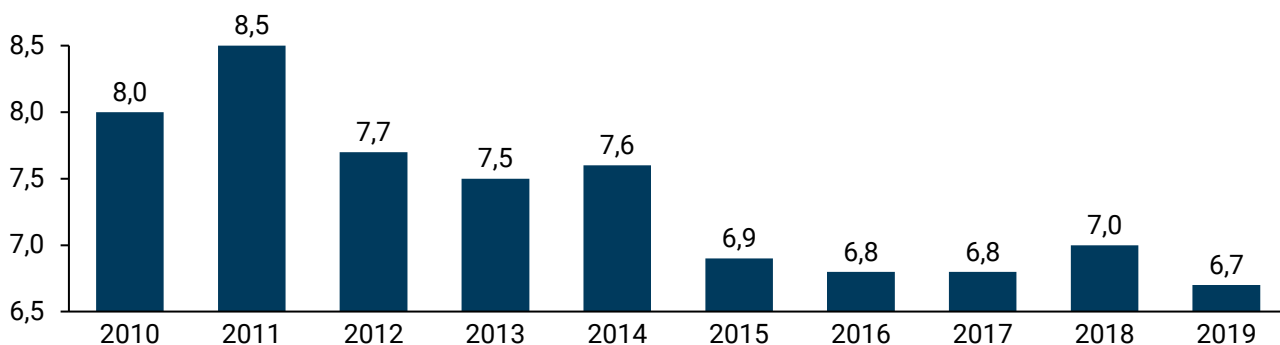
Джерело: Global Trade Alert

Зростання популізму у світі – це новий тренд, який розпочався у минулому десятиріччі та продовжує впливати на рішення інвесторів і їх впевненість у майбутньому. З 1990 до 2018 року кількість популістів при владі в усьому світі збільшилася в п'ять разів – з 4 до 20, включаючи країни не тільки Латинської Америки, Східної та Центральної Європи, де популізм традиційно поширений, але і в Азії та Західній Європі. Найбільш розповсюджений тип популізму – протиставлення «правильних» людей політичним елітам країни, на другому місці – культурний популізм, що базується на негативному ставленні до іммігрантів, релігійних меншин та ін. [50]. За даними Timbro Authoritarian Populism Index, протягом останніх виборів, що відбулися в країнах Європи, 26,8% виборців у всьому регіоні віддали свій голос за авторитарну популістську партію [51]. Протекціоністські дії держав у минулому десятилітті свідчать про зростання додаткових, непотрібних бар'єрів для розвитку економік, залучення інвестицій і розвитку торгівлі між країнами. А зростання популізму залишає менше оптимізму для інвесторів.

### 5.1.2 Економічні фактори

Одними з основних критеріїв щодо вибору країн для інвестування у період з 1990 до 2010 року були вартість робочої сили та податкові пільги [52]. Наразі ситуація змінилася, бо зазначені вище конкурентні переваги країн вже не відіграють значної економічної ролі, яку відігравали раніше. Як результат, спостерігається зменшення рентабельності ПІІ з 8% у 2010 році до 6,7% у 2019 році.

Рисунок 5.3 – Рентабельність прямих іноземних інвестицій, %

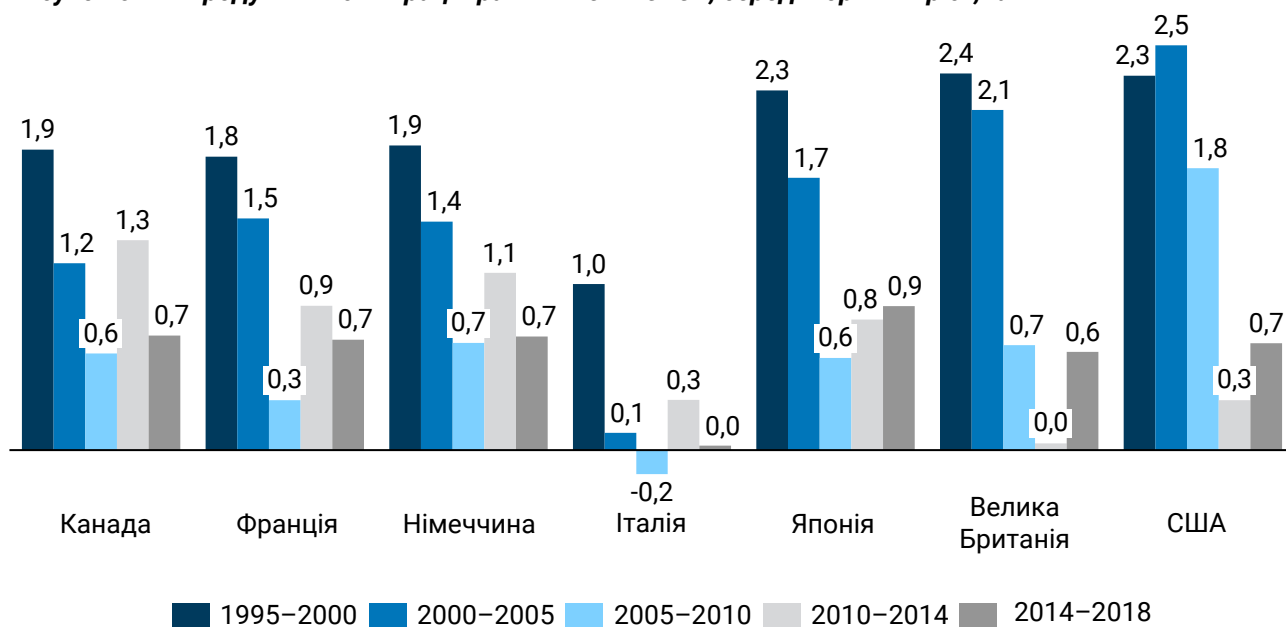


Джерело: UNCTAD



Причиною зниження доходів інвесторів також може бути пов'язане з продуктивністю праці. На прикладі країн – членів ОЕСР можна побачити, що зростання продуктивності праці членів ОЕСР залишається слабким і значно нижче тих показників, що були до світової фінансової кризи 2008–2009 років. Починаючи з 2010 року, щорічне зростання продуктивності праці сповільнилося до 0,7% у період з 2014 до 2018 року.

**Рисунок 5.4 – Продуктивність праці країн – членів ОЕСР, середньорічний ріст, %**



Джерело: ОЕСД

### 5.1.3 Технологічні фактори

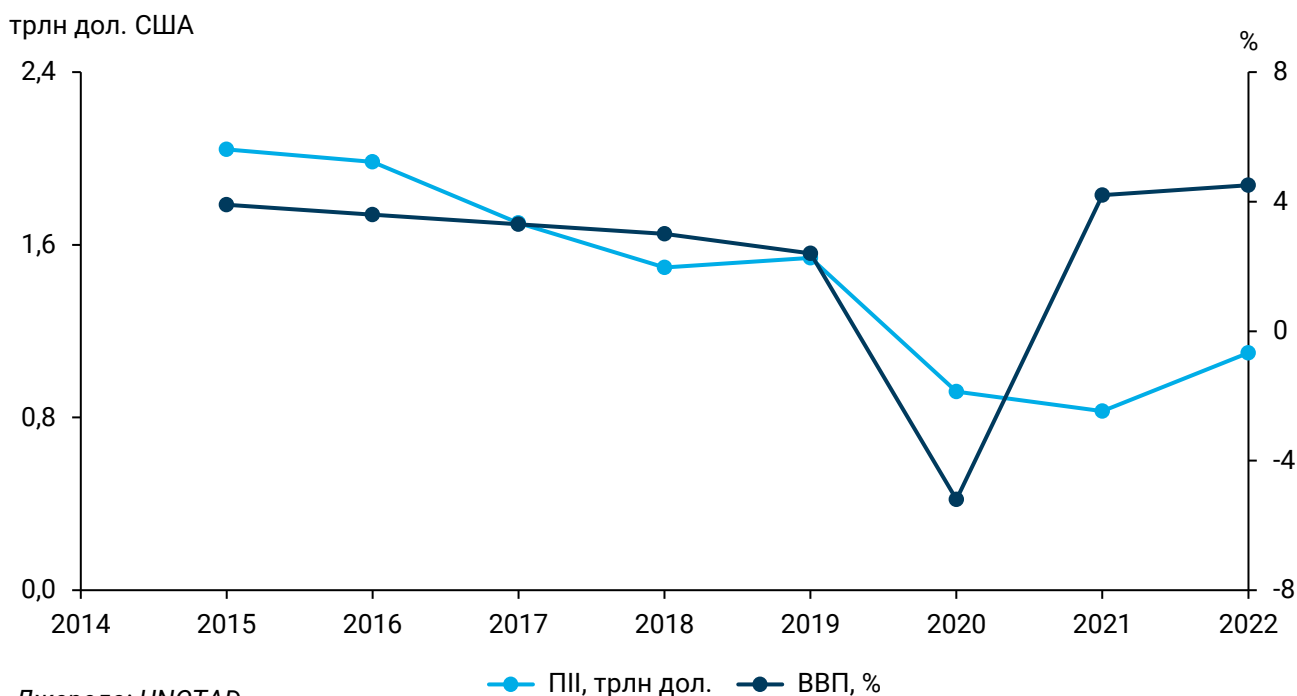
Вплив технологій на інвестиції різниться за інтенсивністю та масштабом дії. По-перше, операції транснаціональних корпорацій стали більше нематеріальними та менш залежними від інвестицій у фізичні активи. По-друге, використовуючи такі інструменти, як франшиза, ліцензія, лізинг, договір про надання послуг з управління міжнародними компаніями, можна легше і дешевше виходити на нові ринки, не використовуючи ПІІ. Більше того, рівень контролю залишається таким самим, як і при ПІІ. По-третє, міжнародні технологічні компанії набувають все більшого значення. Таким компаніям набагато легше виходити на нові ринки за рахунок цифрових каналів зв'язку та відсутності потреби у фізичній присутності [52].

**У цілому минуле десятиріччя завершилося падінням темпів зростання світової економіки та політичною турбулентністю.** Інвестори вирішили почекати з реалізацією інвестиційних проєктів через політичні та економічні ризики. Це означає, що необхідно розпочати пошук нових стимулів зростання економіки. Україна не входить до списку найбільших реципієнтів ПІІ через високий рівень корупції, слабку судову систему, високу частку тіньової економіки. З огляду на глобальне скорочення інвестицій і, як наслідок, приділення особливої уваги рентабельності інвестиційних проєктів та інвестиційного клімату країн, Україні необхідно здійснити кроки у напрямку покращення своєї інвестиційної привабливості та визначення конкурентних переваг, аби виділитися серед конкурентів за капітал.

## 5.2 АНАЛІЗ 2020 РОКУ. ПОЧАТОК НОВОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ

Розпочалося нове десятиріччя, в якому світ вже встигнув стати свідком глобальної пандемії, яка спричинила світову економічну кризу, що у свою чергу спровокувала політичну нестабільність та соціальні хвилювання у різних куточках планети. Пандемія та заходи щодо стримування розповсюдження хвороби спричинили істотне зниження глобальної економічної активності. Міжнародний валютний фонд у червні 2020 року оновив прогноз світового ВВП з 3% зростання до -4,9% скорочення [53], а ЮНКТАД очікує падіння у -5,2%. Такі події одразу вплинули на поведінку інвесторів. Очікується, що обсяг ПІІ у 2020 році вперше за довгий час становитиме менше 1 трлн доларів. За прогнозами ЮНКТАД, обсяги ПІІ у 2021 році становитимуть всього 40% від обсягу пікового 2015 року. Насамперед постраждають країни, що розвиваються, обсяг ПІІ в яких стабільно зростає, починаючи з 2010 року. Негативні показники протягом наступних років та повільне відновлення активності інвесторів здатне завдати більшої шкоди, ніж глобальна фінансова криза 2007–2008 років.

**Рисунок 5.5 – Прогноз зростання ПІІ та ВВП, %**



Джерело: UNCTAD

Таким чином, низка подій у 2020 році напряму вплине на світове економічне середовище як у короткостроковому, так і у довгостроковому періодах. Найголовнішими подіями є такі:

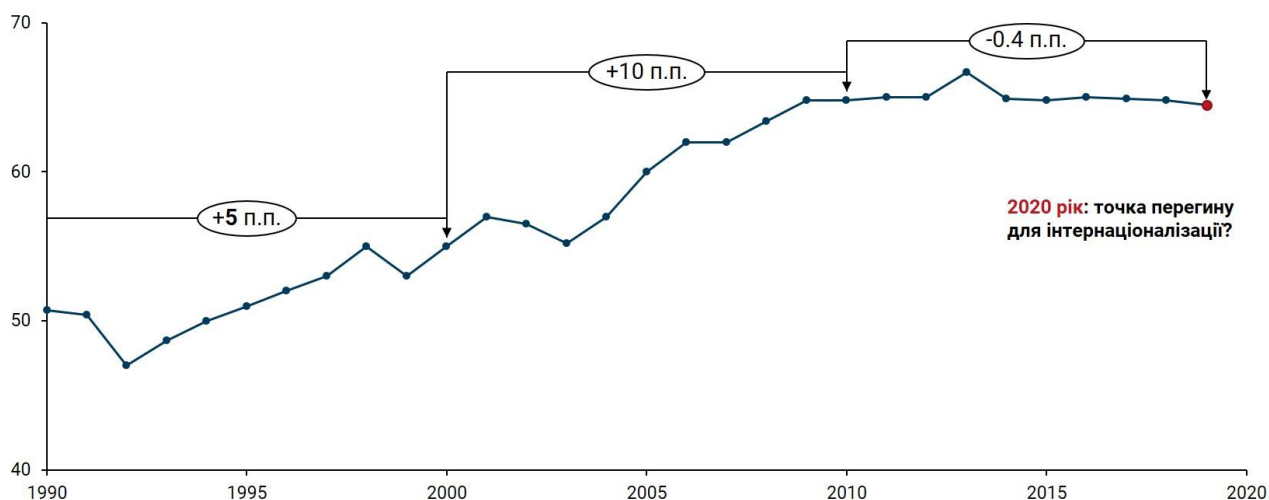
1. Падіння інвестицій свідчить про те, що в наступні роки конкуренція за капітал у країнах, що розвиваються, стрімко зростатиме, оскільки пропозиція суттєво зменшиться.
2. Коронавірус значно вплинув на цикли виробництва багатьох компаній, тому підприємства вирішили переглянути свої ланцюги поставок, щоб бути менш залежними від постачальників.
3. Коронавірус став каталізатором структурних змін, які відбулись одночасно в політичному, економічному, соціальному і технологічному вимірах.

У 2020 році світ стоїть перед новою промисловою революцією, очікується зростання економічного націоналізму та прихильність до векторів, спрямованих на цілі сталого розвитку. Відбувається переосмислення міжнародного виробництва, ступенів фрагментації та довжини ланцюгів створення доданої вартості, змінюються географічний перерозподіл ресурсів.



Політичні настрої змінюються від ліберальної торговельної та інвестиційної діяльності в напрямку протекціонізму та більшого інтервенціонізму. Ключовим фактором, який слід врахувати, є те, що міжнародні зобов'язання щодо втручання у національну економіку та обмеження транскордонної торгівлі дотепер виступали обмежувачем для дій урядів країн. Оскільки це обмеження послаблюється, цілком імовірно, що вплив на міжнародні виробничі конфігурації буде більш фундаментальним. Наприклад, індекс транснаціоналізації показує, що середня відносна частка іноземних активів, продажів та найманих працівників 100 найбільших компаній за останні 10 років стагнувала на рівні 65%. Це ілюструє ймовірність зміни орієнтації міжнародних виробництв на регіональні ринки.

**Рисунок 5.6 – Індекс транснаціоналізації у 1990–2019 роках**



Джерело: UNCTAD

Почався 2020 рік з пандемії та світової економічної кризи. В свою чергу саме криза, спричинена коронавірусом може прискорити зміни у діяльності міжнародних компаній, які вже почали проявлятися в економічному та технологічному плані. Щодо економічних змін, то наразі компанії швидше переходитимуть на виробництво, яке відповідатиме вимогам сталого розвитку, тому ланцюги створення доданої вартості також будуть змінені. Цілі щодо зменшення викидів вуглецю, оголошені численними урядами, та плани реалізації цих цілей обіцяють кардинально змінити розрахунки витрат транснаціональних корпорацій, що пов'язані з рівнем технологій, які використовуються у виробництві. Щодо технологічних змін, то очікується прискорена цифровізація ланцюгів створення доданої вартості компаній, які почали активну операційну діяльність ще до появи нових технологій.

## 5.3 ТРЕНДИ 2020–2030

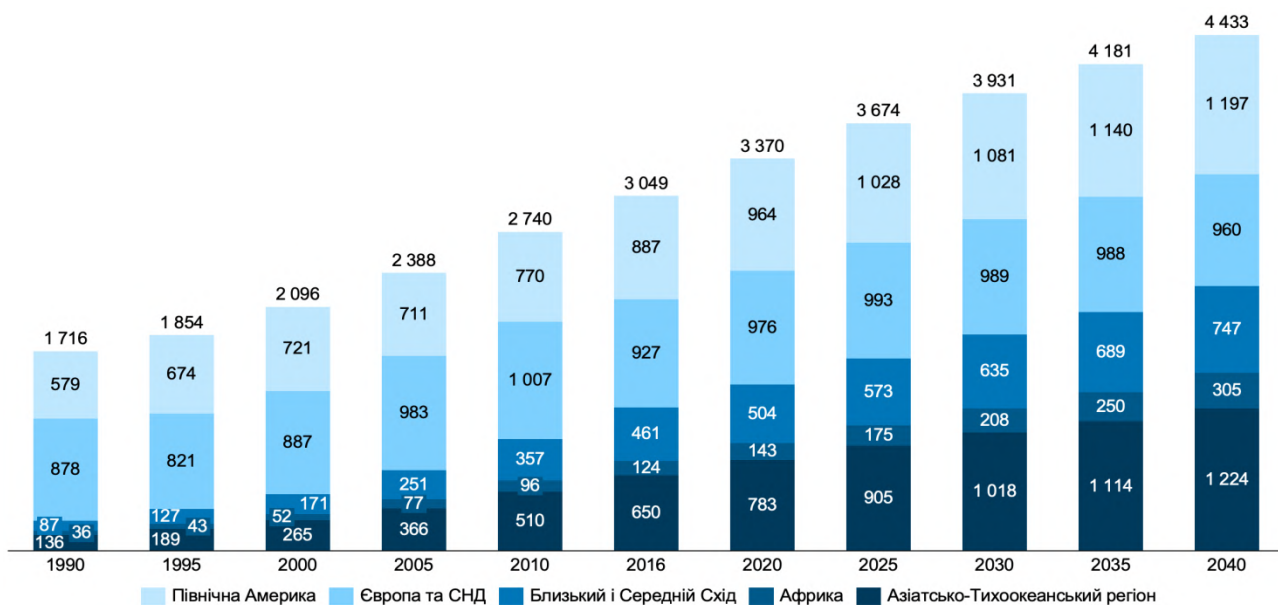
Мегатренди визначають подальший напрямок розвитку світу в цілому та проявляються у розвитку кожної країни. Колишня діяльність людства та попередні тренди у світі призвели до того, що найважливішим трендом наступного десятиліття стала **зміна клімату**. Відповідно до прогнозу до 2030 року очікується, що температура на планеті підніметься в середньому на 1,5 градуса порівняно з доіндустріальним періодом [54]. Зміни клімату можуть призвести до катаклізмів та непередбачених погодних явищ, наслідки яких є руйнівними. За статистикою у 2017 році погодно-кліматичні лиха завдали збитків на 290 млрд євро [55]. Важливо зазначити, що наступні 10 років є критичними для планети та сформуєть кліматичний прогноз на решту століття. Аби уникнути критичних наслідків, має бути визначено, що поточні глобальні викиди є максимальними, і протягом наступних років спрямувати зусилля, аби їх зменшувати – щорічно на 2,7% до 2030 року.



Орієнтовно це передбачає додаткові 460 млрд дол. США на рік [56]. Прикладом реакції на боротьбу зі зміною клімату та забрудненням навколишнього середовища є Європейський зелений курс (Green Deal), який має на меті досягнення нульового сукупного викиду парникових газів за рахунок переходу від використання викопних до поновлюваних джерел енергії в країнах – членах ЄС до 2050 року.

Наступним, не менш важливим трендом, є структурна зміна сектору **енергетики**. Попит на енергію продовжує зростати, і більша частина цього попиту все ще задовольняється викопним паливом. Світовий попит на енергію в 2018 році зріс на 2,3%, що є найшвидшим зростанням за останні десять років. Сукупний попит Китаю, США та Індії становить майже 70% від зростання. Набуватимуть розвитку технології зберігання та передачі енергії, а також дешевої відновлювальної енергетики. Очікується, що попит на енергію зросте ще більше – більш ніж на 25% до 2040 р., обумовлений зростанням населення, збільшенням доходів та урбанізацією в країнах, що розвиваються. Очікується, що приблизно 1,7 мільярда людей переселяться в міські райони протягом наступних двох десятиліть. На рисунку 5.7 можливо побачити, що структура попиту залишиться, тобто найбільше споживатимуть природний газ Азія та Європа, зростання попиту в Північній Америці є більш помірним [55].

**Рисунок 5.7– Прогноз споживання природного газу**



Джерело: BP Energy Outlook [58]

Зростання **кількості населення** та, відповідно, продовольства є трендом, який в основному визначатиме попит на їжу та медицину. Очікується, що у 2030 році населення Землі становитиме приблизно 8,5 млрд людей, що означає зростання на 13% у порівнянні з 2017 роком [59]. Через збільшення населення та ризики, пов'язані з цим процесом, поширюється ідея про колонізацію нових планет, тому країни та приватні компанії активніше інвестуватимуть у розвиток технологій дослідження і підкорення космосу. Важливо зазначити, що Африка та Азія будуть регіонами, які продукуватимуть зростання кількості населення, а Європа – регіоном, де населення скоротиться. Очікується зменшення кількісного складу сім'ї. До 2050 року майже не залишиться країн із середньою кількістю дітей більше 3 (2–3 дитини в середньому буде лише у 10% країн). У той самий час **старіння населення** Землі залишається нарізним питанням. Очікується, що в Європі частка людей, яким за 65 років, становитиме 25,5%, такий же розподіл існуватиме у Китаї, Росії та Північній Америці [44]. Саме такий розподіл стимулюватиме попит на медицину, продукти харчування та продукти енергетики.



Для задоволення попиту на їжу, який зросте більше ніж удвічі до 2050 року, знадобиться збільшення землі на мільярд гектарів (орієнтовно відповідає площі Канади) або збільшення врожаю на існуючих землях за рахунок використання добрив та пестицидів, що сприяє втраті біорізноманіття (Україна має можливість займати провідні позиції як держава – виробник сільськогосподарської продукції). За результатами колишньої діяльності сільськогосподарська та промислова експансія призвела до втрати понад 85% загальносвітових водно-болотних угідь, що змінило 75% поверхні світової суші та вплинуло на 66% площі океану. Оскільки сільське господарство, тваринництво та вирубка лісів виробляють близько чверті викидів, критично постає питання щодо ефективнішого використання землі. Зміна клімату прямолінійно впливає на сільськогосподарські культури, а саме: зменшує врожайність через надзвичайну спеку, посухи, рясні опади, повені та потрапляння солоної води через підняття рівня моря. У той самий час сільське господарство для забезпечення населення Землі їжею має збільшити виробництво калорій на 56% до 2050 року [60].

Серед **політичних трендів** відбуватиметься переосмислення ЄС та інших інтеграційних угруповань, що може зумовити появу нових об'єднань. Держава перетвориться на суцільний сервісний механізм для громадян, оскільки розвиватиметься електронний уряд, електронне громадянство та електронна демократія. Не менш важливим очікуваним трендом є регіоналізація. Нові силові центри та окремі держави матимуть більший вплив та претендуватимуть на роль регіональних або субрегіональних лідерів. Менші за площею держави матимуть змогу протистояти більшим як і за площею, так і за впливом. Ризик глобальної війни залишається високим. Через демографічні чинники геополітична напруга посилюватиметься. Оскільки чисельність населення зростатиме, незважаючи на збільшення запасів їжі, нерівномірний розподіл ресурсів у світі викликати нові конфлікти та створить загрозу третьої світової війни [63].

Питання **приватності** стане критичним, а вплив держави більшим. Оскільки Інтернет та Великі Дані (Big Data) створюють можливість до збирання та аналізу великої маси інформації про людину, то інструментів впливу стає набагато більше. Відбуватиметься експоненційне зростання швидкості обробки даних, зокрема, за рахунок квантових обчислень. Розширюватиметься глобальна система контролю – через Інтернет, а також глобальну супутникову Wi-Fi-мережу, яка відкриє доступ практично до кожного гаджета, реєстру, до відомостей про кожну людину, кожен транспортний засіб, до баз даних будь-якого державного органу [63].

Серед **соціальних трендів** набиратиме популярності здоровий спосіб життя та відбуватиметься формування широкої соціальної групи поза залежністю від віку з цінностями і поведінкою міленіалів – перінали. Поряд з цим відбуватиметься гейміфікація сфер життя, а також з'являтимуться цифрові двійники. Зростатиме трудова міграція та міграція талантів між та всередині країн з одночасним розвитком віддаленої роботи. Все більше і більше людей поєднують подорожі та роботу.

Щодо технологій, то **цифровізація, штучний інтелект, інтернет речей, хмарні технології та роботизація** стануть основними драйверами зростання світової економіки у наступному десятилітті. Частка цифрової економіки у 2030 р. сягатиме 30–35% світового ВВП. Економічне зростання характеризуватиметься автоматизацією процесів, збільшенням продуктивності праці та впровадженням принципово нових бізнес-моделей і технологій, таких як цифрові платформи, цифрові екосистеми та технології «Індустрія 4.0». Очікується, що інтернет речей генеруватиме приблизно від 4 до 11 трлн дол. США до 2025 р., промисловий інтернет речей – 14 трлн дол. до 2030 р. відповідно до прогнозу компанії McKinsey [61]. Аналітики компанії PwC оцінюють внесок штучного інтелекту на 15,7 трлн. дол у 2030 році [62]. Компанії активніше вкладатимуть кошти у виробництво автоматичного персоналізованого транспорту, у т.ч. безпілотної техніки, що необхідно для розвитку Smart-логістики.





З іншого боку, близько 50% робочих місць у світі під загрозою автоматизації, що спричинить збільшення попиту на знання мов програмування та володіння суміжними технічними навичками. Як відповідь на ризик збільшення безробіття держави по всьому світу ініціюють запуск програм з перенавчання робітників новим навичкам (приклад програми Closing the Skills Gap 2020), а компанії планують активно інвестувати у підвищення кваліфікації співробітників. З іншого боку, аби відповідати сучасним потребам ринку праці та залишатися конкурентоспроможними, варто розвивати емоційний інтелект, критичне мислення, технологічну грамотність, креативність.

Активно розвиватиметься **віртуальна та доповнена реальність** (VR та AR). Передусім це матиме прояв в ігровій індустрії, яка вже зростає на 20–30% на рік, а також на медицині, навчанні, тренінгах, бізнес-переговорах. Наприклад, під час проведення наради кожен з учасників зможе перебувати в будь-якій точці світу, але технології (віртуальні окуляри) дозволять «бачити й відчувати себе тут і зараз, за столом переговорів». Люди не будуть прив'язані до місця. Кібербезпека стає одним з основних питань людства. У 10-літній перспективі кількість хакерських атак лише зростатиме, а бізнес і державні організації активно нарощуватимуть витрати на продукти й послуги в галузі кібербезпеки [63]. Набиратиме популярності розвиток кібернетичних держав «кіберократії».

**Біоінженерія** дозволить винайти нові ліки, паливо та продукти харчування. Так, проблему пошуку донора буде вирішено шляхом вирощування штучних органів і тканин, забезпечення інсуліном та іншими препаратами першої необхідності – створення синтетичних ліків з модифікованих бактерій. Важливий сектор майбутнього – генна інженерія бактерій, грибів, водоростей, які розщеплюватимуть старі відходи, у тому числі синтетичні. З'являться нові конструкційні й текстильні матеріали, які розщеплюватимуться. Генно-модифіковані бактерії будуть здатні виробляти їжу і ліки, очищувати воду й повітря, створювати будматеріали. Мікроорганізми зможуть перетворювати відходи на паливо для автомобілів. Проте, як наслідок активного розвитку генної інженерії, можливі також і техногенні катастрофи й поява нових хвороб [57]. Тому можна очікувати впровадження персоналізованої, дистанційної, предиктивної медицини, розвиток medtech і цифрових технологій у сфері охорони здоров'я.

**Медіа** втратять свої початкові функції та перетворюються на інструмент transmitting information. Світ увійшов в епоху, де відрізнити правду від фейку практично неможливо. Будь-яку інформацію, будь-яке відео можна підробити. У майбутньому ця тенденція тільки посилиться. За допомогою нових технологій можна буде переробляти голос, міміку обличчя тощо. Це призведе до кризи основної функції медіа – верифікації інформації. Постає питання про доцільність подальшого існування медіа в нинішньому вигляді. Форми подання й канали передавання інформації весь час змінюватимуться, але головним каналом буде Інтернет з акцентом на персональне таргетоване надання інформації [63].

Щодо **економічних трендів**, то очікується, що найбільше зростання відбуватиметься в країнах, що розвиваються, відповідно вони і продукуватимуть зростання глобальної економіки. У свою чергу, більшу частину населення до 2030 року становитиме середній клас (5,4 млрд людей), більша частка яких житиме в Китаї. У зв'язку з необхідністю жорстких регуляцій очікується збільшення інтервенцій з боку держави та протекціонізму у торгівлі й інвестиціях [64].

У найближчому десятилітті в системі міжнародного виробництва відбудуться фундаментальні зміни. Уповільнення торгівлі та інвестицій за останнє десятиліття було передвісником майбутніх перетворень. Розглянемо тренди, що впливатимуть на міжнародне виробництво та глобальні ланцюги створення доданої вартості. Основними трендами будуть такі: технології, прийняті регуляторні рішення та слідування ідеям **стійкості**.

Під технологіями мається на увазі: (1) трансформація виробничих процесів за допомогою робототехніки, яка нівелює перевагу у вигляді дешевої робочої сили; (2) діджиталізація ланцюгів доданої вартості, яка ставить наукомісткий продукт на перше місце, що є проблемою для країн, що розвиваються, через зменшення інвестицій, необхідних для розвитку такого рівня технологій. Короткі ланцюги створення вартості принесуть більше інвестицій у розподілене виробництво та виробництво кінцевих товарів із ширшим нарощуванням промислового потенціалу та кластеризацією; (3) адитивне виробництво (3D друк), яке може бути широко використано в харчовій, фармацевтичній, текстильній промисловості та у виробництві електронних пристроїв [65].



Очікується, що основними напрямками регуляторних рішень будуть інтервенції у національну політику держав, більше протекціонізму в торгівлі та інвестиціях та сприяння кооперації на рівні регіону. Щодо сталого розвитку, то компанії зобов'язуються дотримуватися нових правил і законів, які будуть прописані в конституціях багатьох країн. Але ці правила відрізнятимуться від країни до країни. Це означає, що компанії витратять більше ресурсів на подолання бар'єрів за рахунок підвищення витрат на транспорт, методи виробництва та інше. З іншого боку, споживачі також очікуватимуть належну якість від продукції, яка відповідатиме цілям сталого розвитку, тому компанії адаптуватимуться під нові ринкові умови.

Зважаючи на вплив проаналізованих чинників, можна виділити такі моделі реорганізації ланцюгів створення доданої вартості та їх основні характерні риси [65]:

1. Повернення виробництва з-за кордону (reshoring). Основні риси цієї моделі – спрощення виробничого процесу та розміщення операцій всередині країни або на територіях держав, що розташовані поруч; менша фрагментація та географічна розпорошеність виробничих процесів, більш капіталомісткі операції, як правило, сприятимуть поверненню контролю з боку транснаціональних компаній за своїми залишковими зарубіжними операціями. Таким чином, ця модель розвертає останні тенденції міжнародного виробництва в зворотний бік: від розширення фрагментації ланцюжка створення доданої вартості до її скорочення, від географічного розширення виробництва до його звуження. Автоматизація виробничих процесів із застосуванням роботизованої техніки відіграє ключову роль у цій моделі. У виробничому секторі ця модель насамперед буде актуальною для галузей з високою інтенсивністю технологій: машинобудування, виробництво електричних пристроїв, автомобільну промисловість.

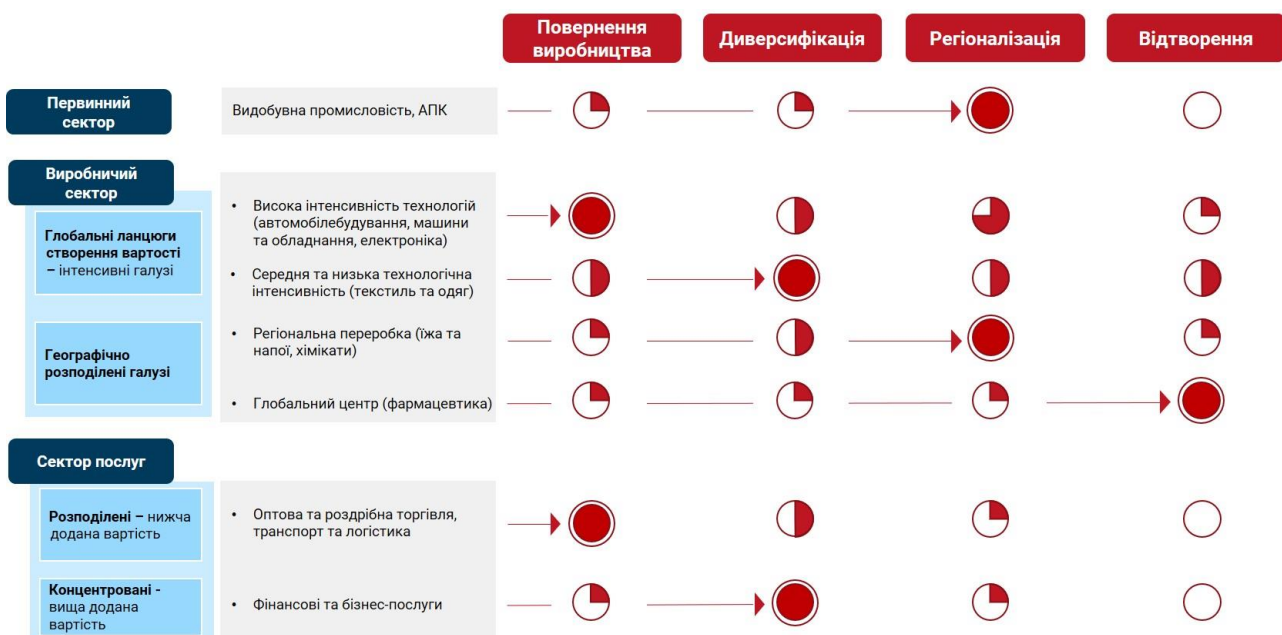
2. Диверсифікація (diversification). Головною альтернативою поверненню виробництва з-за кордону є диверсифікація – модель, яка використовує глобальні ланцюги створення доданої вартості для підвищення стійкості. Оскільки концентрація виробництва та залежність від ланцюгів постачання є основними проблемами, то перевагою для компаній та країн буде значно більша ефективність від диверсифікації на міжнародному рівні, ніж рещоринг. Це означає залучення більшої кількості виробничих локацій та постачальників до ланцюга створення вартості. Оцифрування ланцюга поставок має вирішальне значення для процесу диверсифікації, оскільки автоматизація є технологічним пусковим механізмом для рещорингу. Цифровізація дозволить транснаціональним корпораціям отримати додаткову перевагу від міжнародних виробничих мереж за рахунок зменшення контролю та транзакційних витрат.

3. Регіоналізація (regionalization). У регіональних ланцюгах створення вартості застосовується стандартна модель фрагментованих та вертикально-спеціалізованих ланцюгів на регіональному або місцевому рівнях. Регіоналізація ланцюгів створення вартості може бути результатом або відступу від глобальних ланцюгів, або за рахунок зростання міжнародного виробництва у регіонах. Перехід від глобального до регіонального зближує географічно етапи створення вартості. Водночас географічний розподіл елементів доданої вартості, як правило, збільшується. Важливим є те, що цифровізація відіграє важливу роль у сприянні координації регіональних ланцюгів створення вартості. У випадку з централізовано-координованими регіональними ланцюгами, тиражування цілих ланцюгів на регіональному рівні передбачає значне збільшення складності з необхідністю як вертикальної, так і горизонтальної координації міжнародного виробництва. Цифровий розвиток, що включає не лише цифрові технології, але й цифрову інфраструктуру, особливо в країнах, що розвиваються, буде ключовим фактором, що сприятиме розвитку регіональних ланцюгів створення вартості. Поки політичний імпульс для переходу до регіоналізму визріває та є досить довготривалим, реалізація цієї моделі не буде негайною.



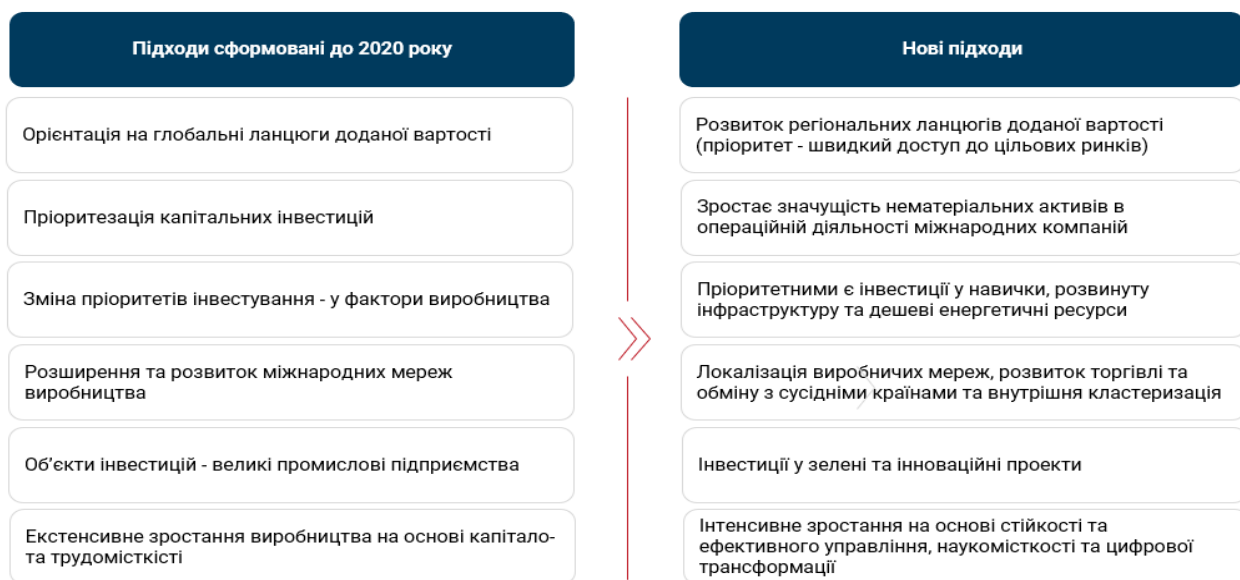
4. Відтворення ланцюга створення доданої вартості (replication). Відтворення характеризується розподіленим виробництвом, близьким до точки споживання, і підтримується новими технологіями виробництва – адитивним виробництвом. Моделі виробництва, що сприяють відтворенню, варіюються від мереж, централізовано координованими міжнародними корпораціями до автоматизації виробництва знизу вгору, завдяки якій кожна фірма або навіть домогосподарство самостійно виробляє те, що потрібно. Детальний перехід можна побачити на рисунку 5.8.

**Рисунок 5.8 – Моделі розвитку міжнародних виробництв**



Джерело: UNCTAD

**Рисунок 5.9 – Зміни підходів до інвестування**



Джерело: UNCTAD



## 5.4 ВПЛИВ ТРЕНДІВ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Україна зазнає суттєвого впливу мегатрендів наступного десятиліття як інтегрований суб'єкт глобальної економіки, наприклад:

→ Торговельні війни, пандемія, зростання собівартості виробництва в Китаї задають тренд мультицентральної ланцюгів доданої вартості та вірогідне їх повернення до розвинених країн, у тому числі Європи. Це дозволить Україні диверсифікувати торгівлю та включитися в більшу кількість ланцюгів доданої вартості, займати нові ніші на глобальному ринку. Водночас протекціоністські заходи, що впроваджують країни, спонукають Україну ставати більш незалежною (менш імпортозалежною), підтримувати та просувати локальне виробництво, а також диверсифікувати імпорт.

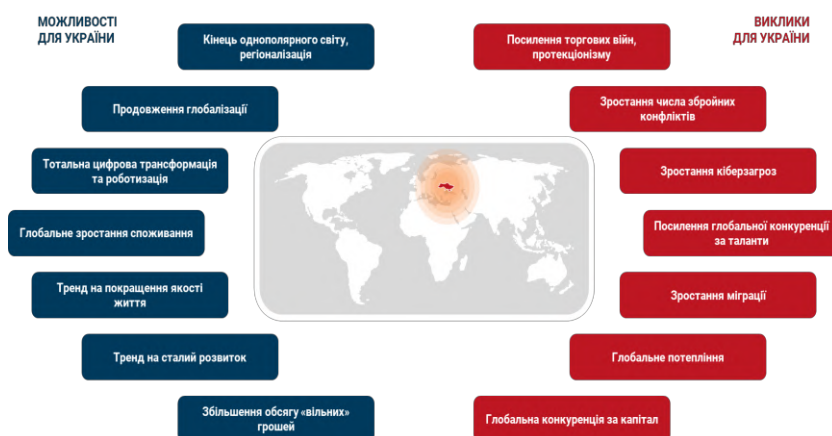
→ Аграрний потенціал України дозволяє їй значно посилити свою присутність на світовому ринку та забезпечувати потреби у продовольстві, які зростатимуть разом зі збільшенням кількості населення. Протягом останніх 5 років сектор зростав, частка у ВДВ країни становила 13%, сектор займав 2 місце у товарній структурі експорту, Проте поки частка рослинної продукції значно переважає м'ясо-молочне виробництво, яке може стати наступною точкою зростання.

→ Високотехнологічне виробництво стабільно зростало протягом 10 років у всьому світі. Технології Індустрії 4.0 вже приносять економічну та суспільну користь для значної частини населення світу і їх вага тільки зростатиме. Частка високотехнологічних галузей у ВДВ України становить 30,4%, що значно менше, ніж у країнах-сусідах (Чехія – 59%). Проте в Україні є конкурентоспроможний сектор інформаційних технологій (90% програмістів України працює на експорт, а 70% – в аутсорсингу, при цьому лише 5% працюють для промислових застосувань), який може стати базою для випуску та експорту високотехнологічної промислової продукції.

→ Запровадження Європейського зеленого курсу (далі – ЄЗК) або Green Deal у ЄС означає необхідність інтегрувати в Україні кліматичні зміни у план соціально-економічного розвитку. Першочерговим завданням є врахування засад Паризької угоди. В той самий час ЄЗК створює додаткові можливості розвитку насамперед для таких секторів, як енергетика, фінанси, сільське господарство та промисловість. Новий попит на «екологічні» товари та послуги створює нові ніші для українських виробників. Так, у сільському господарстві такою нішею є органічне виробництво, у сфері енергетики – розвиток водневої енергетики, у сфері фінансів – інтеграція в європейський ринок публічних закупівель. Необхідність відповідати суворішим вимогам є можливістю як і покращити імідж країни – надійного постачальника, так і розширити вплив на зовнішні ринки [XXX].

Підсумовуючи аналіз глобальних трендів майбутнього, можна зазначити, що кожен з них матиме особливий вплив на Україну. Якщо частина означає явні можливості, які можуть забезпечити економічне зростання в майбутньому, то інші є реальними викликами, які потрібно врахувати.

**Рисунок 5.10 – Глобальні можливості та виклики для України**



Джерело: аналіз Центру економічного відновлення

# РЕЗЮМЕ БЛОКУ

**5.1 Темпи зростання світової економіки та торгівлі в минулому десятилітті уповільнилися порівняно з 1990-ми та 2000-ми роками через зменшення прямих іноземних інвестицій.** Причинами стала низка факторів: політичні (протекціонізм, зростання популізму), економічні (дешева робоча сила та податкові преференції в країнах, що розвиваються, перестали надавати значну конкурентну перевагу та мали менший вплив у порівнянні з 1990-ми) та технологічні (зменшення ролі прямих іноземних інвестицій для міжнародних компаній під час прийняття рішення щодо виходу на нові ринки через розвиток технологій та відсутність потреби в інвестуванні у фізичні активи).

**5.2 2020 рік характеризується значною мірою загальносвітовим розповсюдженням Covid-19 та економічною кризою, яка виникла через прийняті заходи щодо уповільнення розповсюдження вірусу.** Карантинні заходи заблокували реалізацію існуючих інвестиційних проєктів. Очікування щодо довготривалої та глибокої рецесії призвели до зниження інвестиційної активності. Міжнародні компанії та фінансові інститути переоцінюють актуальність майбутніх інвестицій. У той самий час політичні заходи, вжиті урядами під час кризи, тільки обмежують інвестиційну діяльність. Проте цей період також може стати початком трансформацій для багатьох підприємств у світі. Починаючи з 2022 року, інвестиційні потоки повільно відновлюватимуться на чолі з трансформацією ланцюгів доданої вартості, які стануть стійкішими до нових неочікуваних шоків. Серед основних моделей, які використовуватимуть міжнародні компанії для адаптації виробництва через нові виклики: повернення виробництва з-за кордону, диверсифікація виробництва, регіоналізація, відтворення ланцюга створення доданої вартості.

**5.3 Основні мегатренди, які формуватимуть нове десятиліття, відображають синергію накопиченого досвіду в минулому, в той самий час характеризуються значним ступенем інноваційності.** Наріжним питанням залишається глобальне потепління, відповідні заходи та рішення, прийняті урядами, будуть спрямовані як на зменшення впливу цього тренду, так і на адаптацію до нових умов, які виникли внаслідок кліматичних змін. Другим наріжним питанням є використання технологій у повсякденному житті та їх стрімкий розвиток. Саме технології є рушійною силою майбутнього розвитку. Зважаючи на очікуване значне зростання населення на Землі, переважно в регіонах Африки та Азії, виявлено два напрямки розвитку сільського господарства: збільшення площі посівних земель (наприклад, за рахунок створення вертикальних ферм) або збільшення їх родючості. Оскільки це зростання має відповідати моделі стійкого зростання, очікуються нові рішення від учасників сектору. Планується зміщення акцентів та ступенів впливу держав на міжнародній економічно-політичній арені. Одним з можливих наслідків є підвищення впливу територіально менших держав і навпаки.

**5.4. Глобальні тренди нового десятиліття істотно вплинуть на міжнародне виробництво, на принципи територіального розміщення та на довжину ланцюжків створення доданої вартості.** Основними факторами впливу на розвиток міжнародного виробництва є: технології (автоматизація за допомогою робототехніки, цифровізація ланцюгів постачання, адитивне виробництво), регуляторна політика (збільшена кількість державних інтервенцій та протекціоністських заходів щодо торгівлі та інвестицій, кооперація на регіональному рівні) та стале виробництво (адаптація процесів виробництва і готової продукції до цілей сталого розвитку).



# 6

## КОНКУРЕНТО- СПРОМОЖНІСТЬ УКРАЇНИ ПОРІВНЯНО З КРАЇНАМИ РЕГІОНУ

УКРАЇНА МОЖЕ РЕАЛІЗУВАТИ  
СВІЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗА РАХУНОК  
**СИСТЕМНИХ ЗМІН** З  
ПОКРАЩЕННЯ БІЗНЕС-КЛІМАТУ,  
ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ  
ПРИВАБЛИВОСТІ, РОЗВИТКУ  
ТОРГІВЛІ ТА ЛЮДСЬКОГО  
РОЗВИТКУ



## 6.1 БІЗНЕС-КЛІМАТ ТА РЕГУЛЯТОРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Перед тим як починати конкурувати за інвестиції з іншими країнами світу та сприяти економічному зростанню, потрібно покращити бізнес-клімат та відновити довіру до влади як інституту, який відповідальний за економічний розвиток країни.

За останні 29 років політика Уряду настільки часто змінювалась, інколи навіть без зміни самого Уряду, що не можна було говорити про стабільність і цілеспрямований розвиток. Варто пам'ятати, що досягнення економічного зростання починається зі знаходження політичного консенсусу, декларування стабільного довгострокового курсу на розвиток і прийняття відповідної стратегії.

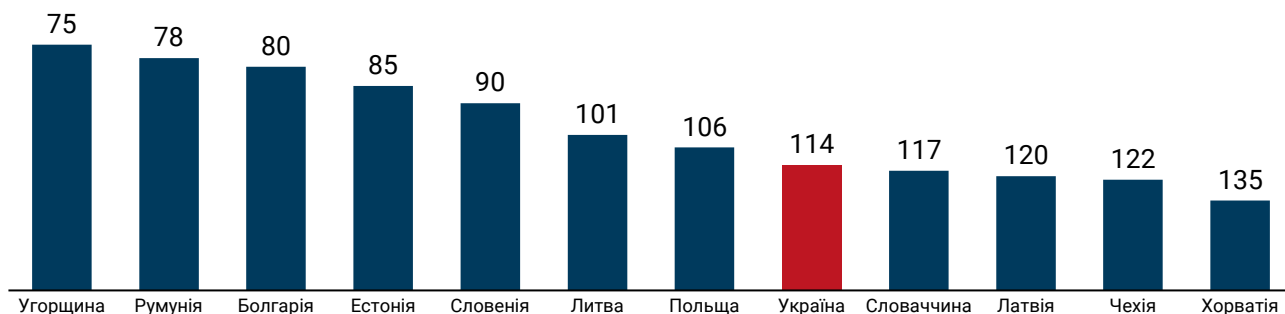
Порівняно з іншими країнами регіону Україна відстає як через нестабільність урядової політики (126 місце зі 141 у складовій Індексу глобальної конкурентоспроможності), так і через відсутність чіткого довгострокового бачення розвитку держави (114 місце). Хоч Україна і показує поступове зростання за кожним із показників (у 2019 році Україна посіла 115 та 104 місця, відповідно), однак наразі рівень країни все ще нижче середнього у регіоні і може бути суттєво покращений.

**Рисунок 6.1 – Україна в Індексі глобальної конкурентоспроможності / Pillar 1: Інституції / Н: Орієнтація Уряду на майбутнє / Адаптивність Уряду (місце зі 141 країни)**

### СТАБІЛЬНІСТЬ УРЯДОВОЇ ПОЛІТИКИ



### ДОВГОСТРОКОВЕ БАЧЕННЯ УРЯДУ



Джерело: World Economic Forum [66]

Від того, наскільки Уряд має чітке бачення розвитку економіки в майбутньому, від нього залежить, у тому числі, макроекономічна стабільність держави. Вона загалом характеризується стабільним рівнем економічного зростання, зайнятості населення, рівнем цін, курсом національної валюти та активним сальдо платіжного балансу, низьким державним боргом відносно ВВП.

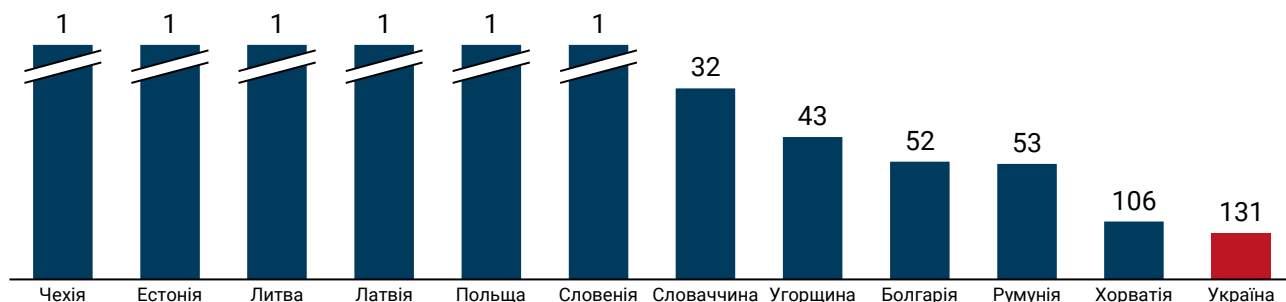
Міжнародні економічні рейтинги характеризують макроекономічну стабільність через щорічну зміну рівня інфляції та державного боргу (Індекс глобальної конкурентоспроможності) або ж через динаміку дефіциту бюджету і боргового навантаження (Індекс економічної свободи). Врахування саме таких показників зумовлене тим, що нарощування державного боргу, зумовлене постійним бюджетним дефіцитом, часто підриває загальне зростання продуктивності праці та в результаті призводить до економічної стагнації, а не до зростання.



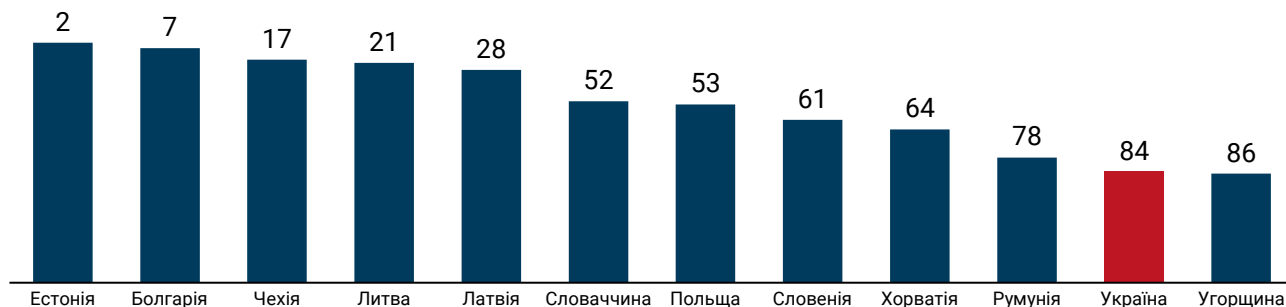
За рейтингами, що відображають макроекономічну стабільність, Україна суттєво відстає від порівнюваних країн. У той час як 6 країн регіону демонструють абсолютну макроекономічну стабільність (це означає, що динаміка інфляції та державного боргу знаходиться в прийнятних рамках), Україна займає одне з останніх місць у світі. Трохи краща ситуація спостерігається за рівнем фінансової стійкості, однак значення все ще далеко не можна зіставити з порівнюваними країнами, де показники відношення боргу та дефіциту бюджету до ВВП є нижчими, ніж в Україні. При цьому варто зазначити, що розмір боргу та дефіциту самі собою ні на що не впливають і можуть бути значними (зокрема, США займає 137 місце за цим показником), однак питання ефективного використання боргу є важливим для України.

**Рисунок 6.2 – Україна в Індексі глобальної конкурентоспроможності / Pillar 4: Макроекономічна стабільність (лівий графік, місце зі 141 країни); в Індексі економічної свободи / Фінансова стійкість (англ. Fiscal health) (правий графік, місце із 180 країн)**

### МАКРОЕКОНОМІЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ



### ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ



Джерело: World Economic Forum [66], The Heritage Foundation [67]

Стабільність і передбачуваність державної політики, безперечно, є одними з ключових факторів, які впливають на бізнес-клімат у країні. Однак лише наявність стабільності часто є недостатньою для ведення бізнесу та залучення інвестицій. Згідно з опитуванням Європейської бізнес-асоціації на погіршення інвестиційного клімату найбільше впливає слабка судова система, високий рівень корупції та значний рівень тінізації економіки в країні.

Забезпечення принципу верховенства права є ключовим інструментом, що дозволить вплинути на кожен з негативних факторів, що зменшують інвестиційну привабливість України. Цей принцип передбачає рівність усіх і кожного перед законом та неминучість покарання за його порушення. Принцип верховенства права є основою для сталого розвитку суспільства та охоплює практично всі аспекти життя громадян України: від безпеки особистості, права власності та розв'язання конфліктів до ефективної боротьби з корупцією.

Вже кілька років поспіль дані індексу демонструють, що стан верховенства права погіршується у всьому світі, в тому числі у традиційно сильних країнах. Найстрімкіше зниження відбувається у сфері «обмеження урядових повноважень», що свідчить про зростання авторитаризму.

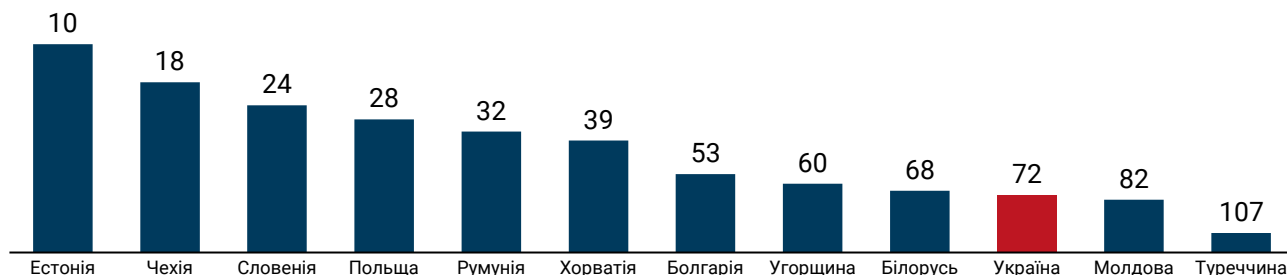




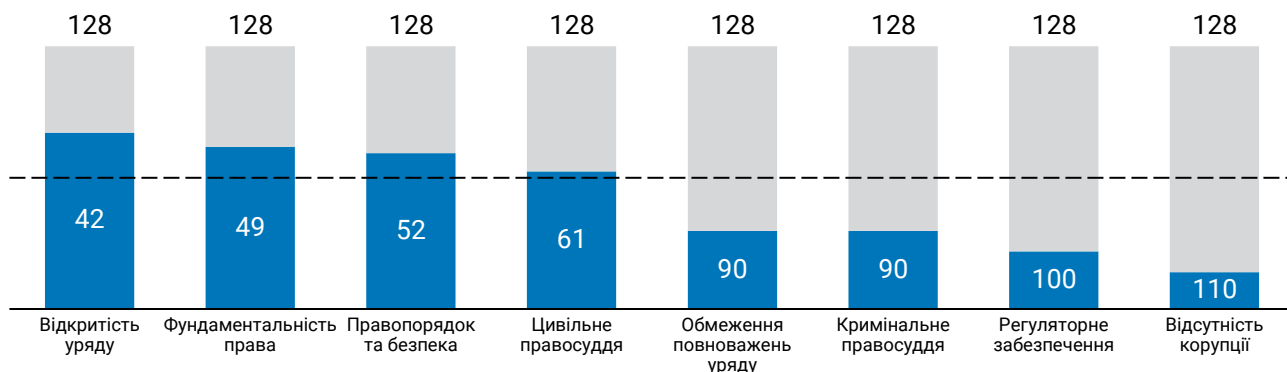
На відміну від світових тенденцій загальний показник верховенства права України збільшився на 15% з 2011 до 2019 року і Україна посіла 72 місце в рейтингу. Незважаючи на це, слабкими місцями лишаються високий рівень політичного втручання, корупція, регуляторний тиск на бізнес та рівень кримінального правосуддя, де Україна займає місця в другій половині рейтингу. При цьому порівняно із сильними показниками є відкритість Уряду, забезпечення фундаментальності права, цивільне правосуддя та правопорядок і безпека.

**Рисунок 6.3 – Україна в Індексі верховенства права (лівий графік, місце зі 128 країн); складові Індексу та місце України за кожною складовою (правий графік, місце зі 128 країн)**

### ІНДЕКС ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА



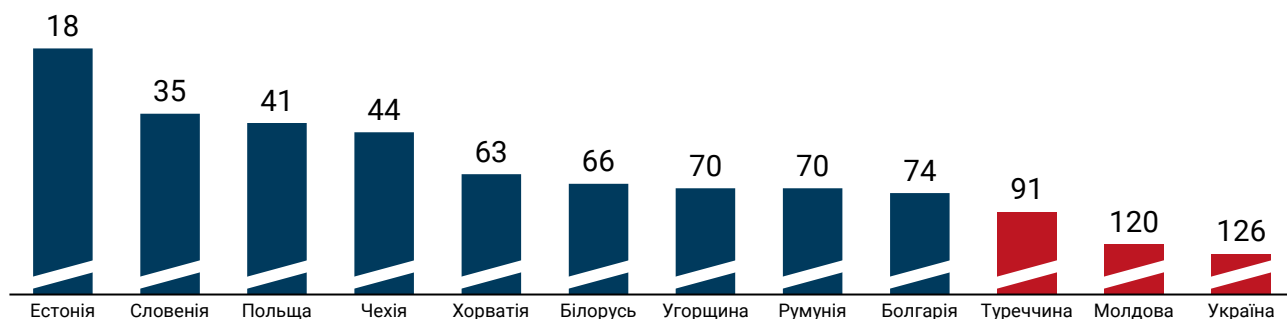
### СКЛАДОВІ ІНДЕКСУ



Джерело: World Justice Project [68]

Також важливою проблемою є низька довіра до законодавчої, виконавчої та, особливо, до судової гілки влади. Так, за опитуваннями Центру Разумкова та Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», рівень недовіри до Кабінету Міністрів становить 72%, до Верховної Ради України – 75%, більше 70% громадян також не довіряють судовій системі (на різних рівнях). Такий рівень недовіри є небезпідставним, адже рівень поширення корупції в Україні найвищий серед країн регіону. За показниками Індексу сприйняття корупції Україна в 2019 р. зайняла 126 місце зі 198 країн, набравши лише 30 балів.

**Рисунок 6.4 – Україна в Індексі сприйняття корупції (місце зі 180 країн)**



Джерело: Transparency International [79]



Окрім забезпечення передбачуваності та базових прав для бізнесу, необхідно також оптимізувати регуляторне середовище для покращення умов ведення підприємницької діяльності. Ключовим індикатором, що демонструє рівень регуляторного навантаження, є Індекс легкості ведення бізнесу (Doing Business). Він зосереджується на вимірюванні виключно регуляторних норм та рівня бюрократії, що супроводжують підприємницьку діяльність у тій чи іншій країні.

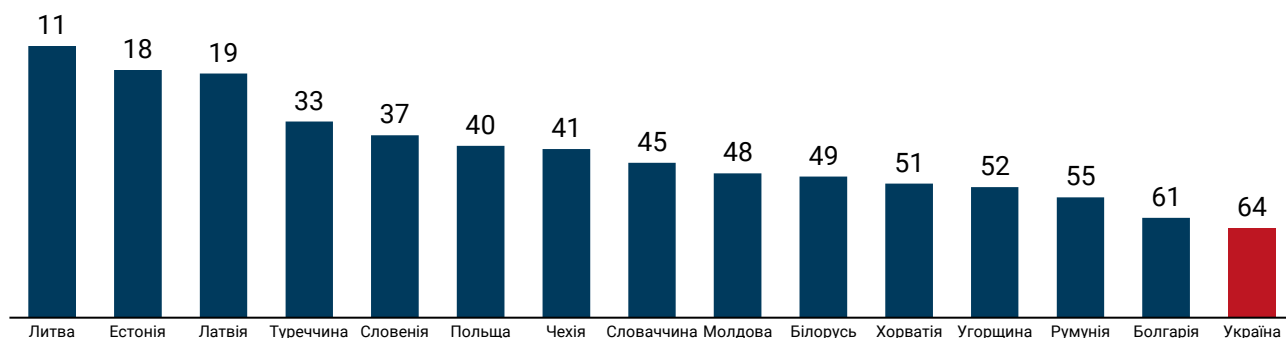
Використовуючи рейтинг, уряди можуть порівнювати ефективність проведених реформ з іншими країнами, а також визначати пріоритетні сфери для регуляторних змін. Уникнення надмірного втручання у ведення бізнесу та спрощення регулювання дозволяє створити сприятливі умови для зростання малого та середнього бізнесу і розвитку чесної конкуренції.

Впровадження кращих світових практик з регулювання та поліпшення позиції країни в рейтингу веде до зростання економіки, зокрема завдяки надходженню прямих іноземних інвестицій (ПІІ) та покращення стандартів життя населення. Doing Business використовується міжнародними інвесторами при виборі країни для здійснення інвестицій. Країни, які займають вищі місця в рейтингу, зазвичай залучають більше ПІІ. Дослідження Світового банку показують, що 1 бал у Doing Business приносить додатково 250–500 мільйонів доларів ПІІ.

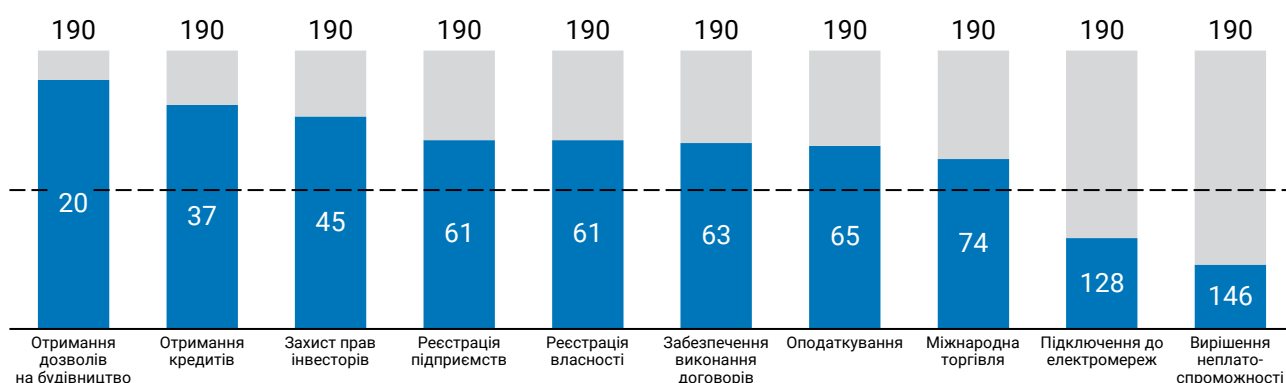
Попри значний прогрес за останні 10 років (на більш ніж 80 позицій), Україна все ще відстає від країн Центрально-Східної Європи. Найбільше Україна просідає за показниками «Вирішення неплатоспроможності» та «Підключення до електромереж».

**Рисунок 6.5 – Україна в Індексі легкості ведення бізнесу (лівий графік, місце зі 190 країн); складові Індексу та місце України за кожною складовою (правий графік, місце зі 190 країн)**

### ІНДЕКС ЛЕГКОСТІ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ



### СКЛАДОВІ ІНДЕКСУ



Джерело: World Bank Group [69]

Тільки наявність оптимального бізнес-клімату за рахунок забезпечення передбачуваності, стабільності середовища, можливості захисту своїх прав та мінімізації регуляторного тиску на бізнес дозволить Україні конкурувати за інвестиції на міжнародному ринку капіталу та сприятиме зростанню економіки держави.



## 6.2 ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ

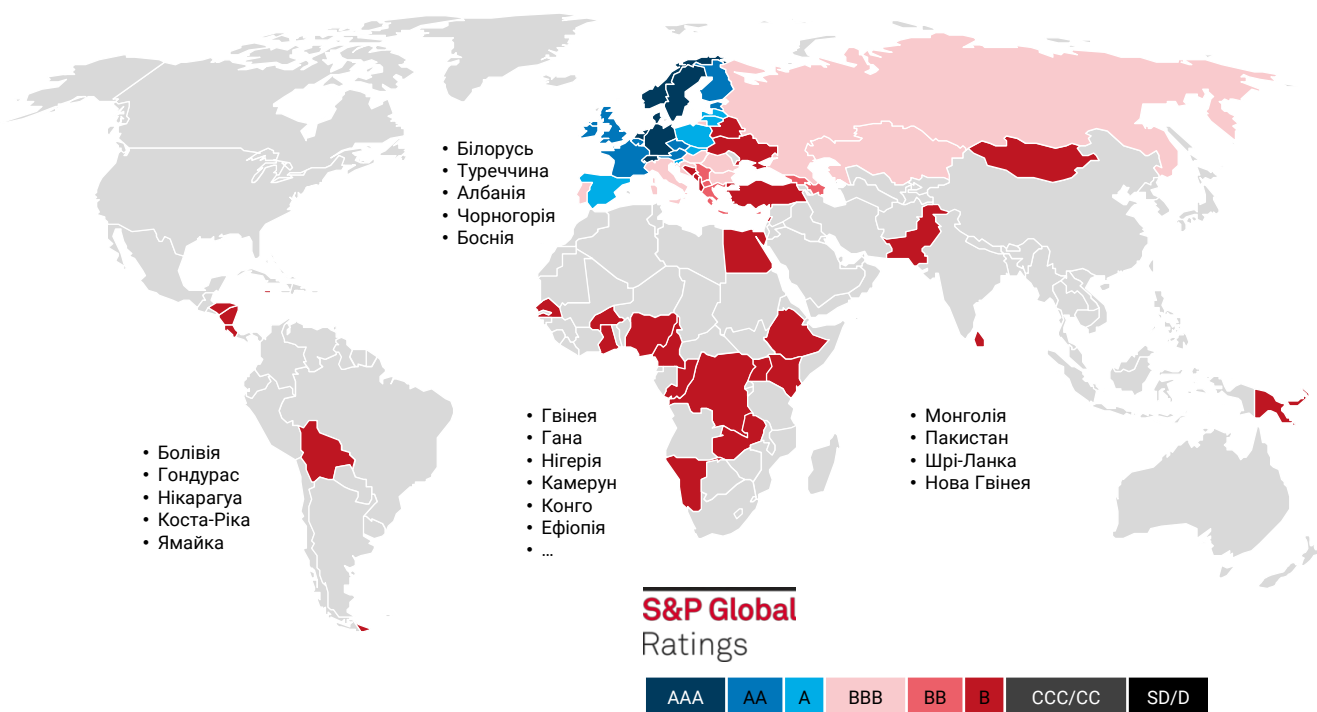
Сучасна світова економіка розвивається за рахунок високої мобільності капіталу та конкуренції за рух коштів. У той час як економіки країн, що порівнювалися вище, забезпечують стає економічне зростання за рахунок залучення іноземного капіталу, розвиток вітчизняної економіки стримується низьким рівнем інвестицій: рівень прямих іноземних інвестицій (ПІІ) на одну особу у 2019 році був у 7–14 разів менший, ніж у сусідніх країнах чи країнах з подібним рівнем економічного розвитку.

Україна конкурує з іншими державами за залучення інвестицій, адже інвестори порівнюють їх за ризиковістю інвестицій та їх дохідністю. І якщо дохідність залежить від конкретного проєкту та може бути підвищена за рахунок стимулювання розвитку секторів економіки, то ризики в Україні є стабільно високими, що спричинено слабкою судовою системою, непослідовним регулюванням та значним впливом тіньової економіки.

Ризиковість інвестицій відображають кредитні рейтинги, зокрема S&P Global Ratings. В Україні він знаходиться на рівні «В», що є найнижчим показником у регіоні. Таким чином, Україні фактично потрібно конкурувати за капітал з країнами Центральної Африки. Для підвищення кредитних рейтингів необхідно забезпечити стабільність фіскальної та монетарної політик держави, зменшити боргове навантаження на економіку, забезпечити стійкість банків і прозорість інститутів.

**Рисунок 6.6 – Кредитні рейтинги країн світу відповідно до оцінок Standard & Poor's**

### КРЕДИТНІ РЕЙТИНГИ КРАЇН СВІТУ



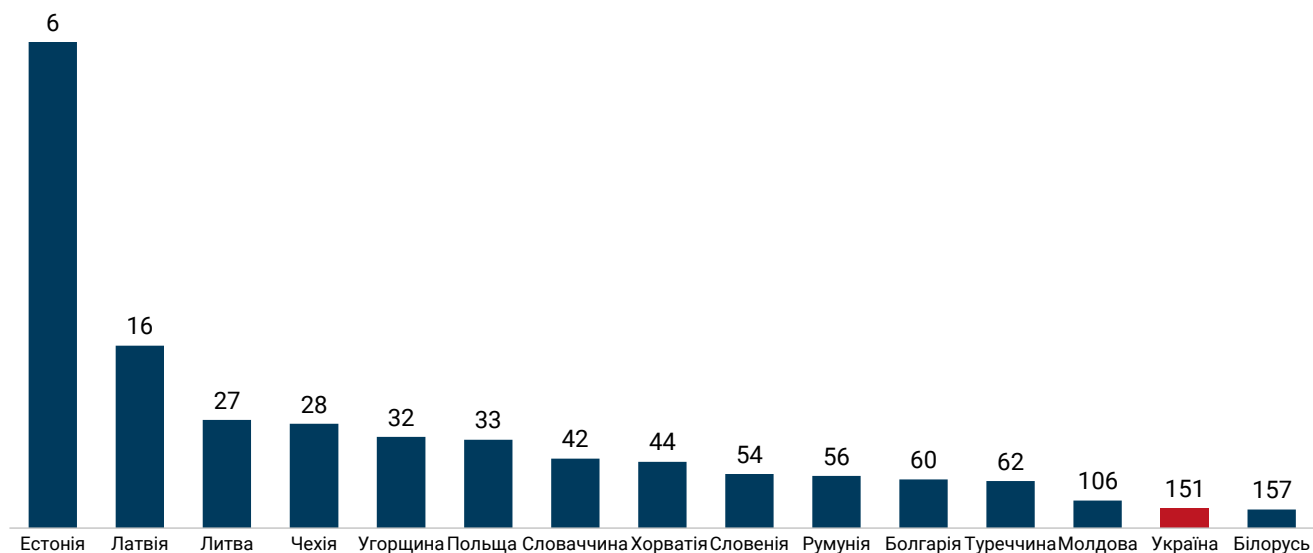
Джерело: *Trading Economics [70]*

Індекс інвестиційної свободи – ще один показник, який ілюструє рівень інвестиційної привабливості (елемент Індексу економічної свободи). За рейтингом інвестиційної свободи Україна знаходиться далеко від своїх сусідів, на 151 місці в світі. Визначальними елементами рівня свободи інвестицій є обмеження прав власності на землю, галузеві інвестиційні обмеження, валютний контроль, контроль капіталу тощо. Наявність значних обмежень в Україні робить її однією з найменш привабливих країн для інвестування не тільки в регіоні, але й у світі.



**Рисунок 6.7 – Україна в Індексі інвестиційної свободи (складова Індексу економічної свободи) (місце зі 180 країн)**

## ІНДЕКС ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СВОБОДИ



Джерело: *The Heritage Foundation [67]*

Покращення існуючих умов для залучення інвестицій, загальне зменшення ризиків інвестування в Україну та стимулювання розвитку секторів економіки дозволять забезпечити високу привабливість для інвесторів. Україна зможе повністю реалізувати свій потенціал та стати бажаним місцем розміщення капіталу для інвесторів з усього світу.

## 6.3 МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ

Залучення інвестицій в економіку сприятиме розвитку секторів, зможе забезпечити суттєве зростання обсягів виробництва та перехід до виробництва продуктів з високою доданою вартістю. Наразі співвідношення виявленої порівняльної переваги (англ. Revealed Comparative Advantage (RCA)) і середньорічних темпів зростання глобального імпорту (англ. Compound Annual Growth Rate (CAGR)) відображає тяжіння української торгівлі до товарів і послуг з фактично нульовими порівняльними перевагами і середньорічним темпом зростання на рівні 2–4%.

Найкраще співвідношення демонструє сфера інформаційно-комунікаційних технологій з темпом зростання від 8% на рік, проте частка послуг, наданих у цьому сегменті, залишається на низькому рівні (менше 3% від загального обсягу виробництва в країні). Агросектор та харчова промисловість у свою чергу мають високі порівняльні переваги, але супроводжуються відносно низьким темпом зростання (близько 3,5% на рік) на світовому ринку. Товари металургійного спрямування також займають значну частину в торгівлі, проте через низький рівень переробки товарів після виробництва цей сегмент має незначні порівняльні переваги (75 за індексом RCA) при відносно низьких темпах зростання (2,5% зростання галузі щорічно).

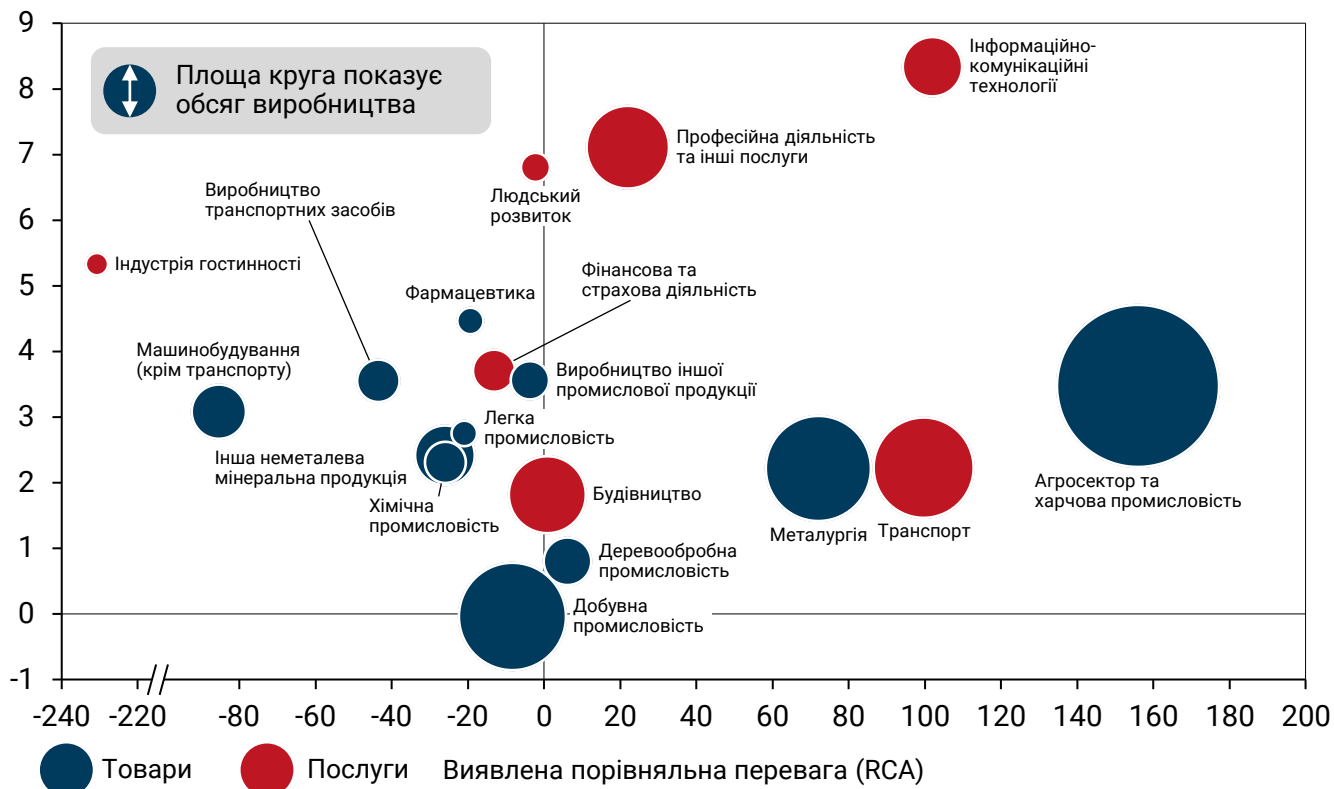
Найнижчі показники має видобувна промисловість – порівняльні переваги на рівні -10 за індексом RCA з майже нульовим темпом зростання галузі. Сегмент машинобудування попри темпи зростання на рівні 3–3,5% має від’ємне значення порівняльних переваг (-80 за індексом RCA).

Розподіл сегментів торгівлі демонструє належність України до країн із сировинно-орієнтованою економікою. Для переходу України до списку країн, економіка яких базується на обробці сировини і створення додаткової вартості, ключові торговельні позиції повинні орієнтуватись на сегменти з максимальними порівняльними перевагами та темпами зростання галузі від 4% на рік.



**Рисунок 6.8 – Матриця потенціалу зростання та порівняльних переваг українських товарів та послуг: по вертикалі – темпи світового зростання імпорту; по горизонталі – виявлена порівняльна перевага; розмір круга – обсяг виробництва**

CAGR глобального імпорту 2010–2019



**Агросектор та харчова промисловість**

Сільське, лісове та рибне господарство; виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів

**Добувна промисловість**

Добувна промисловість і розроблення кар'єрів; виробництво коксу та продуктів нафтопереробки

**Легка промисловість**

Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів

**Деревообробна промисловість**

Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність

**Хімічна промисловість**

Хімічні сполуки, добрива, мийні засоби, вибухові речовини, синтетичні волокна тощо

**Фармацевтика**

**Інша неметалева мінеральна продукція**

Виробництво гумових і пластмасових виробів, цементу, кераміки, скла тощо

**Металургія**

Чорні та кольорові метали, вироби з них

**Машинобудування (крім транспорту)**

Машини, обладнання, механічні пристрої, електричні машини, оптичні прилади та апарати, годинники тощо

**Виробництво транспортних засобів**

Наземний, повітряний та водний транспорт

**Виробництво іншої промислової продукції**

Меблі, музичні інструменти, іграшки тощо

**Будівництво**

**Транспорт**

**Індустрія гостинності**

**Інформаційно-комунікаційні технології**

**Фінансова та страхова діяльність**

**Професійна діяльність та інші послуги**

Професійна (консалтинг, право тощо), наукова та технічна діяльність; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (оренда, охоронні служби); надання інших видів послуг

**Людський розвиток**

Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; освіта; схорона здоров'я

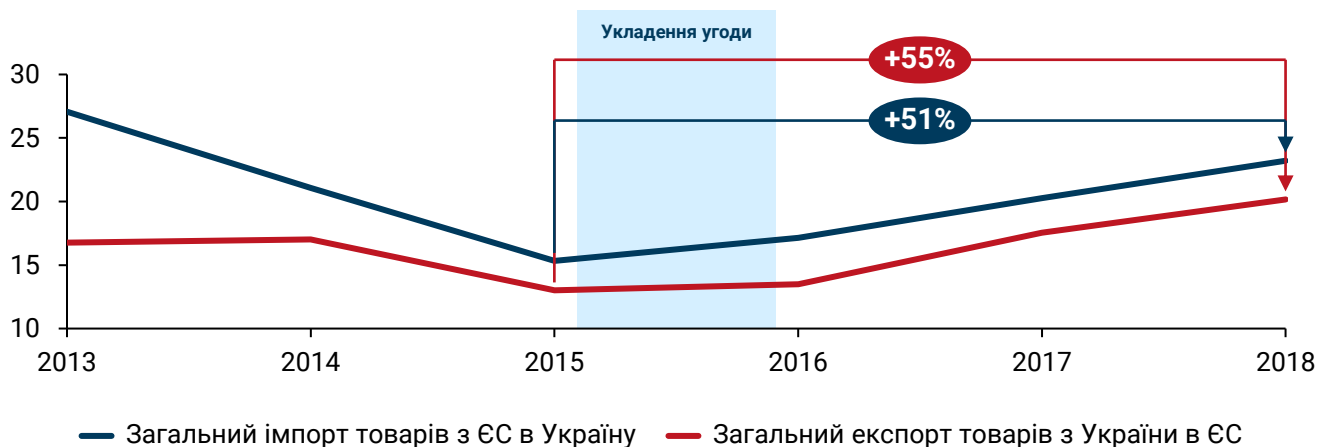
Джерело: Державна служба статистики, розрахунки Центру економічного відновлення



Для того щоб змістити фокус з експорту сировинної продукції, Україна повинна забезпечити вигідні умови для міжнародної торгівлі товарами з високою доданою вартістю. Одним з інструментів, що може забезпечити такі умови, є торговельні угоди, які Україна укладає зі своїми стратегічними партнерами.

Європейський Союз – один з ключових торговельних партнерів України. Якісну та ефективну інтеграцію України в європейський економічний простір закладено в Конституції та стратегічних документах. Для інтенсифікації торгівлі з ЄС було укладено Угоду про асоціацію, важливим елементом якої є створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. З 2016 року спостерігається зростання як експорту товарів у ЄС, так і імпорту товарів з ЄС, що зумовлено набуттям чинності угодою про ЗВТ ЄС з Україною, а також зменшенням торгівлі з Росією через конфлікт на сході України та анексію Криму. І хоч Україна імпортує на 15% більше продукції, ніж експортує, динаміка розвитку співпраці з ЄС є позитивною.

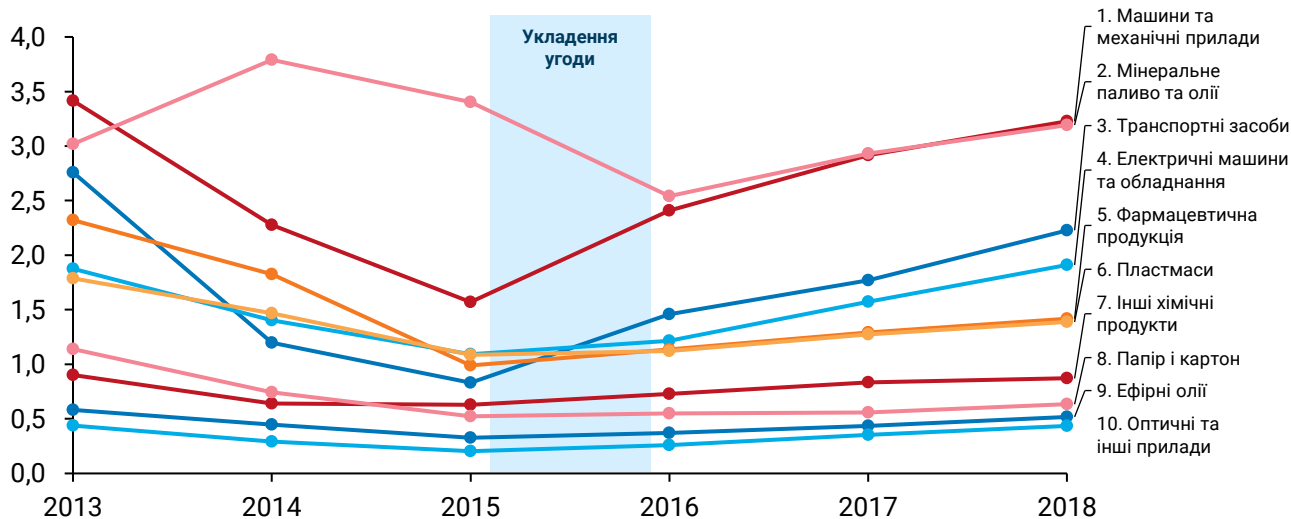
**Рисунок 6.9 – Експорт товарів з України в ЄС та імпорт товарів з ЄС в Україну, млрд дол. США**



Джерело: International Trade Centre [71]

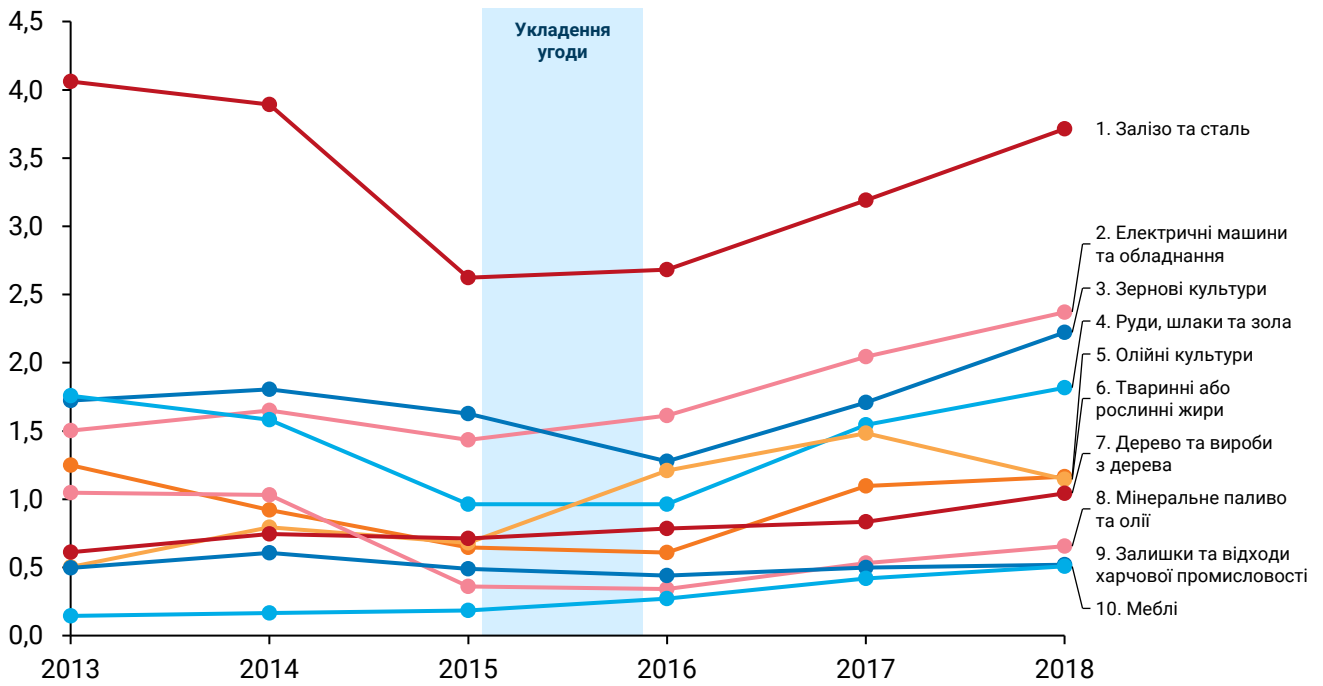
Проте крім збільшення обсягу товарообороту слід забезпечувати симетричний розвиток торгівлі. Топ 10 категорій товарів, які ЄС імпортує в Україну (станом на 2018 рік), мають високу додану вартість: це машини та обладнання, оптичні пристрої, фармацевтична продукція, хімічні продукти, мінеральне паливо тощо. В той самий час торгівля Україна -> ЄС є каналом торгівлі товарами з низькою доданою вартістю: руда, сталь, зернові та олійні культури тощо.

**Рисунок 6.10 – Імпорт товарів з ЄС в Україну, млрд дол. США**



Джерело: International Trade Centre [71]

**Рисунок 6.11 – Експорт товарів з України в ЄС, млрд дол. США**



Джерело: I International Trade Centre [71]

Угода про асоціацію встановлює нульові базові митні ставки для більше ніж 90% продукції. Однак ключова проблема полягає в тому, що базові митні ставки на категорії товарів, які торгуються в рамках квот, є не вигідними для України, і після вичерпання квот вітчизняним виробникам не вигідно експортувати цю продукцію. Крім того, на певні товари існує змішана квота, що стимулює експорт сировинної продукції (яскравий приклад – пшениця і борошно).

Загалом можна стверджувати, що Угода про ЗВТ між Україною і ЄС має дещо асиметричний характер та збільшує обороти вже існуючих економічних сегментів, а не стимулює розвиток торгівлі товарами з високою доданою вартістю, що поглиблює різницю в інноваційному розвитку та не змінює статусу України як сировинного експортера.

Задля зміни цієї картини вкрай важливими стають переговори щодо оновлення Угоди про асоціацію, які згідно з Угодою можна розпочати після 5 років з дати набрання нею чинності. Уряд України вже веде консультації з українськими експортерами щодо змін параметрів Угоди, що допоможе сформулювати максимально інклюзивну позицію Української сторони. В цьому контексті важливим елементом оновлення Угоди має стати діалог про зміну квотного принципу, який викривлює ринок і містить змішані квоти, на політику низьких або нульових митних ставок з боку ЄС, насамперед для того, щоб сприяти економічному розвитку України через збільшення експорту товарів з вищим ступенем переробки.

Подібна асиметрія може спостерігатися і серед інших торговельних угод, адже інші країни, як правило, імпортують сировину з України для виробництва та подальшого експорту готової продукції з вищою доданою вартістю. Саме тому Україні вкрай важливо укласти угоди, які б стимулювали трансформацію вітчизняного експортного портфеля, аніж ще більше укорінювали його сировинний статус.



## 6.4 ІННОВАЦІЇ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО

Комплексність розвитку економіки ґрунтується на симбіозі підприємницької діяльності у збалансованому солідарному просторі з усіма необхідними технічними умовами. Основними інструментами, які забезпечують цей процес, є цифровізація життєдіяльності як необхідна технічна умова у сучасній глобальній економіці, регіональний розвиток для балансування та ефективного використання просторових ресурсів і розвиток підприємництва як базису економічного зростання.

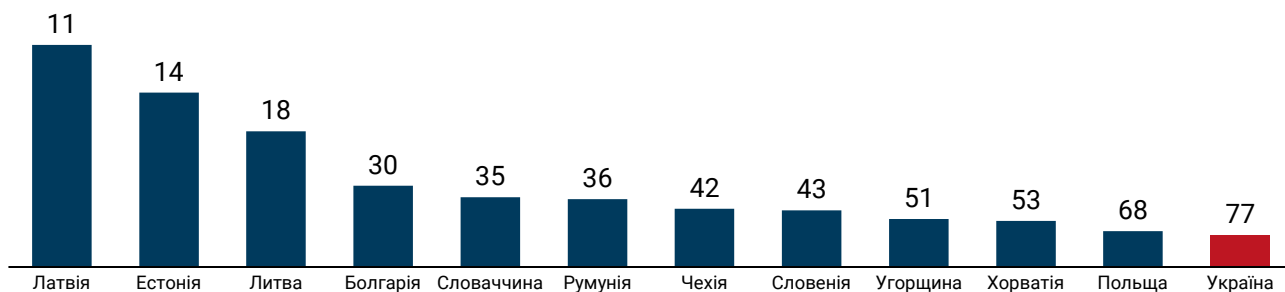
### Цифровізація

Інтеграція української економіки в сучасну світову спільноту ставить за завдання відповідати глобальним трендам та забезпечити всіх стейкхолдерів необхідним інструментарієм для максимального використання свого потенціалу. Цифровізація середовища життєдіяльності, державних послуг та економічної активності є беззаперечною ціллю сучасних країн.

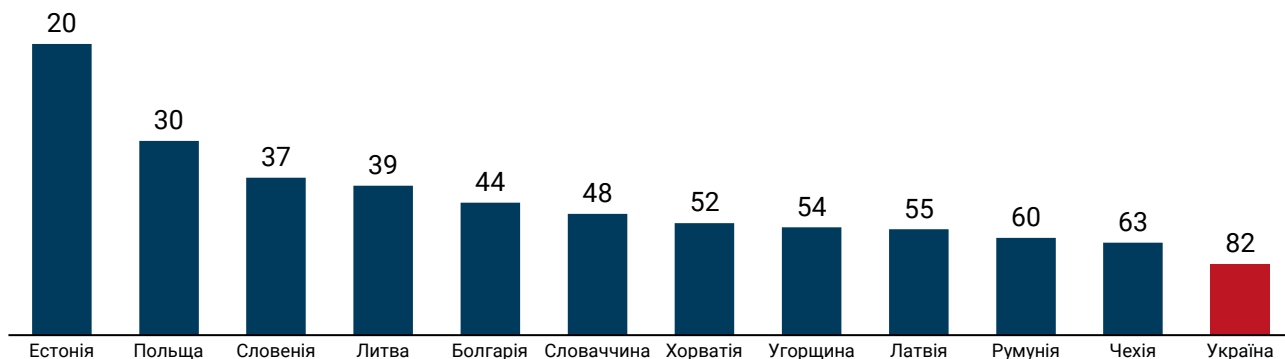
В Global Competitiveness Index 2020 за напрямком освоєння інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) Україна посідає 77 місце, що є найнижчим показником серед країн порівняння. Низький рівень освоєння та використання технологій є результатом слабо розвиненої відповідної інфраструктури, адже за Global Innovation Index 2020 за напрямом Інфраструктура ІКТ Україна знаходиться на ще нижчих позиціях. Йдеться не лише про доступ до технологій та навички їх використання, а й про цифровізацію державних та муніципальних сервісів і можливості для участі в активному суспільному житті країни. Також слід вказати, що найгіршою є ситуація з підключенням до широкопasmового інтернету, за розвитком цього напрямку Україна посідає 109 місце, що зменшує загальний рівень освоєння ІКТ.

**Рисунок 6.12 – Україна в Індексі глобальної конкурентоспроможності / Pillar 3: Освоєння ІКТ (лівий графік, місце зі 141 країни); в Глобальному інноваційному індексі / 3. Інфраструктура ІКТ (правий графік, місце зі 131 країни)**

### ОСВОЄННЯ ІКТ



### ІНФРАСТРУКТУРА ІКТ



Джерела: World Economic Forum [72], World Intellectual Property Organization [73]





Саме розвиток описаних вище складових інфраструктури ІКТ, де уряд повинен виступити лідером процесу, дозволить Україні підняти рівень освоєння ІКТ та досягти світового рівня в цьому показнику.

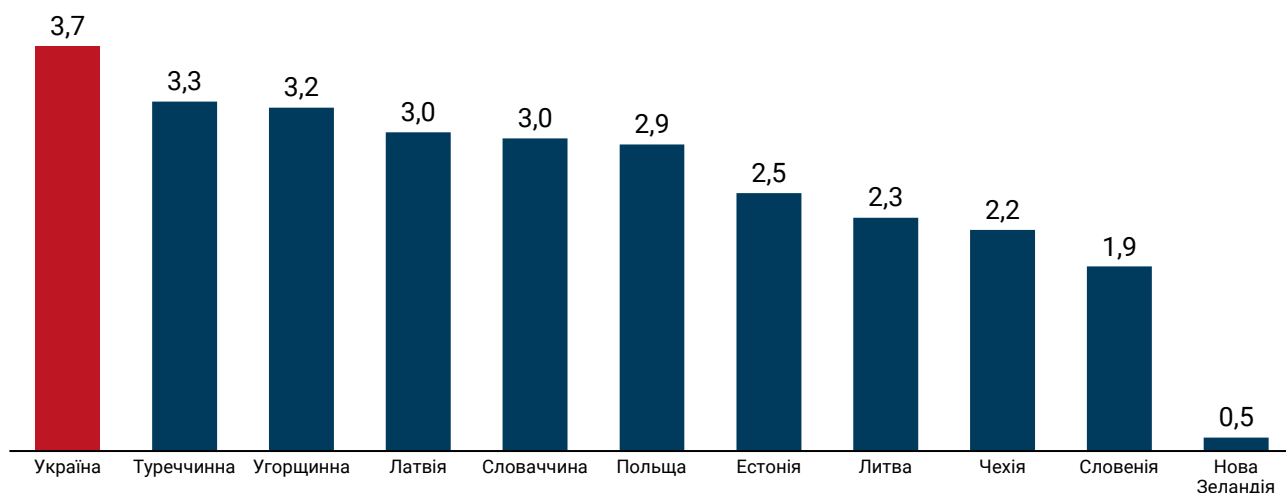
### Регіональний розвиток

Кордони держави є не лише позначеннями територіальної цілісності, а й просторовим обмеженням розвитку країни. Саме тому більшість розвинених держав ставить за ціль забезпечити максимальне ефективне врядування своїх ресурсів на всій території, а не лише у великих містах.

Обмеженість у просторі змушує стимулювати бідніші регіони та вирівнювати соціально-економічний розвиток громад. Індекс регіонального розвитку є показовим індикатором успішності цього процесу. Незважаючи на завершений процес децентралізації, конституційні можливості, добре організовані органи місцевого самоврядування (ОМС), ми досі демонструємо чи не найвищий рівень регіональних диспропорцій серед партнерів. Через концентрацію експортної діяльності, реєстрації виробничих, наукових, інноваційних потужностей деякі регіони майже у 4 рази переганяють інші.

**Рисунок 6.13 – Індекс регіональних диспропорцій (ВРП на 1 особу найбагатших 20% / ВРП на 1 особу найбідніших 20% населення)**

### ІНДЕКС РЕГІОНАЛЬНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ



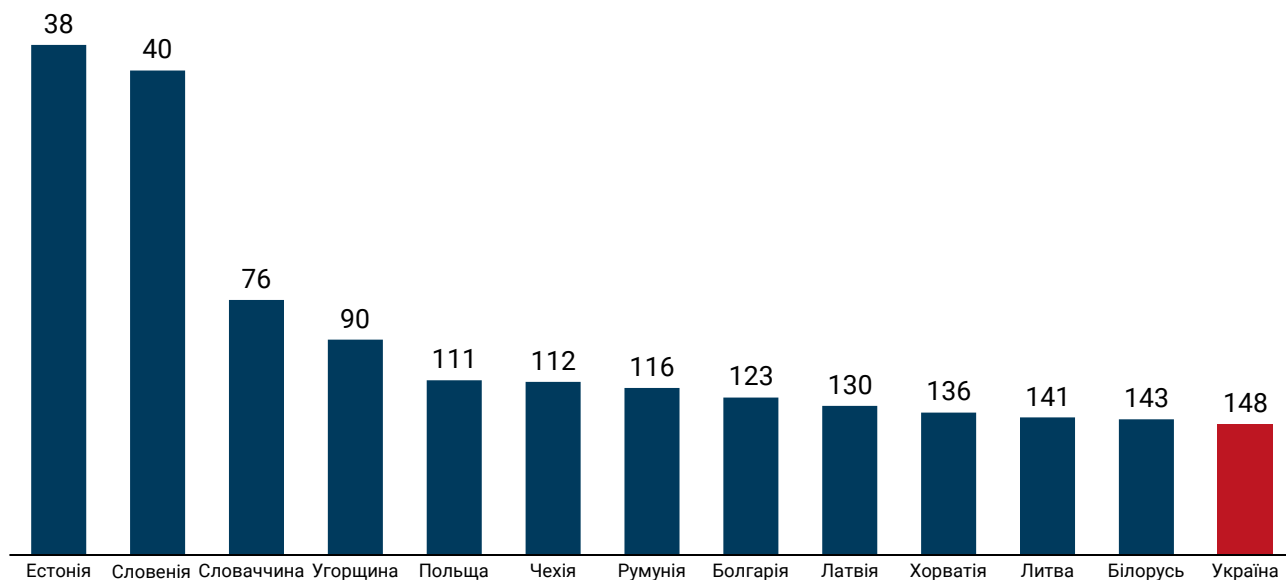
Джерело: *The Organisation for Economic Co-operation and Development [74], Державна служба статистики, розрахунки Центру економічного відновлення*

Також слід зазначити, що соціальна згуртованість є запорукою гармонійного та мирного розвитку країни і завданням урядів у всьому світі є її забезпечення. Один із найнижчих показників, такий як довіра до інституцій, 128 місце серед 180 країн та територій з розвитку соціальних мереж та 111 місце в світі із соціальної довіри залишають Україну лише на 148 місці з розвитку солідарності соціального капіталу. Це демонструє недостатню єдність спільного всеукраїнського простору, що підвищує загрозу міжрегіональних конфліктів та не дає можливості ефективно використовувати синергетичний потенціал унітарної держави.



**Рисунок 6.14 – Україна в рейтингу Legatum Prosperity Index / Соціальний капітал (місце зі 167 країн)**

### СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ



Джерело: Legatum Institute [75]

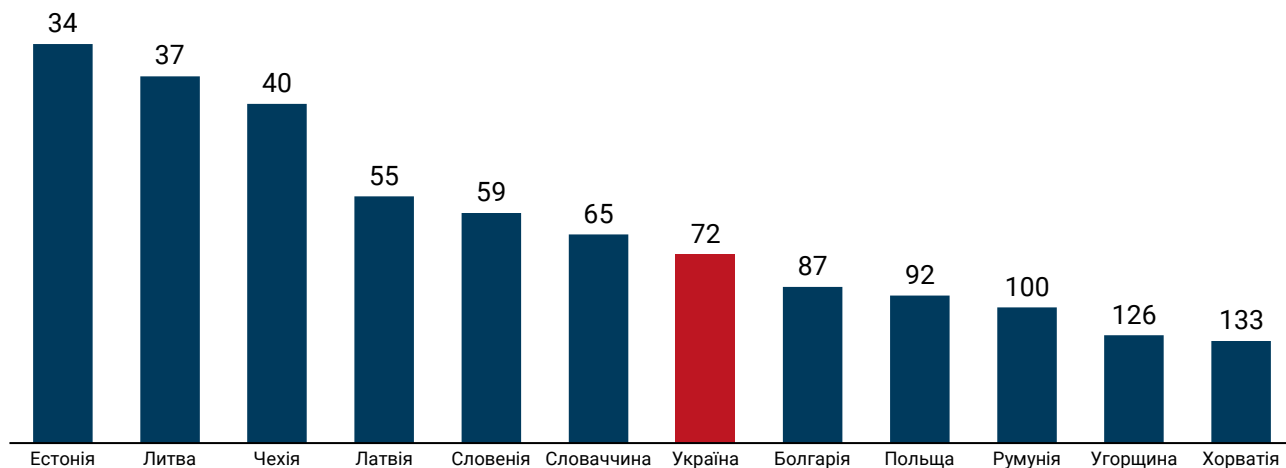
### Розвиток підприємництва

Підприємництво як самостійна господарська діяльність є основою економічного зростання. Саме інноватори, що генерують і вдало монетизують свої ідеї та продукти, інтегруючи їх у життя інших людей, закладають вектор розвитку регіонів та країн.

За розвитком підприємницької культури, яка слугує фундаментальною складовою у розвитку підприємництва, Україна знаходиться на 72 місці згідно з рейтингом Global Entrepreneurship Index у 2019 році, що є трохи вище, ніж сусідні Болгарія та Польща, проте значно нижче, ніж Латвія, Естонія та Чехія. Така рейтингова позиція дозволяє вірити у можливість нарощування підприємницької діяльності за рахунок розвитку відповідної культури.

**Рисунок 6.15 – Україна в Глобальному індексі підприємництва (місце зі 137 країн)**

### ГЛОБАЛЬНИЙ ІНДЕКС ПІДПРИЄМНИЦТВА



Джерело: The Global Entrepreneurship and Development Institute [76]

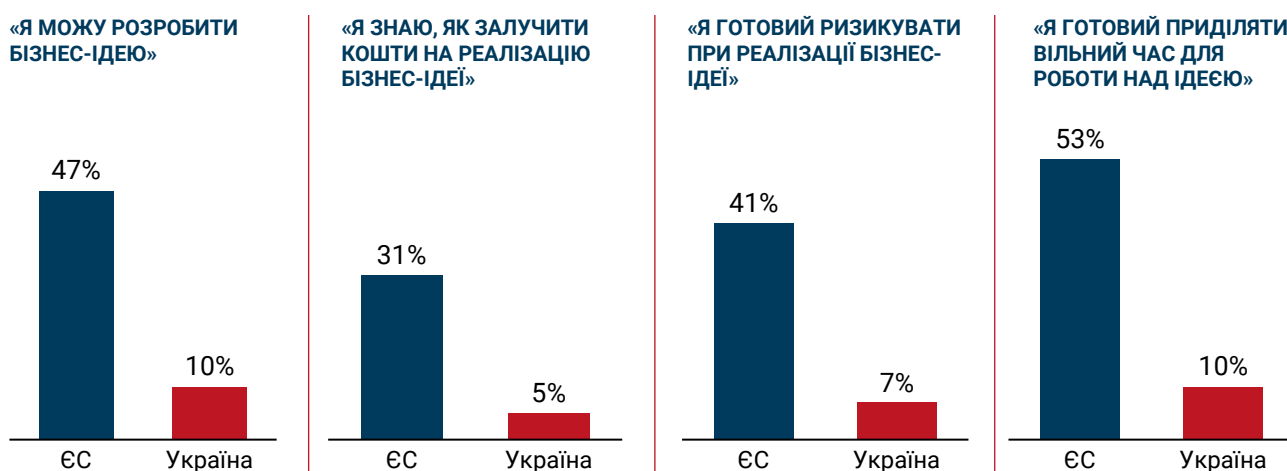


Лише 7% респондентів в Україні погоджуються з твердженням «Я готовий/а ризикнути провалитись», в той час як в ЄС таких респондентів 41%.

Це предметно вказує на потенціал конкурентоспроможності, який однак не може повною мірою бути реалізований через недостатню стійкість та острах до ризиків, брак інституційного досвіду щодо якісного делегування повноважень та щодо роботи з інноваційними продуктами.

Також слід зазначити, що через десятиліття планової економіки та відсутності приватної власності у населення сучасної України бракує навичок і знань, що дозволяють розвивати підприємництво. У відповідь на питання «Чи знаєте Ви, як залучити кошти на розвиток своєї ідеї» лише критичних 5% опитаних українців дають стверджувальну відповідь, при середньому показнику ЄС 31%. Все це вказує на причини низького рівня розвитку підприємництва, проте їх розуміння та аналіз разом з ефективним регуляторним, інформаційним та освітнім середовищем дозволять культивувати підприємницьку діяльність та забезпечити її сталість на майбутнє.

**Рисунок 6.16 – Рівень підприємницької культури (% опитаних, що дали позитивну відповідь на запитання)**



Джерело: Amway [77]

## 6.5 ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК

Ціллю економічного прогресу держави є забезпечення умов для людського розвитку громадян. Загально визнаними його компонентами є освіта, здоров'я, умови життя, природне середовище навколо людини та її безпека.

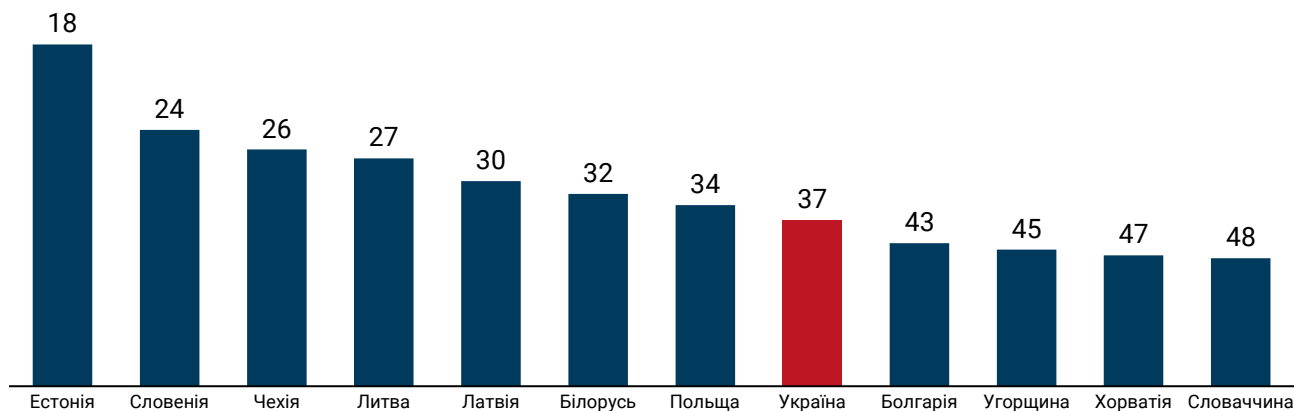
### Освіта

Освіта громадян дає можливість громадянам пізнати навколишнє середовище, виявити свою роль у суспільстві та повною мірою реалізувати потенціал для забезпечення власних потреб. Україна займає 37 місце в світі за розвитком освіти згідно з Legatum Prosperity Index у 2019 році, що є вище, ніж позиції Болгарії, Хорватії та Угорщини через чи не найвищий у світі рівень освіченості дорослого населення. Дійсно, через доступність вищої освіти в Україні досить багато випускників шкіл останніх 20 років є дипломованими спеціалістами, проте низький рівень розвитку інновацій демонструє, що така освітня політика не є найефективнішою. В той самий час Україна займає посередні місця з розвитку професійно-технічного, шкільного та дошкільного рівнів освіти і має системні проблеми з доступом населення до дошкільних закладів. Зокрема, за тестом The Programme for International Student Assessment (PISA) від Організації економічного співробітництва та розвитку, всі ключові показники (читання, математика, природничі дисципліни) учнів 15-річного віку були нижчими за середні.

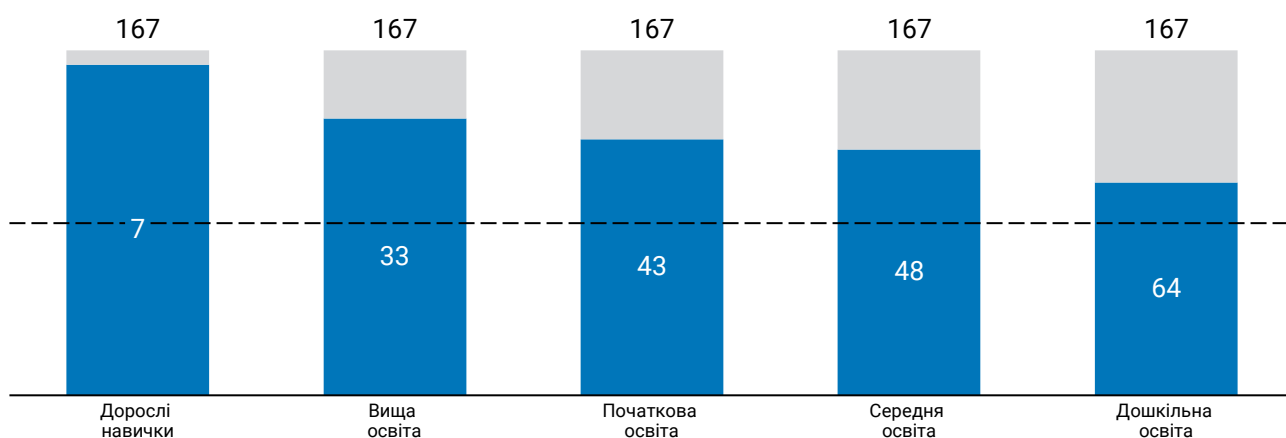


Рисунок 6.17 – Україна в рейтингу Legatum Prosperity Index / Освіта (місце зі 167 країн)

### ІНДЕКС ОСВІТИ



### СКЛАДОВІ ІНДЕКСУ



Джерело: Legatum Institute [75]

### Культура

Розвиток культурної сфери та підвищення споживання культурних продуктів серед населення є одним з ключових напрямків розвитку соціального капіталу, формування міжнародного іміджу України та збереження культурно-історичної спадщини. За показником культурного впливу, який є невід'ємною складовою рейтингу Best Countries 2020, Україна займає 56 позицію із 73 можливих. Цей показник відображає, наскільки країна відома в світі в індустрії розваг, наскільки її вважають престижною, впливовою та як вона слідує за світовими трендами у сфері культури. Такий результат свідчить про те, що Україні необхідно розвивати культурний потенціал та змінювати сприйняття країни у світі у сфері культури.

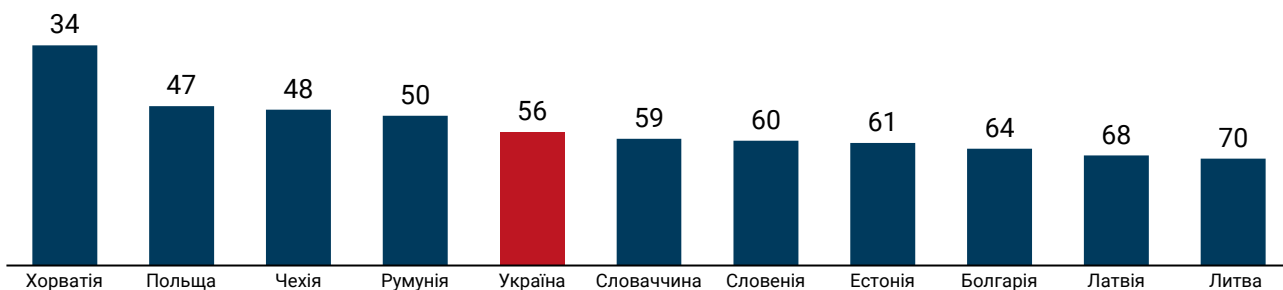
Фінансування культури залишається на мізерному рівні (близько 0,47% ВВП було закладено в бюджет на 2019 рік), попри той факт, що тривалий час держава підтримувала розвиток лише державних культурних установ та проектів. Також у фінансуванні установ зберігаються значні диспропорції – на функціонування лише 11 національних театрів у 2020 році держава витратила більше 16% загального бюджету на культурну сферу.

Державна політика у сфері культури потребує перегляду основних принципів розподілу фінансування, перехід із галузевого на функціональне управління та оновлення культурної інфраструктури на загальнонаціональному рівні.



Рисунок 6.18 – Україна в рейтингу Best Countries 2020 / Культурний вплив (місце із 73 країн)

### КУЛЬТУРНИЙ ВПЛИВ



Джерело: U.S.News & World Report [78]

### Здоров'я

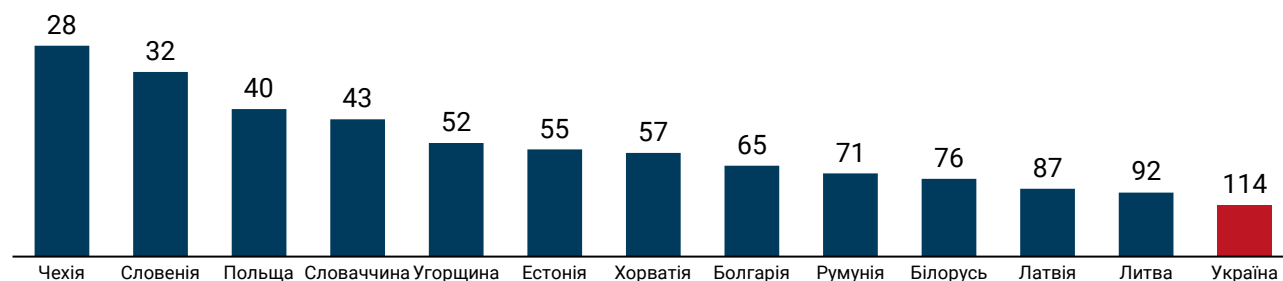
Тривалість життя прямо залежить від рівня здоров'я людей, на яку впливає система охорони здоров'я. Україна займає лише 114 місце за рівнем розвитку здоров'я у світі, що є критичним показником та вимагає національної пріоритизації розвитку цієї сфери.

Такий рівень викликаний низьким розвитком превентивної медицини (135 місце в світі), забезпечення умов для ментального здоров'я (147 місце), такими поведінковими ризиками, як шкідливі звички і нездоровий спосіб життя (162 місце у світі), а також недостатнім рівнем фінансування.

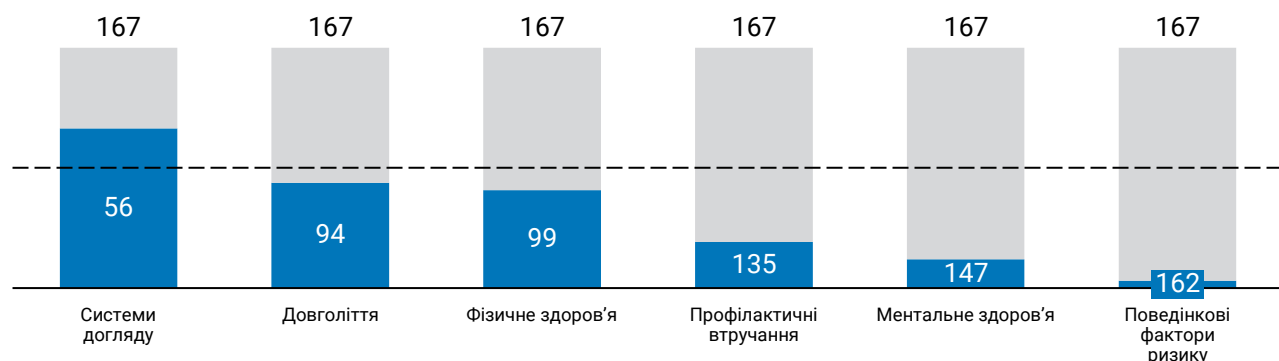
В Україні в 2019 р. на систему охорони здоров'я було виділено 3,2% ВВП. У той самий час відповідно до Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» на реалізацію програми медичних гарантій необхідно виділяти з бюджету частку ВВП у розмірі не менше ніж 5%. У 2018 р. в ЄС витрати на охорону здоров'я з державного бюджету становили в середньому 7% ВВП.

Рисунок 6.19 – Україна в рейтингу Legatum Prosperity Index / Охорона здоров'я (місце зі 167 країн)

### ІНДЕКС ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я



### СКЛАДОВІ ІНДЕКСУ



Джерело: Legatum Institute [75]



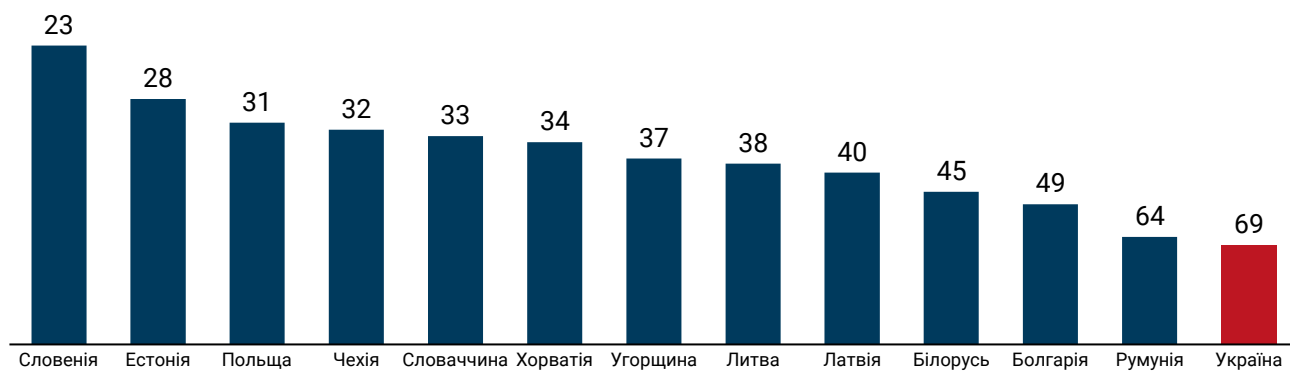
Ефективна система охорони здоров'я забезпечить підвищення тривалості та якості життя, а отже, зростання тривалості продуктивного життя, що матиме позитивний вплив на економіку і рівень добробуту населення.

### Умови життя

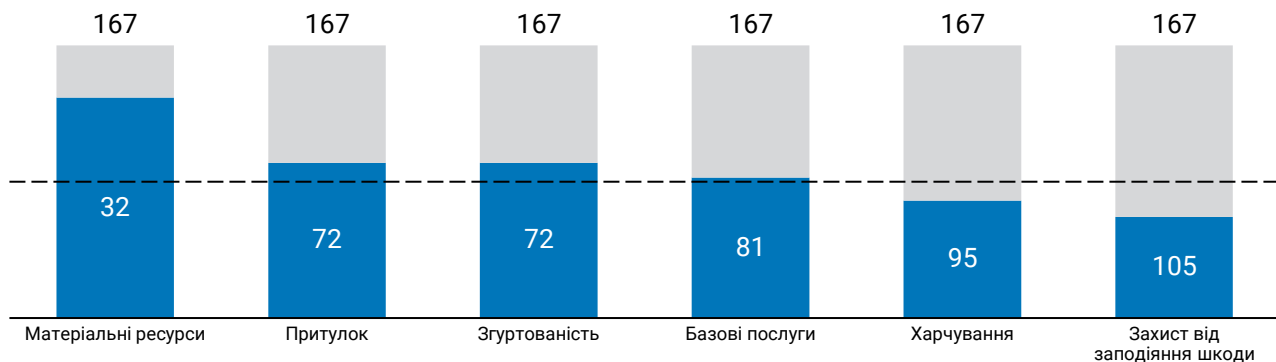
Одним з індикаторів рівня людського розвитку є якість необхідних всім людям для досягнення базового рівня добробуту умов. Ця сукупність обставин включає рівень матеріальних ресурсів, повноцінне харчування та доступ до основних послуг. Шістдесят дев'яте місце України у світі викликане низьким рівнем харчування, сервісного забезпечення та слабкою системою захисту від можливої шкоди, викликані надзвичайними ситуаціями, військовими діями, природними лихами, та кримінальної діяльності. Для забезпечення необхідних умов на конкурентному світовому рівні бракує людиноцентриського фокусу державної та місцевої політики.

**Рисунок 6.20 – Україна в рейтингу Legatum Prosperity Index / Умови життя (місце зі 167 країн)**

### ІНДЕКС УМОВ ЖИТТЯ



### СКЛАДОВІ ІНДЕКСУ



Джерело: Legatum Institute [75]

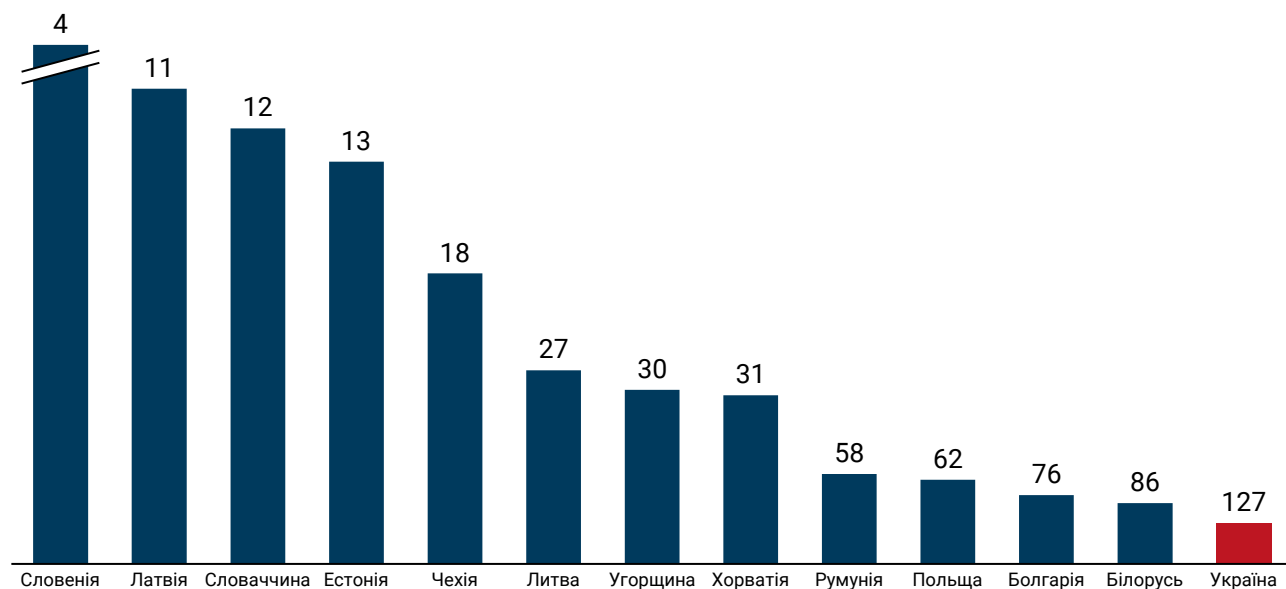
### Природне середовище

Показник природного середовища вимірює аспекти, що мають прямий вплив на людей в їхньому повсякденному житті, та зміни, які можуть вплинути на процвітання майбутніх поколінь. Україна втрачає позиції за цим показником та знаходиться на 127 місці через високий рівень викидів в атмосферу та водойми (153 місце), забруднення довкілля, низькі масштаби зусиль для зберігання та підтримки навколишнього середовища для майбутніх поколінь і через низьку якість прісної води. За офіційними даними Мінрегіону, в Україні більше 6 тис. сміттєзвалищ, що займають більше ніж 9 тис. га землі. Більше 95% відходів не переробляються, а утилізуються на сміттєзвалищах.

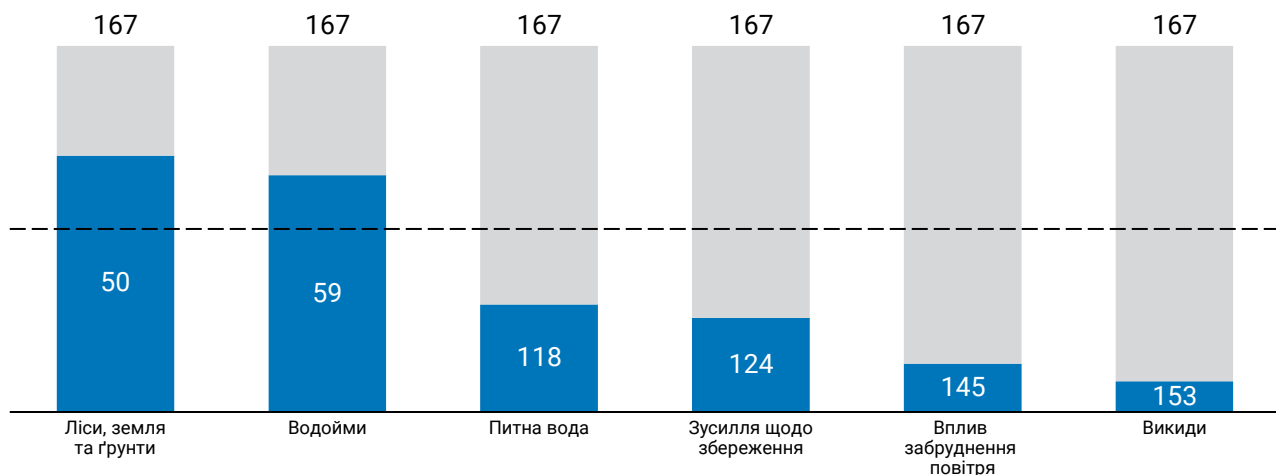


**Рисунок 6.21 – Україна в рейтингу Legatum Prosperity Index / Природне середовище (місце зі 167 країн)**

### ІНДЕКС НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА



### СКЛАДОВІ ІНДЕКСУ



Джерело: Legatum Institute [75]

### Безпека

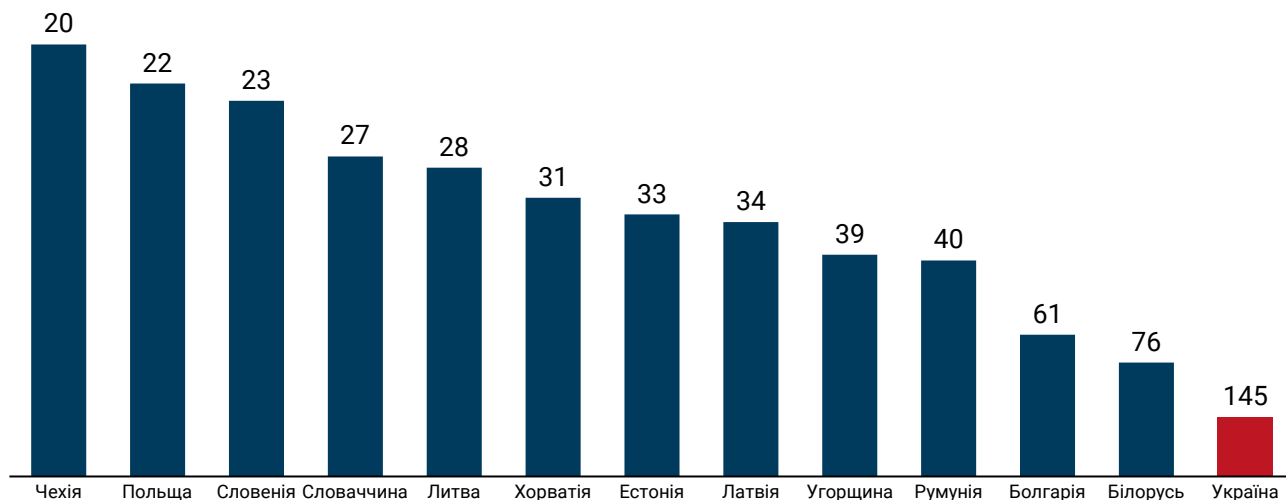
Добробут людини залежить від особистої безпеки, коли громадянин і його майно вільні від насильства та крадіжок. Безпечне та стабільне середовище необхідне для залучення інвестицій і підтримки економічного зростання. Іншими словами, держава може процвітати лише в умовах безпеки своїх громадян на локальному, національному та міжнародному рівнях.

Сто сорок п'яте місце України за рівнем безпеки у світі – це найнижчий показник серед країн порівняння, де найближчий у рейтингу сусід – Білорусь займає 72 місце. Військові дії, поширеність терористичних актів, нелегальний обіг зброї у середовищі з низьким рівнем доходів породжують неспокій серед населення та інші фактори, не дозволяють мешканцям України почуватися в безпеці. Варто додати, що не лише військовий конфлікт та анексія територій робить Україну однією з найнебезпечніших держав в Європі, це спричинено також низьким рівнем превентивності злочинів та слабкою пенітенціарною функцією правоохоронних органів.

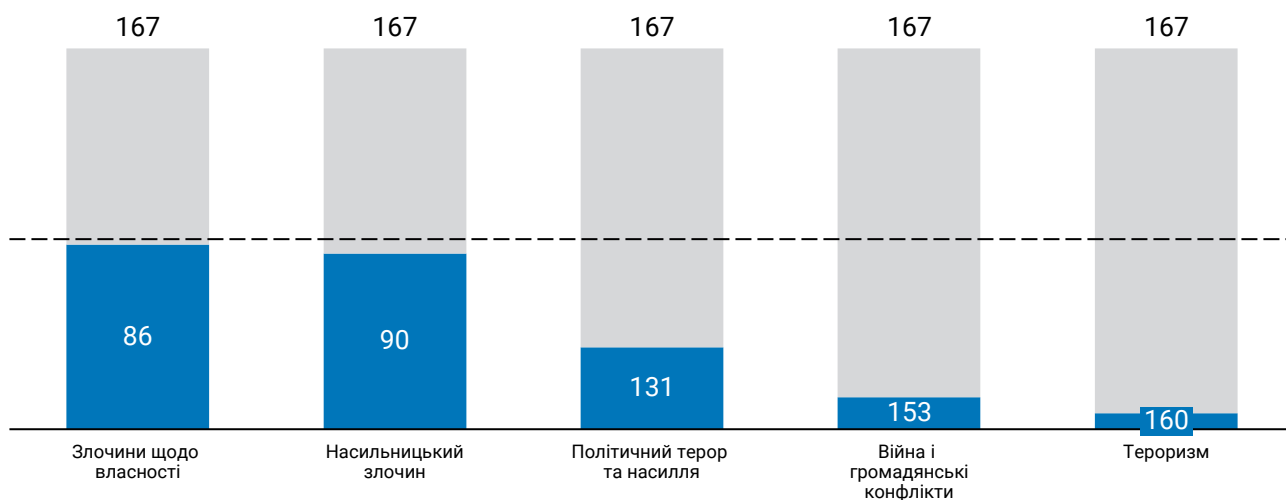


Рисунок 6.22 – Україна в рейтингу Legatum Prosperity Index / Безпека (місце зі 167 країн)

### ІНДЕКС БЕЗПЕКИ



### СКЛАДОВІ ІНДЕКСУ



Джерело: Legatum Institute [75]

Усе це вказує на необхідність розвитку системи охорони, безпеки та правозахисту на рівні країни та в кожній громаді та на те, що в Україні є потенціал заявити світу про покращення рівня безпеки після реалізації свого потенціалу.





## 6.6 МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ЗРОСТАННЯ

Підсумовуючи, можна чітко виділити, що високий рівень доступності освіти, розвитку інновацій та легкість адміністрування бізнесу нівелюється негативним бізнес-кліматом.

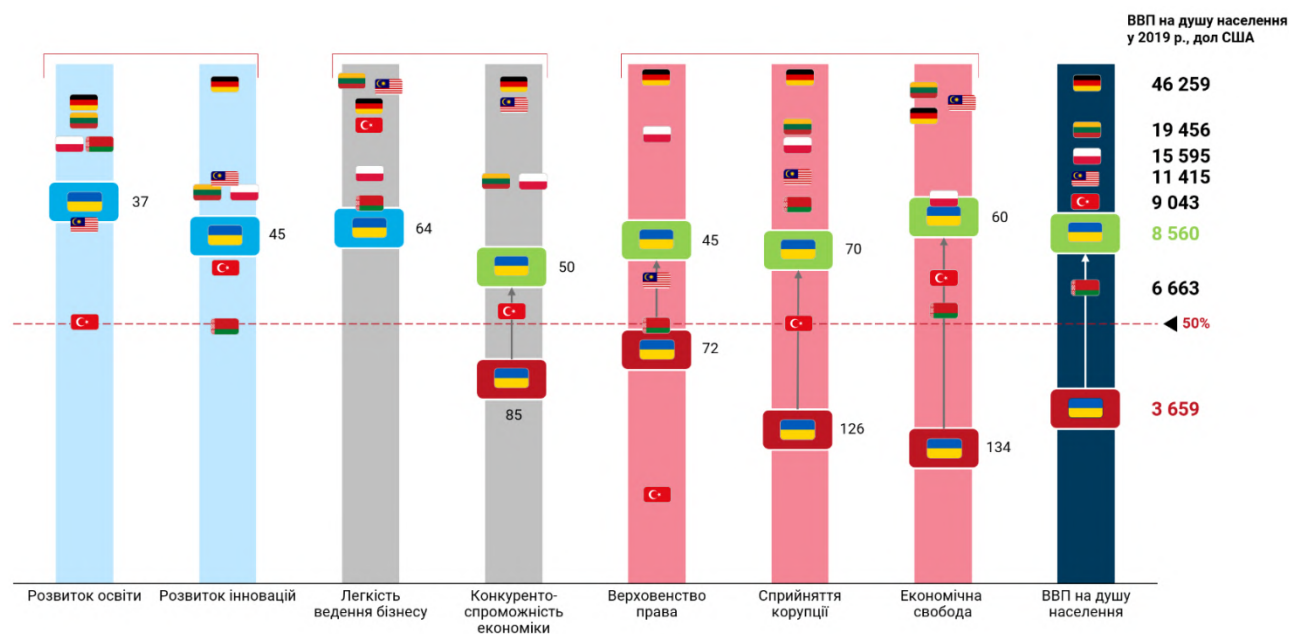
Україна займає відносно високі позиції за окремими міжнародними рейтингами, такими як Розвиток освіти (частина The Legatum Prosperity Index – 37 місце у світі), Розвиток інновацій (45 місце) та Легкість ведення бізнесу (64 місце).

Разом з тим Україна суттєво відстає в таких важливих показниках, як Верховенство права, та Сприйняття корупції. При цьому згідно з опитуваннями міжнародних інвесторів саме корупція та недовіра до судової системи є основними перешкодами для залучення іноземних інвестицій в Україну.

Україна залишається однією з найменш розвинених країн Європи. За ВВП на одну особу ми займаємо лише 122 місце у світі. Низький рівень ВВП на особу має наслідком низький рівень заробітних плат, соціального забезпечення тощо.

Якби Україна займала порівняльні з країнами-сусідами місця в рейтингах, рівень доходів у країні був би вищим на 70–130%. Відповідно, за умов проведення важливих структурних реформ у попередні роки, ВВП на одну особу в Україні міг би становити до 8,5 тис. доларів на 1 особу. Це дозволило б нам перейти в категорію країн з рівнем доходу, вищим за середній (за методологією Світового банку).

**Рисунок 6.23 – Місце України в рейтингах та ВВП на одну особу у 2019 р., дол. США**



Джерела: аналіз Центру економічного відновлення, Legatum Institute [75], World Economic Forum [72], World Intellectual Property Organization [73], World Economic Forum [66], World Justice Project [68], Transparency International [68], The Heritage Foundation [67], World Bank

Таким чином, саме системна політика щодо покращення бізнес-клімату та створення середовища з низьким рівнем ризику для бізнесу та інвесторів дозволить сприяти економічному зростанню та соціальному розвитку.

# РЕЗЮМЕ БЛОКУ

**В Україні є недоліки у декількох елементах економічної системи, що не дозволяє їй повноцінно реалізувати свій потенціал.** Проаналізувавши міжнародні економічні та соціальні рейтинги, можна чітко побачити, що Україна відстає від країн Центральної та Східної Європи за всіма ключовими показниками. Це, з одного боку, демонструє, що в державі обмежені можливості для стрімкого зростання економіки без змін в економічній політиці, однак з іншого боку, успіх країн регіону дає віру в те, що цю ситуацію можна виправити за рахунок системних послідовних кроків.

**6.1. Україна за роки незалежності не в повній мірі створила базові, конкурентні на світовому ринку умови для ведення бізнесу, залучення інвестицій та зростання національної економіки.** За індексом глобальної конкурентоспроможності вітчизняна економіка посідає 85 місце зі 141 країни, що вказує на низький рівень розвитку бізнес-клімату через нестабільну політичну ситуацію, постійні зміни державної політики та відсутність єдиної стратегії розвитку держави протягом майже 30 років. Створивши безпечний для підприємництва простір із гарантуванням інвестицій, верховенством права та швидким рухом капіталу, Україна забезпечить привабливий для інвестицій простір.

**6.2. Низька інвестиційна привабливість відображається в кредитних рейтингах України, що знаходяться на рівні країн третього світу із середнім рівнем розвитку.** Відсутність необхідної правової, логістичної, технологічної інфраструктури, наявність обмежень щодо володіння землею, низький рівень забезпеченості даними для просторового аналізу та низький рівень захисту інтелектуальної власності й інвестицій опускають країну в рейтингах інвестиційної свободи та суттєво знижують привабливість України як потенційного місця для розміщення капіталу. Ідентифікація цих проблем та формування стратегії їх усунення може стати запорукою підвищення інвестиційної привабливості в найближчому майбутньому.

**6.3. Відсутність інвестицій в економіці не дозволяє повноцінно розвиватися секторам економіки, що робить вітчизняні продукти неконкурентоспроможними у світі.** Основними категоріями експорту України є сировина та продукти з низькою доданою вартістю, в той час як ми імпортуємо високотехнологічні товари у наших партнерів. Асиметричність міжнародних торговельних угод збільшує дисбаланс інноваційного розвитку в секторах економіки, все чіткіше фокусуючи Україну на збуті сировинних ресурсів. Стимулювання збільшення доданої вартості всередині країни можливе через ефективні та збалансовані торговельні угоди, а також через розвиток спеціалізації людського капіталу в сучасних сферах із високою доданою вартістю.

**6.4. Наскрізні компоненти економічної системи, що дозволять забезпечити рівномірний та швидкий розвиток економіки, в Україні помітно відрізняються у порівнянні з іншими країнами.** Україна має найнижчий серед країн порівняння рівень цифрового забезпечення суб'єктів економічної системи, що є необхідною умовою інтеграції в сучасний глобалізований простір, найбільш дисбалансований серед сусідів розвиток регіонів, що не дає можливості повноцінного використання всіх наявних ресурсів, та поки що не конкурентний рівень розвитку підприємництва. Підвищення рівня розвитку цих компонентів може забезпечити вітчизняну економіку інструментами, що дозволять пришвидшити реалізацію потенціалу України.

**6.5. Внаслідок неможливості стимулювати економічне зростання, рівень розвитку людського потенціалу та рівень якості життя людей в Україні залишається на дуже низькому рівні.** Незважаючи на високий розвиток освітньої екосистеми та чи не найвищий рівень грамотності в світі, загальний рівень людського розвитку в Україні має критично низький показник у регіоні. Причинами цього є саме низька якість умов життя, низький рівень розвитку превентивної медицини, гарантування захисту від надзвичайних ситуацій, низький рівень соціальної згуртованості населення. Розвиток людиноцентриських політик на національному та локальному рівнях дозволить забезпечити необхідне для добробуту українця середовище та створить умови для виявлення й розвитку його потенціалу.



# 7

## КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ

ЧОМУ РЕЗУЛЬТАТИ АУДИТУ  
УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ Є  
ВІДПРАВНОЮ ТОЧКОЮ В  
РОЗРОБЦІ НАЦІОНАЛЬНОЇ  
ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ДО  
2030 РОКУ

# ВИСНОВКИ

Через майже 30 років від оголошення незалежності України, економіка країни майже досягла рівня економічного розвитку, який існував на початку 90-их. Змінилась структура економіки, відбулась пост-соціалістична трансформація, були створені нові вільні ринки та «правила гри».

Країна займає хороші позиції в рейтингах доступності освіти, розвитку інновацій, легкості адміністрування бізнесу. Але низькі позиції в рейтингах, що стосуються бізнес-клімату, верховенства права, конкурентоздатності економіки та економічної свободи реалістично відображають ті фактори, що заважають економіці зростати. На додачу до несприятливого бізнес-клімату, маємо довгий список частково, або повністю нереалізованих змін та реформ:

- В країні із «старіючим» населенням досі не впроваджено пенсійну реформу, що дозволила б хеджувати інфляційні та валютні ризики, гарантувати високий рівень пенсійного забезпечення, доповнювати фінансовий сектор.
- Не створено розвиненого, ефективно функціонуючого фондового ринку та ринку страхування.
- Своєчасно не проведено приватизацію в повному обсязі, частина активів втратила вартість, є суттєво зношеною.
- Лише нещодавно скасовано мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення, що суттєво знижував привабливість інвестицій в підвищення якості землі, садівництво, зрошення та інші технології із довгим періодом окупності.
- Система поводження з відходами історично відставала від світових практик.
- Десятиліттями дотувалась «енергонеефективність» та стримувалось зростання тарифів на модернізацію різнопланових мереж, в той час як весь світ намагався підвищувати енергоефективність та мінімізувати вплив на навколишнє середовище.
- Проведені податкові реформи досі не здолали тіньову економіку, розмір якої перевищує європейські показники в 2-3 рази.
- Промисловість суттєво деградувала, чимало загальноприйнятих механізмів стимулювання економічного розвитку були дискредитовані, а нові конкурентоздатні стимули для міжнародних інвестицій – не створені.
- У багатьох сферах країна досі живе за законами, які були прописані ще за часів Радянського Союзу, а кількість регуляторних актів, що впливають на ведення бізнесу, в рази перевищує норми розвинених ринків.
- Тривалі відрізки часу країна жила без економічної стратегії, без довгострокового планування та державних інвестицій.

Цей список можна продовжувати. Однак висновки можна зробити вже зараз – внаслідок такої політики ми не реалізували свій економічний потенціал.

Насамперед Україна, яка багата на природні ресурси, впродовж 30 років просто володіла ними і зовсім неефективно розпоряджалася.

- Через мораторій на продаж сільськогосподарських земель, українська земля була недооціненою, а ринкові механізми розпорядження нею – обмеженими. Таким чином, в результаті незаконної приватизації через відсутність прозорості, було ймовірно втрачено близько 6 млн га державних сільськогосподарських земель. За умови відкриття ринку землі ефект становитиме 14 млрд дол. США додаткового ВВП за 10 років, в перспективі ж лібералізований ринок може принести до 85 млрд дол. США.
- Збільшення використання розвіданих надр дозволить наростити експорт у 1,5–2 рази, а також скоротити імпорт мінеральної сировини на 60–70% за рахунок нарощення власного виробництва. Потенціал від такого ефективного використання надр України може становити близько 430 млрд дол. США за 10 років.

- З огляду на порівняльні показники лісистості сусідньої Польщі та за умови сприяння розвитку деревообробної індустрії в країні Україна має потенціал до збільшення обсягів виробництва на всіх ланках лісової промисловості – заготівлі деревини, первинної та вторинної обробки, а також збільшити експорт. Загалом сумарний ефект може сягнути 40 млрд дол. США за 10 років.
- Реалізуючи водний потенціал – насамперед гідроенергетики, аквакультури та іригації, Україні вдасться підвищити частку ВДЕ в енергобалансі, підвищити продуктивність агросектору та зменшити імпортозалежність, що в сумі може забезпечити економічний ефект у розмірі близько 12 млрд дол. США за 10 років.

Географічне положення мало б зробити Україну логістичним хабом і створити можливості для використання транзитного та торгового потенціалу. Крім того, розміщення в інвестиційно привабливому регіоні мало б сприяти залученню інвестицій. Однак і вигідне розміщення було використано не повністю, залишаючи потенціал на майбутнє.

- Розвиток логістичної інфраструктури та гармонізація транспортних коридорів з країнами Європи і світу дасть можливість Україні реалізувати своє вигідне положення та стати транзитним хабом світового масштабу.
- Прискорення лібералізації торгівлі з країнами Азії та Африки і збільшення присутності на ключових ринках дозволить Україні реалізувати свій експортний потенціал на додаткові 54 млрд дол., навіть без зміни товарної структури експорту.
- Покращення інвестиційного клімату дозволить Україні виграти глобальну конкуренцію за капітал, а отже, реалізувати інвестиційний потенціал у розмірі 63 млрд дол. США додаткових прямих іноземних інвестицій протягом наступних 10 років.

Але безумовним джерелом для економічного зростання в майбутньому є людський потенціал та технології.

- Створення сприятливих умов для життя і праці в Україні дозволить суттєво зменшити рівень трудової еміграції громадян за кордон, і розкрити потенціал людського капіталу в розмірі 270 млрд дол. США протягом 10 років, в т.ч. за рахунок збільшення продуктивності праці.
- З точки зору технологічного спадку, Україна з року в рік втрачає розвинені в минулому хай-тек галузі. Наразі виробництво та фінансування технологічних галузей у десятки чи навіть сотні разів відрізняється від країн, які використовують свій хай-тек потенціал. Крім того, Україна не використовує наявного потенціалу кооперації потужного ІТ-сектору та промисловості, сільського господарства, транспорту, енергетики. Але має можливості відносно швидко надолужити втрачене.

Сумарний ефект від реалізації потенціалу України може сягнути більше 1 трлн дол. США за наступні 10 років.

Наразі важливо не повторювати помилок минулого та покроково рухатися в чітко визначеному напрямку. При цьому варто враховувати глобальні тренди, адже кожен з них матиме особливий вплив на Україну. Якщо частина означає явні можливості, які можуть забезпечити економічне зростання в майбутньому, то інші є реальними викликами, які потрібно брати до уваги. Вони матимуть безпосередній вплив на економіку загалом та окремі сектори економіки. Тільки з урахуванням впливу глобальних трендів можна буде забезпечувати послідовну та системну державну політику.

Без ефективної економічної політики забезпечення гідного життя громадян є складним завданням. Саме повноцінне функціонування секторів економіки є ключовою передумовою зростання рівня добробуту населення: підвищення добробуту населення без відповідних економічних передумов не зможе забезпечити стабільно високий рівень життя населення в довгостроковому періоді. В цьому ми неодноразово переконувались упродовж більшої частини історії незалежної України, коли прямими виплатами населенню намагалися підвищити благополуччя громадян. Єдиний дієвий шлях – створення кардинально інших умов життя через стимулювання економічного зростання.



Рисунок 7.1 – Послідовність досягнення нового рівня добробуту населення



Джерело: аналіз Центру економічного відновлення

Саме тому державі в ролі активатора необхідно створити середовище не тільки для українців як громадян, які матимуть гідні умови життя, але й для українців як інвесторів та підприємців, що не повинні боятися провадити свою діяльність в Україні та зможуть забезпечувати стрімке економічне зростання.

Рисунок 7.2 – Необхідні елементи для повноцінного життя українців як громадян, підприємців та інвесторів



Джерело: аналіз Центру економічного відновлення

В якій послідовності потрібно діяти для того, щоб забезпечити зростання добробуту населення? Держава повинна робити послідовні системні кроки у ключових стратегічних напрямках: (1) сформувати конкурентоспроможні умови для бізнесу та інвестицій і відновити довіру до держави, (2) виграти конкуренцію за капітал на світовому ринку, (3) стимулювати розвиток інновацій і модернізацію секторів економіки для забезпечення їх конкурентоспроможності на міжнародному ринку, (4) сприяти розвитку людського потенціалу і виграти конкуренцію за таланти.

**Рисунок 7.3 – Загальний підхід до підвищення добробуту населення**



*Джерело: аналіз Центру економічного відновлення*

Повторювати помилки минулого ми вже не можемо. Тільки системний комплексний підхід до реалізації державної політики щодо економічного розвитку дозволить створити можливості для реалізації наявного географічного, ресурсного та людського потенціалу країни з метою забезпечення добробуту, самореалізації, безпеки та свобод кожного громадянина України через інноваційне випереджаюче економічне зростання.

Тільки сильна економіка дозволить зробити Україну вільною країною громадян з високим рівнем добробуту та ефективною сервісною цифровою державою, що є надійним економічним партнером у світі; найпривабливішою країною економічних можливостей для інвестицій, інновацій, ведення бізнесу; найкращим місцем для реалізації творчого потенціалу, втілення ідей і власного розвитку...

Далі буде...



# СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ





# СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Індекс глобальної конкурентоспроможності 2019 Світовий економічний форум: [http://www3.weforum.org/docs/WEF\\_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf)
2. Стан запасів корисних копалин 2019 Мінеральні ресурси України: <http://minerals-ua.info/stan-zapasiv.php>
3. Чи є видобуток золота в Україні 2020 Державна служба геології та надр України: <https://www.geo.gov.ua/chi-ye-vidobutok-zolota-v-ukraini/>
4. The Growing Role of Minerals and Metals for a Low Carbon Future 2017, World Bank Group : <http://documents1.worldbank.org/curated/en/207371500386458722/pdf/117581-WP-P159838-PUBLIC-ClimatSmartMiningJuly.pdf>
5. Титановий пиріг Економічна правда: <https://www.epravda.com.ua/columns/2013/03/22/367014/>
6. Сировина для електрокарів: якими запасами кольорових металів володіє Україна? 2019, Державна служба геології та надр України: <https://www.geo.gov.ua/sirovina-dlya-elektrokariv-yakimi-zapasami-kolorovix-metaliv-volodiye-ukraina/>
7. Стан запасів корисних копалин 2019, Мінеральні ресурси України: <http://minerals-ua.info/stan-zapasiv.php>
8. 10 фактів про видобуток українського газу 2019, Економічна Правда: <https://www.epravda.com.ua/projects/gazpravda/2019/09/5/650837/>
9. Стан та використання МСБ, Державна служба геології та надр України: <https://www.geo.gov.ua/stan-ta-vikoristannya-msb/>
10. Лісове господарство України 2019, Державне агентство лісових ресурсів України: [https://ekoinform.com.ua/wp-content/uploads/2019/01/Brosura\\_DALR\\_2019\\_UA-web.pdf](https://ekoinform.com.ua/wp-content/uploads/2019/01/Brosura_DALR_2019_UA-web.pdf)
11. Аналіз площ лісів України 2020, Global Forest Watch: <https://www.globalforestwatch.org/map/global/>
12. Наземні викиди 2020, Європейська комісія: [https://ec.europa.eu/clima/policies/forests\\_en](https://ec.europa.eu/clima/policies/forests_en)
13. Ліси України поглинають лише 7% парникових газів 2018, AgroPolit: <https://agropolit.com/news/7512-lisi-ukrayini-poglinayut-lishe-7-parnikovih-gaziv>
14. Statistical Yearbook of Industry - Poland 2019, Statistics Poland: [https://stat.gov.pl/en/topics/statistical-yearbooks/statistical-yearbooks/statistical-yearbook-of-industry-poland-2019\\_5\\_13.html](https://stat.gov.pl/en/topics/statistical-yearbooks/statistical-yearbooks/statistical-yearbook-of-industry-poland-2019_5_13.html)
15. Кліматична зміна та суверенний кредитний рейтинг 2016, Moody's: [https://www.moody.com/sites/products/ProductAttachments/Climate\\_trends\\_infographic\\_moody's.pdf](https://www.moody.com/sites/products/ProductAttachments/Climate_trends_infographic_moody's.pdf)
16. Звіт про роботу Держриббентства 2019, Держриббентство: [https://darg.gov.ua/files/15/02\\_26\\_zvit.pdf](https://darg.gov.ua/files/15/02_26_zvit.pdf)
17. Розвиток аквакультури в Україні 2017, EasyBusiness: [https://www.slideshare.net/Easy\\_Business/ss-83657232](https://www.slideshare.net/Easy_Business/ss-83657232)
18. Огляд рибного ринку України за 2019 рік, UIFSA: <http://uifsa.ua/uk/news/news-of-ukraine/overview-of-the-fish-market-of-ukraine-in-2019>
19. Гідроенергетичний потенціал річок України: розвінчання міфів 2018, Національний екологічний центр України: <https://necu.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Гідроенергетичний-потенціал-річок-України-розвінчання-міфів.pdf>
20. Розпорядження "Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року" 2019, Кабінет Міністрів України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D1%80#Text>
21. Logistics Performance Index 2018, Світовий банк: <https://lpi.worldbank.org/international/global/2018>
22. World Air Transport Statistics 2019, Міжнародна асоціація повітряного транспорту: <https://www.iata.org/contentassets/a686ff624550453e8bf0c9b3f7f0ab26/wats-2019-mediakit.pdf>
23. Контейнеропотік портів, Світовий банк: <https://data.worldbank.org/indicator/IS.SHP.GOOD.TU>
24. International Trade Administration: <https://www.trade.gov/knowledge-product/ukraine-infrastructure>
25. World Trade Organization: [https://www.wto.org/english/thewto\\_e/countries\\_e/ukraine\\_e.htm](https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/ukraine_e.htm)
26. International Trade Center: <https://www.intracen.org/country/ukraine/>
27. Центр Разумкова: <https://razumkov.org.ua/statti/khto-i-iaak-investuie-v-ukrainu>
28. Рейтинг військової могутності, Global Firepower: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>
29. Світовий індекс м'якої сили, BrandFinance: <https://brandirectory.com/globalsoftpower/>
30. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні, Міжнародна організація з міграції (Представництво в Україні): [https://iom.org.ua/sites/default/files/mom\\_migraciya\\_yak\\_chynnyk\\_rozvytku\\_v\\_ukrayini.pdf](https://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf)
31. Індекс освіти UNDP, Програма розвитку ООН: <http://hdr.undp.org/en/data>
32. Мільярди на космос: скільки витрачає Україна і світ, BBC News Україна: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45422875>
33. Факти і цифри, Всесвітня ядерна асоціація (WNA): <https://www.world-nuclear.org/information-library/facts-and-figures.aspx>
34. Експорт за видами продукції, Міжнародний торговий центр (ITC): <https://www.intracen.org/itc/market-info-tools/statistics-export-product-country/>
35. Дефіцит державного бюджету, OECD: <https://data.oecd.org/gga/general-government-deficit.htm>
36. Структура загальних державних витрат, World bank: <https://data.worldbank.org>
37. Державні витрати на пенсію, OECD: <https://data.oecd.org/socialexp/pension-spending.htm>
38. Life after. Ключові аспекти запуску ринку землі в Україні: [https://farmland.in.ua/posts-docs/LIFE\\_AFTER\\_Ключові\\_аспекти\\_запуску.pdf](https://farmland.in.ua/posts-docs/LIFE_AFTER_Ключові_аспекти_запуску.pdf)
39. Дохідність Укрзалізниці, Укрзалізниця: [https://www.uz.gov.ua/about/investors/financial\\_statements/](https://www.uz.gov.ua/about/investors/financial_statements/)
40. Велика та мала. Шлях приватизації від невдач до прозорості: <https://voxukraine.org/uk/velika-ta-mala-shlyah-privatizatsiyi-vid-nevdach-do-prozorosti/>



# СПИСОК ДЖЕРЕЛ

41. Динаміка переробки та імпорту нафтопродуктів: <http://www.ukrstat.gov.ua>
42. Капітальні інвестиції у сектор нафтопереробки в Україні: <http://www.ukrstat.gov.ua>
43. Індекс споживчих цін на всі товари, послуги та продукти харчування: <http://www.ukrstat.gov.ua>
44. Інвестиції в розподільчі мережі: <http://www.nerc.gov.ua>
45. Портові збори для суден різних класів, ЦЕБ: [https://drive.google.com/file/d/158rZwHVdZtErMaK69EWmZx\\_Cl6v83CpK/view](https://drive.google.com/file/d/158rZwHVdZtErMaK69EWmZx_Cl6v83CpK/view)
46. Глобальний індекс інновацій 2020, World Intellectual Property Organization: [https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo\\_pub\\_gii\\_2020.pdf](https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf)
47. Список товарів, що експортуються Україною 2019, ITC TradeMap: [https://www.trademap.org/Product\\_SelCountry\\_TS.aspx?nvpm=1|804|||TOTAL|||2|1|1|2|1|1|1|1|1|1](https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1|804|||TOTAL|||2|1|1|2|1|1|1|1|1|1)
48. Рейтинг складності за країнами та продуктами 2018, The Atlas of Economic Complexity: <https://atlas.cid.harvard.edu/rankings>
49. Видатки бюджету за елементами, Case Ukraine: <http://old.cost.ua/budget/expenditure/elements/>
50. Популісти з владою у світі, Tony Blair Institute for Global Change: <https://institute.global/policy/populists-power-around-world>
51. Timbro Authoritarian Populism Index: <https://populismindex.com/>
52. Звіт світових інвестицій 2020, UNCTAD: [https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2020\\_en.pdf](https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2020_en.pdf)
53. World Economic Outlook 2020, International Monetary Fund: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdateJune2020>
54. Спеціальний звіт щодо глобального потепління 2019, Intergovernmental Panel on Climate Change: [www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/06/SR15\\_Full\\_Report\\_High\\_Res.pdf](http://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/06/SR15_Full_Report_High_Res.pdf)
55. Глобальні тренди до 2030. Виклики та вибір для Європи, European Strategy and Policy Analysis System: [https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/ESPAS\\_Report.pdf](https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/ESPAS_Report.pdf)
56. Звіт глобальних ризиків 2020, World Economic Forum: [http://www3.weforum.org/docs/WEF\\_Global\\_Risk\\_Report\\_2020.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf)
57. Аналіз світових трендів до 2030Е, Український Інститут Майбутнього: <https://strategy.uifuture.org/analiz-svitovix-trendiv-do-2030e.html>
58. BP Energy Outlook 2018: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2018.pdf>
59. World Population Prospects: [https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2017\\_DataBooklet.pdf](https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2017_DataBooklet.pdf)
60. The Global Risks Report 2020, World Economic Forum: [http://www3.weforum.org/docs/WEF\\_Global\\_Risk\\_Report\\_2020.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf)
61. What's new with the Internet of Things, McKinsey: <https://www.mckinsey.com/industries/semiconductors/our-insights/whats-new-with-the-internet-of-things>
62. Sizing the price, PWC: <https://www.pwc.com/gx/en/issues/data-and-analytics/publications/artificial-intelligence-study.html>
63. Аналіз світових трендів до 2030Е Український Інститут Майбутнього: <https://strategy.uifuture.org/analiz-svitovix-trendiv-do-2030e.html>
64. Global Trends to 2030. Challenges and Choices for Europe, European Strategy and Policy Analysis System: [https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/ESPAS\\_Report.pdf](https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/ESPAS_Report.pdf)
65. World Investment Report 2020, UNCTAD: [https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2020\\_en.pdf](https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2020_en.pdf)
66. The Global Competitiveness Report 2018, World Economic Forum: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>
67. Index of Economic Freedom 2020, The Heritage Foundation: [https://www.heritage.org/index/pdf/2020/book/index\\_2020.pdf](https://www.heritage.org/index/pdf/2020/book/index_2020.pdf)
68. Rule of Law Index 2020, World Justice Project: [https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2020-Online\\_0.pdf](https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2020-Online_0.pdf)
69. Doing Business 2020, World Bank Group: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32436/9781464814402.pdf>
70. S&P Global Ratings, Trading Economics: <https://tradingeconomics.com/country-list/rating>
71. Trade Map 2013-2018, International Trade Centre: <https://www.trademap.org/>
72. *The Global Competitiveness Report 2018*, World Economic Forum: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>
73. *Global Innovation Index 2020*, World Intellectual Property Organization: [https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo\\_pub\\_gii\\_2020.pdf](https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf)
74. Differences in well-being across regions 2018, OECD: <http://www.oecd.org/cfe/LATVIA-Regions-and-Cities-2018.pdf>
75. *Legatum Prosperity Index 2019*, Legatum Institute: [https://prosperitysite.s3-accelerate.amazonaws.com/8115/8635/0367/The\\_Legatum\\_Prosperty\\_Index\\_2019.pdf](https://prosperitysite.s3-accelerate.amazonaws.com/8115/8635/0367/The_Legatum_Prosperty_Index_2019.pdf)
76. *Global Entrepreneurship Index 2019*, The Global Entrepreneurship and Development Institute: <https://thegedi.org/global-entrepreneurship-and-development-index/>
77. Amway global entrepreneurship report 2018, Amway: [https://23hizqizbc2qqq8o9r5c6tuk-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2018/03/Ager\\_2018\\_Brochure\\_Color.pdf](https://23hizqizbc2qqq8o9r5c6tuk-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2018/03/Ager_2018_Brochure_Color.pdf)
78. U.S.News & World Report 2020, U.S.News: <https://www.usnews.com/media/best-countries/overall-rankings-2020.pdf>
79. Corruption perception index, Transparency International: <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/results>



Кабінет  
Міністрів України